

Dersim Olayı, Bir Jakobenizm Faciası Mı?

Caner ARABACI*

ÖZET

Dersim, erişilmesi güç kapalı bir bölge olarak devlet etkisinden asırlarca uzak yaşamıştır. Yörede, Kızılbaş, Sünni, Türk, Alevi, Bektaşî, Kürt gibi dini, sosyal yapılar, uzun süredir vardır. Silahlanma meyli yüksektir. Geçim kaynakları, sosyal yapı yönünden soygun, vurgun, yol kesme olayları hep vardır. Bu yapının iyileşmesi için yol, köprü, okul, halkevi yapma girişimleri; bölge tarafından, askerî harekâtın bir parçası olarak değerlendirilir. Resmi planlamanın yapılış tarzı, bu algıyı güçlendirir. Dersim olayı, bir sınıf hareketi; ırkçı, ideolojik bir kalkışma değildir. Kanıksanan bazı hakların elden alınması, yeni düzenlemelerin benimsenmemesi bağlamında gelişen güven bunalımının, çatışmaya dönüştürülmesidir. Seyit Rıza ve diğer kabile reislerinin, ayrı devlet kurma düşünceleri yoktur. Böyle bir veriye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla Dersim olayı, bir ayrılıkçılık hareketi değildir. Yönetim, bölgeyi “medenileştirme” konusunda kararlıdır. Birçok hazırlık yanında sonuç, askeri tedip hareketiyle alınmak istenir. Halkı kazanarak değişimi sağlama, geçim kaynakları, sosyal yapıyı değiştirme çabası, gönüllülük esasıyla gerçekleştirilemez. Can kaybı, resmi belgeye göre toplam, 13 bin 806 kişidir. Bunlara asker de eklenirse toplam kayıp, 14 bin civarındadır.

Olay; Türk'ün Kürd'ü, Sünnilerin Alevi'yi kıyıma uğratması değildir. Modernleşme yönelişiyle, pozitivist bir anlayışın; yerli, kültürel çeşniyi yok etme operasyonudur. Askeri operasyon ardından, kültürel değişimi telkin etme görevini; halkevleri ve halk odaları üstlenmiştir. Onun için Dersim tedibinden sonra, CHP Genel Merkezinin gönderdiği paralarla yöreye, çokça halkevi açılır. Dersim üstünden yeni düşümanlık yeşertme çabaları gözükmektedir. Türkiye, bütün unsurları kucaklayıcı, ırkçılığı etkisiz hale getirci politikalar üretmelidir. Ulus devlet yerine, büyük devlet anlayışı sergilenmeli; “Kerim Devlet” tavrının bu topraklara daha çok yakıştığı keşfedilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Seyit Rıza, Tunceli Kanunu, Abdullah Alpdoğan.

*Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Tarih Bölümü, carabaci@konya.edu.tr

Dersim Incident, A Jacobenism Disaster?

Abstract

Dersim, a remote region closed to state authority, remained an isolated place for centuries. The region hosts many social structures such as Kizilbash, Sunni, Alevi, Bektashi, Kurd. The tendency to have arms is very likely. The means of income varies from robbery, profiteering, to usurpation. The measures taken by state to relieve the pressure such as building motorways, bridges, schools, and founding people's locals are considered a part of military strategy. The way issues resolved also strengthens the perception.

Dersim event is not a class movement, racist, or ideological rise. Acknowledging some of the rights that you have in your mind is the turning of the crisis of confidence into conflict in the context of not adopting new regulations. Seyit Rıza and other tribal chiefs do not have the thought of establishing a separate state. Such information could not be reached. Therefore, Dersim event is not a separatist movement. The government is committed to "civilizing" the region. In addition to many preparations, the result is to be taken by military action. The effort to win the people and make change, to make livelihoods, to change social structure cannot be achieved with volunteerism. Death toll reaches as high as 13806 according official statistics. The number increases to 14000 if the number of soldiers added to given number. The incident is not of Sunni attack on Kurds by Turks or a Sunni against Shiite. It was a move prompted by a modernization concept with a positivist agenda in order to eradicate the regional differences. Following the military operation, the task of assuring cultural change is vested in public houses and public rooms. Therefore, after the incident of Dersim, the CHP headquarters sends a lot of people to the district to open communal meeting places. Throughout the region, there seems to be a new enemy to be focused upon. Turkey should adopt new policies that will adopt all elements and neutralize racism. Instead of the nation state, a great understanding of the state should be displayed; it is to be discovered that the "Kerim State" is more favorable for these lands.

Keywords: Dersim, Seyit Rıza, Tunceli Law, Abdullah Alpdoğan

GİRİŞ

Türkiye, bazı siyasi gelişmelerden dolayı yakın tarihi ile sık sık yüzleşmek zorunda kalan bir ülke durumundadır. Bu durum tarihten ve gerçekten kaçışı değil, tersine daha yakından öğrenmeyi, bilmeyi gerektirmektedir. Ermeni sorunu, Dersim, Mübadele, 6-7 Eylül olayları bunlardan bazılarıdır.

Dersim olayı, aradan üççeyrek asır geçtikten sonra, sıcak gündemde tartışılan, hakkında fikir yürütülen hatta yeni tartışma ve ayrışma konularının malzemesi yapılan bir konu haline gelmiştir. 1. Çıkış nedenleri, sonuçları, olayların gelişmesi için bazı güçlerin çabasının olup olmadığı tartışılmaktadır. 1937-38'de kalmayan, sadece Tunceli yöresini değil bütün ülkeyi ilgilendiren gelişmelerin, doğru anlaşılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Onun için mümkün olduğu kadar, Dersim konusunda yazılan kitap ve makaleler, hatıralara aksedenler, dönem basınından ulaşılabilen gazete ve dergiler, arşiv belgeleri değerlendirilmeye çalışılmıştır². Yalnız konu ile ilgili bilgiler, bütün çabaya rağmen sınırlı kalmakta, hatıra kabilinden anlatılanlar fikir vermekle birlikte, bir tarafın olaya yaklaşımını ortaya koymaktadır.

DERSİM NERESİ?

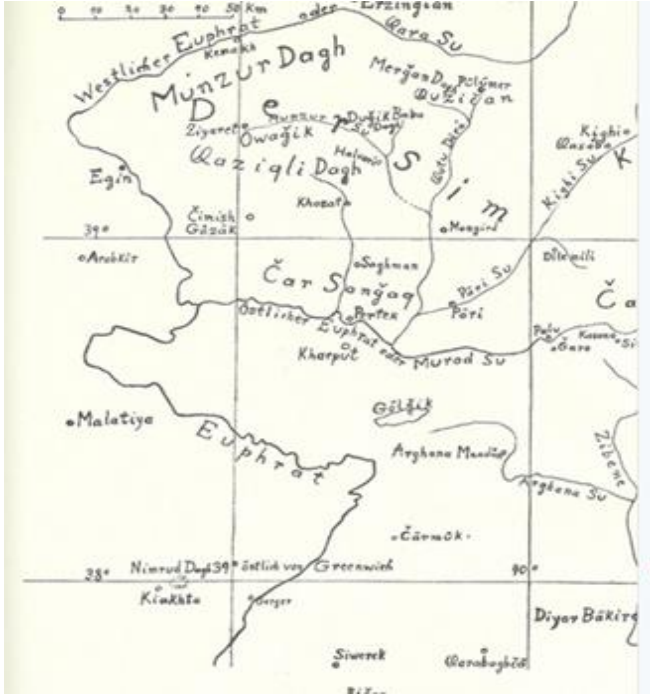
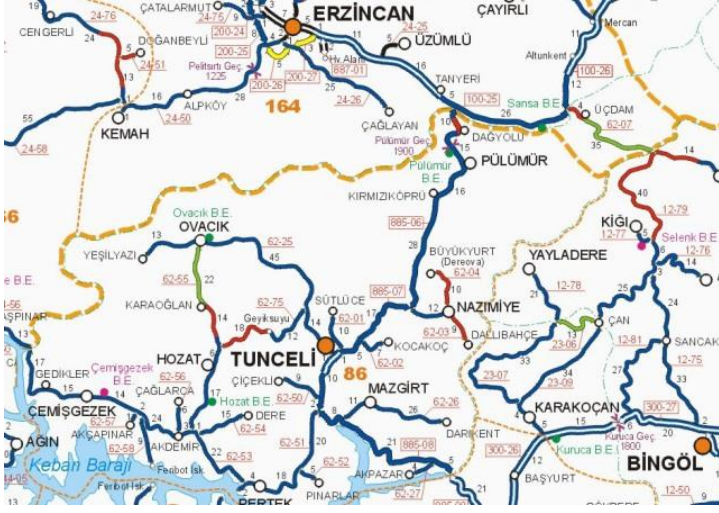
Dersim, coğrafya olarak Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat kısmında; kuzeyinde Munzur Dağları, Tercan, Erzincan'ın merkez ve Kemah kazaları; doğusunda Peri Suyu (Büyük Su), Bingöl'ün Kiğı-Elazığ'ın Karakoçan kazaları; güneyinde Murat Suyu-Elazığ'ın Palu-merkez ve Geban (Mazgirt-Gümüşgün) kazaları; batısında Fırat Nehri-Erzincan'ın Kemaliye kazası ile çevrili olan yöredir. Çemişkezek, Hozat, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık, Pertek ve Pülümür adlı kazalardan oluşmaktadır. Yaklaşık 7705 km² alana sahiptir (Ağar, 1940: 6, 19; Gül, 2015: 163).

Burası, günümüzde 7774 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır³. Adının nereden geldiği ile ilgili bir netlik yoktur. Farsça, "Dâr" (kapı, ev) ve "sim" (gümüş) kelimelerinin anlamından hareketle "Gümüş Kapı" dendiği gibi; Dersimli Aşiretinden dolayı bu adın kullanıldığı da belirtilmektedir (Kaya, 1999: 15; Şener, 2003: 4).

¹ Tartışmaların çıkarıcısı durumundaki CHP Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen'dir. O. Öymen'in, üniversitede pedagoji dersleri veren amcası Hıfzırrahman Raşit Öymen'in de, Dersim harekâtına yedek subay olarak katılmış olması ilgi çekici bir ayrıntıdır (Bkz. <http://www.yeniozgurpolitika.com/?bolum=haber&hid=54906>).

² Dersim'le ilgili, yayımlanmış 503 kitap ve makale listesi için bkz. <http://www.gercekgundem.com/?p=232543>.

³ Necip Fazıl, olaya yakın bir tarihte, alanın 6300 kilometre kare olduğunu yazar (Kısakürek, 10 Şubat 1950, S. 18, s. 3. 7774 km²'lik bir alan yazarlar için bkz. Ezer, 2003, 3/18; www.utopiya.org, <http://www.alevileriz.biz/archive/index.php/t-3471.html>).

1900'lü yılların başında Oskar Mann tarafından yapılmış bir geziden elde edilen harita.

HALK YAPISI, GEÇİM KAYNAKLARI

Dersim, geçiş yerleri üstünde, kuytu bir sığınak durumundadır. Sarp, engebeli arazi; tabiatıyla üzerinde yaşayanları da kendisine benzetmiştir. Osmanlı Devleti devrinden beri insanlar, devlete karşı itaatsiz, her dönem eşkıyalık, isyan hareketlerinin görüldüğü, yönetimlerin itaat altına almada aciz kaldıkları bir yöredir. Öyle olduğu için de “devlet hizmetinden kaçanlar veya suçlular için ilticagâh” olmuştur (Dersim Raporu, 2010: 100). Yalnız en kritik dönemlerde bile idare ile yakın ilişkileri vardır.

1918’de Erzincan-Erzurum bölgesini gezen Ahmet Refik, “kadınların dilinden söylenen türkülerde harpten ve ayrılıktan başka bir şeyin işitilmediğini” kaydeder⁴.

1920-1923 arasında Millî Mücadele’yi gerçekleştiren ilk Meclis’te Dersim’i; Ahmet Ramiz Bey (Hozat 1884-1928), Diyab Ağa (Hozat 1852-1935), Hasan Hayri Bey (Hozat 1881-1925), Mustafa Ağa (Öztürk-Hozat 1859-1938), Mustafa Zeki Bey (Saltık-Harput 1881-1969), Tevfik Bey (Gençtürk-Hozat 1885-1966) (*T.B.M.M.-I. Dönem 1919-1923 III*, s. 281-293) adlarında altı milletvekili temsil eder. Bunların içinde Hasan Hayri Bey, 1925’te Şeyh Sait olayına katılma, Kürt devleti kurmayı düşünen bir ayaklanmaya yardım etme suçlamasıyla idam edilmiştir. Hâlbuki Dersim civarındaki aşiretler bu olaya katılmamışlardır (Hallı, 1972, 124). Hatta Dersimlilerden Lolanlı Aşireti, Şeyh Sait’i yakalayıp Osman Paşa kumandasındaki askerlere teslim etmişlerdir (Dersim Raporu, 2010: 44). Diyab Ağa, Mustafa Kemal’e ve devlete bağlı birisidir.

Yörenin, geçiş yerleri üstündeki kuytu bir sığınak olma durumu, farklı kökenden insanların karıştığı halk yapısını öne çıkarmıştır. Aslında bu görünümün ötesinde bir saflığa sahiptir. Selçuklular, Beylikler, Osmanlılar devrinde bölge, Türkistan’dan yoğun nüfus almıştır.

⁴ Ahmet Refik’in *Kafkas Yollarında* adlı hatıratına aldığı “dokunaklı ezgilerden birisi şöyledir: “Dersim’in bayır başı/Yıkılmış dağı taşı/Ağamdan ayrılalı/Akar gözümün yaşı/Durmuyor gözüm yaşı. Ağama bilmem n’oldu/Sarardı benzi soldu/Dersim’e asker doldu/Beğime bir hal oldu. Dersim dört dağ içinde/Gülü bardağ içinde/Dersim’den yar sevenin/Yüreği yağ içinde. Dersim’in altı kelek/Harput’a gidek gelek/Ağam yanımda olsun/Torba takâh dilenek. Ağama bilmem n’oldu/Sarardı benzi soldu/Beğime bir hâl oldu/Dersim’e asker doldu.” (Ahmet Refik, 1998: 56-57).

Oğuzların, Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya gelirken takip ettikleri güzergâhlardan biri, Aras, Murat Suyu, Yukarı Fırat vadileridir (Ünal, 1980: 56). Sadece Akkoyunlular değil, Osmanlıların kurucusu bilinen Kayı Boyunun bile ilk gelip yerleştiği yöre Erzurum-Erzincan civarı, Fırat boylarıdır. Onun için köken itibarıyla, Şamanizm'in izlerini, Türkmen boylarının işaretlerini taşıyan bir halk yapısına sahiptir. "Sarı Kürtler" denilen bölge insanı, aslında Kuman (sarı insan), Kıfsak/Kıpçaklar (Sarı Saka), Hunların büyük kolu olan Agaçeri (Agatir/Agathir) soyu, İstemi Kağan döneminde Göktürklerin batı kolundan insanlar bölgeye yerleşmişlerdir. M.Ö. 7. Yüzyıla kadar uzanan süreçte bölgeye gelen "Sarı Türkler", "Batılı emperyalizmin etnik yapılardan millet imal etme projesi gereğince" Kürt nüfusa dahil edilmek istenerek başarılmıştır da. 25.12.1935 tarihli TBMM oturumunda konuşan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın, "*Dersim ..sakinleri 65-70 bin nüfustan ibarettir. Aslen Türk unsuruna mensup bir kitledir*" tespiti önemlidir. Sosyal bir vakıa olarak, bölgedeki Alevi Zazalar, Sünni Türkmenleri kendilerinden ayırmak için onlara "Türk demektedirler. Bu bir etnik reddi değil, mezhep açısından bir reddi ifade etmektedir. Aleviler, Sünnilere Türk, Sünniler de Alevilere Kürt demektedirler (Zelyut, 2011: 23-25, 27, 33). Yörede, "Türkmen Sünniliği" veya Türklerin İslâm'ı benimsemeye başlamalarından sonra tarihi olayların da sevkiyle oluşan "halk İslâmı" benimsenir. Bu, bir yüzü Sünnîlik olan "Türk Müslümanlığının; öteki yüzü" Aleviliktir (Ocak, 1996: 236, 241, 244). Dersim olayından sonra ise Alevilik; bölge halkının inaniş yapısını tarif etmekte kullanılan temel kavramdır⁵. Daha önceki hâkim ad ve karakter Kızılbaşlıktır. Kızılbaşlık, "eski dini inanişlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslâmî anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenlerin, bazı Batınî-Şii anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkan" bir terimdir. Çünkü onuncu asırdan itibaren İslâm'a giren konar-göçerlerin, yeni dinleri ile eski inanişlerini bağdaştırmaları sonucu oluşmuştur. Başta Göktanrı inancı olmak üzere, atalar kültü, tabiat kültleri, Çin, İran etkileri boy teşkilâtları, sosyal-kültürel hayatları ile kaynaşmıştır. *Kam* ile *dede* arasındaki; seçiliş şekilleri, kıyafetleri, gördükleri hizmetler, toplumdaki itibarları, duaları bakımından benzerlikler; tesadüf olmasa gerektir. Sufî bir mahiyette olmakla beraber, tarihi seyrin de etkisiyle Kızılbaşlık, "kapalı bir toplumsal yapı içerisinde gelişip, bir çeşit kavmî mezhep niteliğine bürünmüştür. XI. asır ile XIV. asır arasında diğer

⁵ "Cemşit Bender" müstearını kullanarak yazan Mehdi Halıcı, Aleviliğin "Kürt yaratması olduğunu" ortaya koyduğunu iddia eder (Bender, 1993, 410).

Müslüman Türklerle birlikte Maverâünnehir, Horasan, Harizm, İran-Azerbaycan üstünden Anadolu'ya ulaşarak Anadolu'nun Doğu ve Orta kısımlarına yayılmışlardır. Bundan sonraki süreç; uzun bir tarihi oluşum ve olayların yükünü, getirdiği değişimleri sırtında taşımıştır. Türkiye Selçuklularından itibaren Osmanlı döneminde de sürekli merkezi idareye muhalif olunmuştur.

İnanç yapılarında, adlarında, âdetlerinde o uzun tarihi sürecin etkilerini taşımaktadırlar. Eski Türklerin at kurbanları yerine Dersim'de, at satılarak parası yoksullara dağıtılmaktadır. Şahin kuşu eski Türklerde ok atılmayan, öldürülmeyen kutsiyettir. Dersimliler de şahin ve doğan gibi kuşları uğurlu, kutsal saymakta, çocuklarına Şahin, Doğan adlarını vermektedirler. Eski Türklerdeki koç totemi, Dersim mezar taşlarına resmedilerek yaşatılmaktadır. Eski Türklerdeki gibi güneş, akarsu ve dağlara kurban kesilmekte, vefat eden-şehit olan büyükler, yüksek dağlar üstüne gömülmektedir. Dersim'de dağ, dere, aşiret, insan adlarındaki Türkçe ağırlık, tesadüfi olmamalıdır. Kızılkal, Ulukal, Akpınar, Kurupınar, Kızıldağ, Üçdağ, Akbayır, Güllü, Gülperi, Allahverdi, Koç, Çarıklı, İnci, Penbe (Yolga, 1994: 77-78); Düzgünbaba, Sultan Hıdır (ziyaretgâh), Çarıklı (Şarekli), Balabanlı, Kırganlı, Pir Sultan Evladı, Derviş Cemal Evladı, Bartanlılar (Karakulak, Dörtkulak, Şenkalan), Sultanbaba (Dojıkbaba, 2890 m.)⁶, Akbaba (3457 m.) ve Sebil Baba tepeleri (2900 m.) ile Ziyaret Tepesi (3100 m.); Küçük Munzurlar üzerinde Kaçgerekbaba (2125 m.), Bobyazbaba (2100 m.), Zelibaba (2200 m.) tepeleri; Hozat ile Ovacık arasında Sivribaba (2250 m.), Tokmakhbaba (2150 m.), Sarsaltık (2275 m.) tepeleri; Hozat'ın doğusunda Kızıliyyaret tepesi (1750 m.); Nazımiye civarında Sapbaba dağı (1700 m.), Düzgünbaba (2800 m.), Hamıkbaba tepesi (Gül, 2015, 177), Korluca, Ulukale, Yelmanıye, Elti Hatun, Yukarı Bor (Keçizeken=Keçi seken), Aşağıcami (Çelebi Ali Camisi) ve Yukarıcami (Baysungur Camisi), Sivdi Köprüsü, Hamam-ı Atık (Eskihamam), Şeyh Hasan-2 (Uzun Hasan Türbesi), Ferruh Sad Bey ve Şeyh Çoban Baba Türbeleri, Ulukale Meydan Çeşmesi bunlardan bazılarıdır. XV. Yüzyılda, Lutfullah Semerkandî'nin (ö.1395-96), Farsça musiki nazariyatı ile ilgili *Şerhu Kitâbi'l-Edvâr* adlı eserini Türkçeye çevirip açıklamalarını yazan Dersimli, Şükrullah Çemişkezekî'dir⁷. Çemişkezekî'nin sadece musiki

⁶ Sultanbaba denilen tepe, Celalettin Harzem'in kabri diye anılarak uğranılan bir ziyaretgâhtır (Dersim Raporu, 2010: 45, 48). Farklı bir iddia için bkz. Son not: 20 ve Öztürk, 1984, 2.

⁷ Recep Uslu, 2010, *Selçuklu Topraklarında Müzik*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayını, Konya, 192-193.

değil dil yönü de geçmişten fikir verecek durumdadır. Hasretlik yangısını, Dersim adına ifade eden Türkçe bazı türkülerin bulunması da aynı kategoride değerlendirilmelidir⁸.

Bu göçebe Türklerin, devlete bilinen ilk önemli isyanları, Babailik hareketidir (1240). Devletle çatışmanın sonucu sıkı dayanışma, gizlenme ile birlikte Kızılbaşlık ve Bektaşilik gelişmiştir. Aslında başlangıçta ikisi de halk tarikatıdır. XVI. yüzyıldan itibaren bölünmeler olarak iki farklı topluluk oluşur. Bektaşiler, tekkeye bağlı ve örgütlü; Kızılbaşlar, köy veya kırlarda oturan ve eskiden beri dinleri Bâtınî olan kesimdir. Siyasi tercihlerle, İlhanlılar devrinin “Sünni karakterli” Şeyhi Safiyyüddin-i Erdebilî'nin Safevi tarikatından, Şîf karışmalarla Safevîlik türetilir. Kızıl külahlı, 12 yönlü başlık (Tâc-ı Haydar) giyen Kızılbaşlar⁹, “Doğu Anadolu ve Azerbaycan Türkmen aşiretlerinden gelenler”, Safevî taraftarı olurlar (Melikoff, 1999: 22-23).

Artık Osmanlı Devleti'yle, İran'daki Türklerin yönettiği Safevîlerin ilişkileri, sağlam bir statüye kavuşuncaya kadar (XVII. yüzyıl) Kızılbaş, Safevi, Celalî isyanları sürer. Bundan sonra Tanzimat dönemine kadar genel yapıya, sessizlik hâkimdir. Batı ile ilişkilerin arttığı, yönetim,

⁸ Erkan Oğur, Arif Sağ, Rahmi Saltuk, Hasret Gültekin, Mahzun Kırmızıgül, Ahmet Kaya gibi birçok sanatçının okuduğu Tunceli yöresine ait bir anonim türkünün birkaç versiyonunu birleştirerek buraya almak bir fikir verecektir: “Dersim dört dağ içinde/Gülüm var dağ içinde (gülül, bardağ içinde)/Dersim'i hak saklasın/Bir yârim var içinde. “Oy nedem nedem nedem/Evi barhi terk edem/Gel seni alam gidem”. Ne oldu ağama ne oldu/Sarardı benzin soldu/Ağam burdan gidelim/Bu yerler viran oldu. (Nakarât). Harput'un altı kelek (Pertek önünde kelek)/Dersim'e gidek gelek/Elin elimde olsun/Kapı kapı dilenek (Nakarât). Harput'un bayırbaşı/Şen olsun dağ taşu/O yardan ayrı düşdüm/Durmuyor gözüm yaşı. (Nakarât). Bu dağın ardı meşe,/Gün gide, gölge düşe/Beni yardan edenin/Evine şivan düşe (Nakarât). Bu dağın ensesine/Oyandım yar sesine/Yar gider ben giderim/Düşmüşüm gölgesine (Nakarât). Oy havar, havar, havar/Zülûf gerdanı kovar/İki gönül bir olsa/Bir aylık yolda ne var? (Nakarât). Dersim'den çıktım yola/Mazgirt'te verdim mola/Ben yardan ayrı düştüm/Gözlerim dola dola (Nakarât). Dersim'in yazıları/Meliyor kuzuları/Ben buraya gelmezdim/Alnımın yazıları” (www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=367; <http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=dersim%20d%C3%B6rt%20da%C4%9F%20i%C3%A7inde>). Birinci Umum Müfettişlik'çe Dersim-Ovacık civarından derlenen bir başka türkü ise şöyledir: “Vardım odasına kahve pişirir/Kınalı parmaklar fincan devşirir/Gel beri gel beri gündüzlü dostum/Uydu el sözüne selamı kestir/Ben o Kürdü almam/Ayağı çarıklıdır” (Dersim Raporu, 2010: 53).

⁹ Kızılbaşlar, birçok isyan hareketlerine karıştığından, Osmanlı belgelerinde Kızılbaş kelimesine kötüleyici bir anlam yüklenmiştir. Bu yüzden; “oldukça yeni bir geçmişte, Kızılbaş yerine Alevî sözcüğü kullanılmaya başlandı. Hz. Ali'ye aşırı bir sevgi, hatta tapınmaya kadar giden bir muhabbet gösterenlere, ‘Alevî’ dendi. İran'da, Hz. Ali'ye tapanlara ‘Ali-İlâhî’ denir.” Aslında Alevî, Ali soyundan gelen, yani Seyit olanlara denilir. Onun için Türkiye'de bu kelime, köken bilim açısından yanlış kullanılmaktadır (Melikoff, 1999: 23).

kültür ve değerlerde değişimin hızlandığı Tanzimat ardından, Cumhuriyet devrinde isyanlar yeniden başlar (Üzüm, 2002: 25/546, 551).

Yalnız burada gözden kaçırılan nokta; Babaîler İsyanı, Şahkulu, Bozoklu Celal, Baba Zünnun gibi ayaklanmaların inanç ve ideolojik ayırımdan değil, merkezi yönetimlerle olan sosyal ekonomik çatışmalar sonucu çıkmasıdır. Ama inanç ve ideolojik ayrılıklar, ayaklanmaları yönlendirmede araç olarak kullanılmıştır (Ocak, 1996: 215).

Selçuklu, Osmanlı tecrübesinde var olan birlikte yaşama anlayışıyla yöre; Kürt, Ermeni vb. kökenlerden gelme zümrelerin de bulunduğu bir yer olmuştur. Özellikle, Birinci Dünya Harbi yıllarında Tehcire tabi tutulan Ermenilerden yirmi bin kadarı bu bölgeye sığınarak Müslüman-Alevi kimliği altında hayatını sürdürmeye devam etmiştir.

Dersim olayları sırasında, dağa çıkanların ilk irtibat kurduğu kişiler arasında Ermeni asıllı Demirci Mustafa'nın bulunması, halk arasında kökenlerin henüz unutulmadığını göstermektedir. Ama bütün bunlara rağmen yöre, Necip Fazıl'ın tespitiyle; "Halis bir Türk evi ve Anadolu ocağı örneği" durumundadır. Dersim olayları sırasında, "Halis bir Türk evi ve Anadolu ocağı", "topyekûn yıkılıp söndürülmüştür." (Necip Fazıl, 10 Şubat 1950: 18/3).

1885'te nüfus; 15.460 Müslüman (Sünni), 27.830 Kızılbaş, 12.000 Kürt olmak üzere 55 290; 1936'da 105.911'dir (Ağar, 1940: 18-19). Doğruluğu kesin olmamakla birlikte, kaydını düşerek Necip Fazıl 1935'te 108 bin kişinin yaşadığını bildirir¹⁰. Bunların yüzde 98'i köylerde yaşamaktadır. Yarıdan fazlası Kızılbaş'tır. 15 bin civarındaki Kürt sanılanlar da "Zazalar olarak asıllarına irca edilince, Akkoyunlu

¹⁰ Nuri Dersimi, 1938 yılı sonunda Dersim'de 500 binden fazla Kürt kitesinin yaşadığını iddia etmektedir (Dersimi, 2004, 56). Aynı eserde, *Son Posta* gazetesi yazarı Osman Mete'den yapılan alıntıda 1948'de Dersim havalisinin nüfusu, "yüz binden fazla" kelimeleri ile ifade edilmiştir (Dersimi, 2004, 312). İki yıl devam eden bir çatışma ortamı ve göçlerin ardından Dersimi'nin verdiği rakamlar çelişkili gözükmetedir. 1963'teki bir yazı dizisinde Tunceli Sesi gazetesi yazarı, Tunceli'nin 1938'de nüfusunun 180.000 civarında olduğunu ve bölgenin insanlarını, "ferah fuhur" geçirdiğini belirtmiştir. Zira bu kadar insan yanında Tunceli'de 800.000 keçi, 12.000 katır, 200.000 civarında koyun, 60.000 "iribaş hayvan" vardır. İnsan iktisadi durumu varlıklardır. Erzincan ve Elazığ, Tunceli yağ, peynir, kıl ve yünü ile geçinmektedir. Cecim denilen "renkli ve güzel işlemeli aşiret kilimleri 3.5 liradır" (Okaygün, 1963, dizi no. 5: 19-20). 1990 sayımına göre, Tunceli'de 133.143 nüfus yaşadığına göre, Necip Fazıl ve Ağar'ın verdiği rakamlar doğruya daha yakın gözükmetedir. 2009'da Tunceli şehir merkezinde 28 bin 600 kişinin yaşadığı (*Aksiyon*, 30 Kasım-6 Aralık 2009, s.16, 20), göz önünde tutulmalıdır.

soyunun, mümkün olduğu kadar iptidaî, fakat en halis bir damarından gelen” Türklerdir. Dersim’in Alevi sığınağı olması, Yavuz Selim karşısında Şah İsmail taraftarı Türklerin, Dersim Dağları arasına yuvalanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Şah İsmail’in, mezhebini Dersim’de yayma merkezi Çemişkezek’tir (Dersim Raporu, 2010, 79). İki devletin çekişmesi, yörenin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Fakat yörede, Şaman inanışının izleri devam etmektedir. İrk ve gelenek yönü ile safiyetlerini korumuşlardır. Sünni Dersim Türkleri de Aleviler gibi ırk ve anane safıklarını korumuşlardır.

Dersim’de Zazaca konuşan, çoğunluğu Alevî olan; Abdalan, Alan, Arelli, Balaban, Caferan, Çarekli, Demenan, Elhanlı, Hadikan, Haydaran, Hormekli, İzollu, Karsanlı, Kemanlı, Kobanlı, Lolan, Pilvenkli, Rutanlı, Silanlı, Sisanlı, Şevelanlı, Yusufanlı, Zimtek gibi 23 civarında oymak bulunmaktadır. Bir de dini yönden etkileyip topluma pirlilik, dedelik, rehberlik eden, bir çeşit ruhanilik yapan ocak denilen gruplar vardır. Bunlar da Kureyşanlı, Baba Masnular, Pirsultanlar, Ağu İçenler, Sarı Saltıklar, Üryan Hızırılar, Seyitsabunlar, Sinemililer, Şeyhahmet Dedeler, Kargın Dedeler ve Derviş Cemal Ocağı gibi on bir ocaktır (Kocadağ, 1997: 223-245).

Osmanlı belgelerinde (özellikle tahrir defterleri), Dersimli Aşireti için “Türkmanân Ekradı” kavramı kullanılmaktadır. “Ekrad” kelimesi ise, bugün anlaşıldığı gibi sadece “Kürtler” demek değildir. Osmanlı döneminde “göçebe, konar-göçer” anlamında kullanılmaktadır. “Etrak” (Türkler) ise, “yerleşik” anlamında kullanılmaktadır. “Boz Ulus Türkmanı”, yerleşik olanlar için; “Boz Ulus Ekradı”, “Karakoyunlu Ekradı” göçebe olanlar için kullanılmaktadır (Şener, 2003: 4, 6-7).

Dersim bölgesinde ve batıdaki uzantısı olan Koçgiri alanlarında, mezar taşlarının koç biçiminde ya da koçbaşı biçiminde dikilmesi anlamlıdır. Bu tür mezar taşları, Karakoyunlu ve Akkoyunlu (Bayındırlılar) mezar taşı tipidir. Koç başlı mezar taşları, Zazalardan önce Kıpçaklar’da da kullanılmaktadır. Tunceli’nin Şeyh Hasanlı, Sağlamtaş Köyü, Ovacık gibi birçok yerinde bu tür mezar taşları bulunmaktadır (Zelyut, 2011: 62-65).

Netice itibariyle halk yapısı, asırların getirdiği bir karmaşıklığı içinde barındırmaktadır. Dersim’deki kabile, dağ dere, tepe adlarında Türkçenin çok kullanılması, kökende Türk kültürünün bulunduğunu göstermektedir. Yüzyıllar boyunca değişik yönlerden gelen toplumlar, işgal selleri önünden kaçanlar, tabii yapısı yönüyle Dersim’i “can

kurtarıcı bir sığınak” olarak görmüşlerdir. Bu yüzden, Türk, Fars, Ermeni, Arap vb. kesimlerden insan unsuru yörede kalmıştır. Bu durum dil yapısında da kendisini göstermektedir. Selçuklu resmi dilini de etkileyen Farsça; Safevi çalışmaları, benimsenen mezheple de irtibatlı olarak ağırlık kazanmış, Zazaca, Kırmanç tipi lehçeler öne çıkmıştır. Osmanlı Devleti ile yine bir Türk devleti olan Safevilerin siyasi çekişmelerinde yöre, iki taraftan da kaçışlarda barınak olmuştur. Ayrıca Yavuz Sultan Selim devri düzenlemeleri, 1890-91 Hamidiye Teşkilâtı, Sünni-Nakşî anlayışı öne çıkarmış dolayısıyla yörede Kürtleşme oranı yükselmiştir. 1878’den sonraki vali, eğitim kurumları açar. Fakat “çocuklarının mekteplerden akidelerini kaybetmiş, Rumîleşmiş (Sünnîleşme) bir halde çıkacağını” düşünen halk, rağbet göstermez. Bu duruma rağmen 1891’de Dersim’de 6 medrese (170 talebe), 9 ilk mektep (750 talebe) vardır (Dersim Raporu, 2010: 62-63, 95-96).

Dersim halkının ilk ve geleneksel geçim kaynağı çobanlık, davarcılıktır. Bu durum ilk meskenlere de uygundur. Sarp, kayalık vadi oyukları, dağ yamaçlarında yaşayan halk için çobanlık, en uygun geçimliliğin kaynağı olmaktadır. Halk, dağlardan mantar vb. yabancı yiyecekler toplamakta, süt, yoğurt, yağ ve derilere basılmış çökelek yemektedir. Evleri, “tepeden delikli birer indir. Yatmak, oturmak, ekmek pişirmek, hulâsa bütün ihtiyaç için bir tek oda ile yanında sahanlık ve ahırdan ibaret mağaraya benzer yerlerdir”. Giydikleri de erkekler için “koyun keçi kılından şalvar ve cepken”, kadınlar için “şalvar ve üç peşli entaridir”. Bir askeri yetkili, Dersimli kıyafetini 1930’lu yıllarda şöyle tarif eder: “Biz en kalın fanila ve kaputlarla hareketimizde üşür ve hastalanırken kuru ekmekle hareket eden ve kendi dokumaları kalın bez don ve gömlekle ayakları çorapsız, göğüsleri açık, kar tabakaları içinde hareket eyleyen ve dağdan dağa en yalçın yerlerde seken, koşan bu adamların yarının harbinde en kıymetli bir unsur olacağı müstağni arz ve izahtır” (Dersim Raporu, 2010: 249, 258). Onun için keçi kılı, yün, deri, peynir, kilim, yağ, odun, kömür gibi maddeler; ticaretlerinin asıl ürünleri olur. Ekilebilir arazilere indikçe, bu *ticari* maddelere, pamuk, ceviz eklenir. Hâlbuki Dersim yöresinde tahmini **yedi milyon dönüm** araziden ancak **bir buçuk milyon dönümü** tarım yapmaya elverişlidir. Beş milyon dönümü dağlık-taşlık, yarım milyon dönümü ormanlık ve meradır. Fakat 1930 başları itibariyle tarımla uğraşılan arazi miktarı yarım milyon dönümdür. Çiftçiliğe alışkın değillerdir. Hayvanlarını otlatmak için, uzaklara götürmeyi güvenlik nedeniyle uygun bulmamaktadırlar. Onun için **ekilebilecek yerleri mera yapmakta**, bu nedenlerle çiftçilik oranı düşük kalmaktadır. Temsil etkisiyle, aşiret

bölgesindeki her şey, birkaç ağa ailesine ait hale gelmiştir. Artık her şeyi ile yöreye ağa, seyit sahiptir. Buğday unu ve ekmeği, ağalara hastır. Mesela Pülümür'ün tarıma elverişli arazisinin tamamı Şah Hüseyin ailesine aittir. Halk, ağa için çalışmakta, ona kazanmakta ve onun, “ölmeyecek kadar” verdiği ile hayatını sürdürmektedir. Devlete vergi, asker verilmezken, evlatlar ağanın “kulları” durumundadır. Başlık parasının bir bölümü, elde edilen gelirin yedide biri, “bera” adıyla ağaya ayrılmaktadır (*Yurt Ansiklopedisi*, s. 7334). Ağa tehdidi ayrıca, aşiret hayatı içindeki halk üzerinde, hayati derecede yüksektir (Dersim Raporu, 2010: 66-67, 69-70, 148).

Dersim halkının, “siyasî ve midevî” iki sebepten harekete geçtiğini, yöreyi tanıyan Kazım Karabekir de kabullenmektedir. Siyasî nedende iç ve dış etkenlerin marifeti devreye girerken, geçim konusunda halkın açlık belasını ortadan kaldırmanın gerektiğini bunun için de iş bulma ve işe alıştırmanın devreye girmesi gerektiğini belirtmektedir. Değilse halk, yoksulluk dolayısıyla eşkıyalıkla geçinmenin kolayını bulmuş, daha kötüsü buna alışmıştır (Kalafat, 2003: 68).

Devlet, 1928'den itibaren halkı ovaya indirme, tarıma teşvik politikasını güder. Böylece halk, ağa kontrolünden çıkarıldığı gibi, eşkıyalıktan da kurtularak üretici hale gelecektir. Toprak, çift, tohum verilerek yapılan ilk deneme; 198 aile ile başlamış bunlardan ancak 160'ı kalmıştır. 1933'lerde *Dersim Raporu*'nu hazırlayan ama adı verilmeyen askeri görevlinin tespit ettiğine göre; toplam 1503 kişi köylere yerleştirilebilmiştir (Dersim Raporu, 2010: 71-72). Geri dönenler, ağa aileleri ve yakınlarıdır. Onlara, “devletin kendilerini askere alacağı, birer birer imha edeceği ve bilhassa ağaları yakalayıp sürmek için merkeze indirmekte olduğu” telkini yapılmıştır. Ayrıca 1929 yılındaki çekirge istilas da daha garanti görülen çobanlığa dönüşte etkili olmuştur (Dersim Raporu, 2010: 67).

Yöreye devletin yaptığı harcamalar ile gelir düzeyi ve vergi miktarı arasında uçurum vardır. Hayvan varlığının yüzde birini gösterdiği halde hiç vergi ödemeyen aşiretler bulunmaktadır. “Gizli nüfus” 20 bin civarındadır. 1931 yılında devlet kaynaklarına göre, beş kazaya (Hozat, Mazkirt, Nazımıye, Ovacık, Pertek) devletin masrafı 185.650 lira, toplanabilen miktar 86.846 liradır. Düşük miktar gösterilen mal varlığından tahsil edilemeyerek bakaya kalan ise, toplam 204.955 liradır. Bu durumda yöre ile ilgili görüş şöyle şekillenmektedir: “Asırlardan beri devlete karşı kan ve millî vergisini tamamen edadan

daima uzak kalan bu mıntıka halkının memleket için faydalı bir vaziyete getirilerek, devlet iradını kemirici vaziyetten kurtarılmaları malî ve iktisadî istikbalimizi tanzim ve tayine çalıştığımız bu seneler içinde pek zaruri bir hal almıştır.”

Pek zaruri durumun çözümünü de yörenin silahtan arındırılması, huzur ve sükûnun sağlanarak halkın diğer yöreler halkı gibi devlete bağlı hale gelmesi ile gelir de artacak, önceden kalan vergiler de toplanacaktır (Dersim Raporu, 2010: 86-90).

AYAKLANMALAR İLK DEĞİL

Dersim’de ayaklanmalar ilk defa Cumhuriyet devrinde olmamıştır. Selçuklu ve Osmanlı klasik devri göz ardı edilirse Tanzimat, Meşrutiyetler döneminde kalkışmalar hep olagelmıştır. Fakat özellikle 1877’den itibaren, irili ufaklı on bir askerî harekât düzenlendiği halde çözüm getirilememiş olması, düşündürücüdür (Dersim Raporu, 2010: 222; Kürkcügil, 2009: 11/56).

II. Meşrutiyet’tin ilanından önceki askeri harekât önemlidir. 1908 Mayıs başlarında, aşiretlerin isyan kararı ardından karakol basıp (Şuvak Köyü) erlerin silah ve cephanelerini almaları, bir askeri birlikten iki şehit, yedi yaralı, iki subayı esir ettikten sonra 25 eri “çırılçıplak soyarak” serbest bırakmaları üzerine hızlandırılır. İsyân edenler, teslim olup devlete itaatlerini bildirmeye başladıkları sıra Meşrutiyet ilan edildiği için kan dökülmemesi, af ilanı ile harekât sona yaklaştığı bir sıra durdurulur (28 Temmuz 1908). Bu tedip sırasında 13 ölü, 20 yaralı yanında birkaç köy ve ekinleri yakılır. Ellerine geçen devlet memurlarını kulaklarını kesip işkence ederek öldüren üç ağa idam edilir (Dersim Raporu, 2010: 174, 178, 181, 185).

Askerî harekât, 1909’da da olur. Devir II. Meşrutiyet devridir. İttihat ve Terakki’nin *Tanin*’deki başyazarı aynı zamanda milletvekili Hüseyin Cahit, yeni devrin yönetim anlayışını vurgular: “Meşrutiyet, ülkenin her yanında hükümete ve yasalara karşı boyun eğme bekliyordu. Her yerden vergi almak istiyordu”. Bunun için nüfus sayımı yapılacak, vergi vermeyenlerden vergi alınacaktır. Yeni tutuma birçok yerde direnen, ayaklanıp, başkaldıran kesimler ortaya çıkmaktadır. Havran’da Dürzi şeyhleri toplanıp, nüfusu yazdırmamaya karar vermişlerdir. Arnavutluk vergi vermek istememekte, Yemen ayaklanmaktadır. Dersim’deki ayaklanma üzerine, 1909 Ağustos’unda bölgeye İbrahim Paşa kumandasında, İstanbul’dan dört tabur piyade, bir batarya top ile başka yerlerden on dört tabur piyade gönderilir (Yalçın,

2000, 209). Bölgede askeri harekât, 1911'de, 1914, 1916'da hep devam eder. Dikkat çekici bir durum, Yukarı Abbas uşağı reisi Seyit Rıza'nın 1914'te devlet kuvvetlerine katılarak devletten yana tavır almasıdır. Yalnız harp yıllarında, bölgeyi işgale hazırlanan Ruslar, Dersim'e istiklal telkini ile aşiretleri silahlandırmaya çalışmıştır. Mütareke, Millî Mücadele döneminde yörede Kürt Teali Cemiyeti de devreye konarak Kürtçülük çalışmaları yapılır (Dersim Raporu, 2010: 191-192, 199).

Birinci Dünya Harbi sonlarında Birinci Kafkas Ordusu Kumandanlığına atanan (1 Ocak 1918) Kâzım Karabekir, 24 Ocak 1918'de Eğin'e bağlı Salihli köyündedir. Bu tarihte köylülerden dinlediklerini günlüğüne kaydetmiştir. Buna göre Salihlili Mustafa Bey, "Dersimlilerin mezalimini" anlatmıştır. Buna göre, "12 Mart 33'te Salihli'den dahi bütün mevaşiyi kaldırmışlar. 24 Kânunevvel 33'te Üçüncü Ordu Erkân-ı Harp Reisi Guse Bey maiyetinden iki neferi Bağıştaş cenubundaki Demir Mağarada vurmuşlar. Guse Bey avdetle Salihli'de gecelemiş. Jandarma müfrezeleri gelmiş. 26'da kar düşmüş. Her sene Dersimliler Demir Mağara civarında eşkıyalık ederlermiş." (Karabekir, 2009: 484). Yalnız, şu yazılanlardan iki aya yakın süre sonra Erzurum'u kurtaran (12 Mart 1918) Kâzım Karabekir'in kuvvetleri içinde, 220 kişilik Dersim Milisi de bulunmuş ve Erzurum'un Ermeniler elinden kurtarılması için savaşmışlardır (Kırzioğlu, 1991, 83). Bir başka bilgiye göre, Dersim aşiretleri bu sıra Rusların kuvvetli bir alayını, "kurnaz bir taktikle" Dersim içlerine çekerek "Leş Dere"de imha etmişlerdir. Ruslardan aldıkları silah ve cephane ile "Allah Allah diyip Tunceli dağlarından" fıskırarak, 1200 kişilik bir bir kuvvetle Erzincan'ın kurtarılmasında rol almışlar, Hasankale'ye kadar gitmişlerdir (Okaygün, 8 Ocak 1963, Dizi no. 6).

Dersim mıntıkasının ananevi isyancılarına karşı, diğer yönetimler bir tarafa, pervasızlığı ile öne çıkan İttihat ve Terakki yönetimi niçin, "hiçbir düşman ve katliâm çetesinin yapmayacağı şekilde yakıp yıkmayı hayalinden" geçirmemiştir? Çünkü Dersim kitlesi, "uygunsuz hallere yataklık etmesine rağmen, kendisindedir, saf ve halis Türk'tür", asıl yöreyi temsil eden unsurları itibariyle Müslümandır (Necip Fazıl, 10 Şubat 1950: 18/3).

Devletin neredeyse olmadığı, işgallerin her tarafı kapladığı bir dönemde Cemil Çeto (Garzan, 1920), Koçkiri (6 Mart-17 Haziran 1921) ayaklanmaları gerçekleşir (Ayaklanmalar, 1974: 180, 259-281). 1921 Mart'ında başlayan Koçgiri ayaklanmasında; işgal dönemi kargaşa ortamı, işgalcilerin Kürt Teali Cemiyetini örgütleme çalışması ve Sevr'le

getirilen parçalama çabasının rolü olur. Örgütlenme, Dersim'e kadar uzatılır. Ayrı devlet kurma, bayrağı, Dersim merkezi durumundaki Hozat'a asma planlanır. Fakat hareket, Sivas, İmranlı, Zara, Suşehri, Refahiye, Kangal ve civarındaki kırk bin sanılan aşiret gücü ile sınırlı kalarak, yıl sonuna doğru bastırılır (Mumcu, 1991: 33-40). Onları Cumhuriyet devrindekiler takip edecektir. Yalnız Şeyh Sait vb. kalkışmalar yöreyi, pek etkilemez. Hatta Dersim aşiretleri, "Elazığı işgal eden Şeyh Sait kuvvetlerini Çarsacak-Palu kesiminden ve arkadan çevirerek" hezimete uğramalarını kolaylaştırır (Okaygün, 8 Ocak 1963, Dizi no. 6). 1926 Koç Uşağı hareketi önemlidir. Fakat bu isyanda Dersimliler, hükümetle birlikte hareket ederler. Top yanında uçakların kullanıldığı, köylerin yakıldığı Koç Uşağı tedibinden sonra da asayiş olayları durmaz. 1928'de 30 civarında, 1929'da elliye yakın soygun, faili meçhul, öldürme olayı olur. 1930'da Pülmür Hareketi gerçekleştirilir. Uçaklar, asi köyler üzerinde uçarak 75 bomba atarlar. Yüzlerce insan öldürülür, onlarca köy yakılır (Dersim Raporu, 2010, 203-218). 1931, yeni olaylara gebe dir. Ağrı-Zilan olayları vesilesiyle Dersim ayağa kaldırılmaya çalışılır.

1933'te Yedinci Kolordunun 17 fıkrasına mensup birlikler, Dersim'de bir aydan fazla görev yapmıştır. Başta Reiscumhur olarak Atatürk'ün imzasının bulunduğu Kararname ile bu görevin, "muharebe ve müsademeleri istilzam (gerekli) ettirecek mahiyette olduğu" kabul edilmiş ona göre tedbir alınması kararlaştırılmıştır (BCA, 26/2/1935, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 52.15..14).

Dersim yöresi, yalnız jandarma, yol, karakol ile sorunlu değildir. Kendi içinde de eşkiyalık, mal-can kıyımı olmaktadır. 1935 yılında Palu'nun Delikan Köyünden Muhtar Paşa, İsmail, Hasan ve Mehmet Ali adında şahıslar, "Ankara'da Reiscumhur Ata Türke" başlıklı dilekçe ile Cumhurbaşkanlığına başvururlar. Sebep, Dersim'in Demenan Aşiretinden Zeynel Çavuş adındaki eşkiya ile seksen kadar adamının, köylerini basarak sekiz sığır ve 250 davarlarını gaspederek götürmeleridir. Bundan sonra da öldürme, gasp, çeşitli eza-cefa çektirecekleri endişeleri vardır. Senelerdir cana kıyıp, çok ocak söndürmüşlerdir. Köylülerden bir kısmı, çevredeki yerleşik yerlere göçmüştür. Onun için huzur ve sükûnun sağlanması, sağlanamayacaksa kendilerinin emin bir yere göçürülmesinin hükümet tarafından teminini, "kemali suzişle arz ve istirham" ederler. Atatürk, dilekçeyi, gereğini yapmak üzere İçişleri Bakanlığına havale eder. Bakan Ş. Kaya, 30 Aralık 1935'te Başbakanı, suçluların yakalanması, davar ve sığırların geri

alınmasına çalışıldığını bildirir (BCA, 30/12/1935, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 105.685..5).

YÖNETİM

Dersim yöresi, uzunca süre benimsenen değerlerin de etkisiyle, hükümet etkisinin hissedilmediği, derebeylik yönetiminin görüldüğü, halkın atadan görme çapulculuk, soygunculuk alışkanlığının olduğu bir bölgedir. Tanzimat yönetimi, 1854'te idari teşkilatı düzenleyerek Hozat'ı, Dersim'in merkezi haline getirir¹¹. 1878'de ilk defa vilayet teşkilatı kurulup ilk vali atanır. Yalnız vilayetin gelirleri, teşkilat giderlerini bile karşılayamadığı için on yıl sonra 1888'de lağvedilerek mutasarrıflığa düşürülür (Dersim Raporu, 2010: 75). Fakat yöre yöneticileri, kaza kaymakamları, bazı mutasarrıflar aşiret reislerinden seçilmiştir¹². Bu durum, seyit, reis ve ağaları güçlendirirken, hükümetin etkisini azaltır. Seyitliği ve aşiret reisliğini üstünde birleştiren kimsenin elinde, karşı konulamaz bir güç toplanmaktadır. Mistik yapıdan da faydalanarak seyitler ağaları, ağalar da seyitleri tutmuşlar, halka itaat telkin etmişlerdir. Zaten herkesin kendi şeyh ve ağası üstündür. Her sözüne itaat etmek, sadık kalmak durumundadır. "Allah'a kavuşmak için şeyhin yolunda canını feda etmek ve onun dostuna dost, düşmanına düşman olmak gerekmektedir." Ağa, şeyh ve seyit, kendilerine tabi olan halkın koruyucusu durumundadır (Ağar, 1940: 3, 30-31).

Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde aşiret reisi, ağa ve şeyhlerin elinde büyük bir güç toplanmaktadır. Bu da yöreye başka otoritenin (devletin) girmesini engelleyen, düzenin sağlanmasını geciktiren bir durumdur. Osmanlı son devrinde, 1860-63 ve 1875'te olmak üzere iki defa yöre yöneticilerinden Elazığ-Erzincan arasında yol yapma sözü alınır. Ama sözlerinde durmazlar. "Halkın bu kararı kabul etmediğini" iddia ederler. Aslında halkın lehine olan bu durum, yöre ileri gelenleri tarafından bozulmaktadır. Ahmet Muhtar Paşa'ya yol sözü

¹¹ Dersim, 1306'da Mamuretü'l-aziz Vilayetine eklenir (McCarthy, 1998: 37). Elazığ, Malatya, Hozat ve Mazgirt; vilâyetin 1311'de dört kazasını oluşturmaktadır (McCarthy, 1998: 33). 1912'de Patrikhane kayıtlarına göre Harput'ta 80 bin Kızılbaş yaşamaktadır. Aynı kaynağa göre Türk nüfus 102 bin, Yerleşik Kürt 75 bin, göçebe Kürt 20 bin, Ermeni 168 bindir. Güvenilirliği ölçmek açısından şunu da belirtmek gerekir ki, Patrikhane istatistiğinde Sivas'ta hiç Kızılbaş nüfus gözükmemektedir (McCarthy, 1998: 47).

¹² Midhat Bedirhani, Cizre Botan Emiri Bedirhan Bey'in oğludur. Kahire'de bulunduğu sıra *Kürdistan* adlı bir gazete çıkarır. Meşrutiyetten sonra döndüğü İstanbul'da Kürtçülük faaliyetlerinde bulunur. 1912 yılında Dersim Mutasarrıflığına atanır. Kardeşi Halil Rami de Malatya Mutasarrıfıdır (Demirel, 2006: 218).

veren ve teşebbüse geçen Mazkirt Kaymakamı Gülâbi Bey öldürülür (Dersim Raporu, 2010: 92-93). Artık araba yolunun bölgeye yapılabilmesi için 1928 ve sonrasının gelmesi gerekecektir. Defalarca denenen askeri tedbirler, idam, sürgün uygulamaları sorunu çözmez. Cezalandırılan reislerin yerini, beş-on yıl sonra yenileri alır. Bunun üzerine bazı Osmanlı yöneticileri, şiddet yerine ilkokullar açıp okuyan çocuklara günlük ekmek, giyecek (entari, kuşak, fes) vermeyi, Nakşibendî tekkeleri açılmasını, yolların yapılıp ticaretin geliştirilmesini, yumuşak muamele ve ikna edici öğütlerin verilmesini, asayişsizliğe karşı da şimşek gibi hızlı, etkili askeri müdahaleyi öngörürler. Hamidiye Alayları onlardan biridir. Yalnız Hamidiye Alayları, “Şafii Kürdistan” üzerinde etkili olsa da Kızılbaş Dersim’de tesirsiz kalmıştır. 1908’e ait öngörüler ise, Cumhuriyet devrinde uygulananların benzeridir: 20-30 ağanın aileleri ile birlikte bölgeden sürülmesi, bazı önemli noktalara kışla ve karakolların yapımı, Hozat-Erzincan ve diğer yolların açılması, 20 tabur asker, top bataryaları (Dersim Raporu, 2010: 162-165).

Osmanlı devrinden bu yana Dersim’le ilgili birçok rapor hazırlanmıştır. Bunlardaki tespitler birbirine yakındır. Dersim halkının yönetimi; ruhu eşkıyalıkla dolu, ikiyüzlü, bozguncu ağaların elinde olduğu sürece olaylar önlenemeyecektir. Halk içindeki Sünniler, devlete bağlıdırlar. Halk, mal-can kaygısı ile silahlanmaktadır. Geçim darlığı vardır. Yaz ayları eşkıyalık mevsimidir. Eğitim ve bayındırlık hizmetlerinin gerçekleşmesi gerekmektedir; türü tespitler yapıla gelmiştir (Dersim Raporu, 2010: 223-228).

Bu tür raporlardan, Cumhuriyet devri başlarında otuz civarında hazırlanmıştır. Dersim Kanunu çıkartılıp, idari düzenlemeler yapılmadan önce hazırlanan yöre ile ilgili raporlar; önemli ve devlet içindeki kafa karışıklığını ortaya koyacak mahiyettedir. 1926’da Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, Seyit Rıza’nın aşiretler ittifakını kurduğunu, Dersim’in gittikçe Kürtleştiğini, çibanın büyüdüğünü belirtir. “Okul açıp, yol yaparak, refah sebeplerini gerçekleştirip, fabrika kurup kendilerini meşgul edecek çeşitli sanayi işlerini sağlamak, özel yurt sahibi ederek ıslaha çalışmak hayalden başka bir şey değildir”. Ona göre, “zeki, kurnaz ve hileci olan Dersim halkı, hükümetin zayıf veya kuvvetliliğine göre müteceviz veya itaatkâr” olmaktadır. O zaman Dersim meselesi, silahlar toplanıp, sürgün-iskân yapıldıktan sonra arazi, para verilerek halk tarıma yönlendirilip, idealist memurlar görevlendirilerek, “havalı Kürtlerini Türkleştirmek”le, 25 yıllık bir sürede halledilebilecektir.

Hamdi Bey'e göre, "ahaliye Türklük his ve terbiyesi" verildikten sonra okullar açılmalıdır. Değilse Kürtçülük telkini başarılı olacaktır (Dersim Raporu, 2010: 231-233). Bu rapordan çıkan görüş; "Tunç el" in harekete geçmesi talebidir.

Bu arada 1930 yılında Elazığ Valisi Fahri Bey'i M. Kemal, mufassal bir rapor hazırlamak üzere Dersim'e gönderir. Dersim'de bünyevî bir rahatsızlıktan dolayı zehirlenerek ölen Fahri Bey'in yarım kalan işini yerine Elazığ Valisi tayin edilen Cemal Bey (Bardakçı) tamamlayacaktır. Cemal Bey, Alevilik kültür ve adetlerine aşına, "Alevi kitlelerine hususi bir sempatisi olan" birisidir (Okaygün, 10 Ocak 1963, Dizi no. 8). Tarih bilen cemal Bey, aşiretlerin içine dalarak "kırk günlük bir seyahatle Tunceli'de halen (1963) dilden dile dolaşan hatıralar" bırakır. İlin valisi olarak Dersim'i tanımak, onu kalkındırmak istemektedir. Fakat önünde bazı güçlükler vardır. Halk, jandarmaya itimat etmemekte, "karakollar kurulduğu takdirde kendilerinin dayaktan geçirileceğini" zannetmektedir. Zira iki jandarmanın veya bir jandarma onbaşısının, çevre vilayetlerde, elli veya yüz haneli bir köy halkını köy damlarında ve köy meydanlarında toplayarak "keyfi sebeplerle" dövüp kötürüm bıraktıkları, arama bahanesiyle kadınların "mahrem yerlerine" el uzattıkları anlatılmaktadır. "Asırlardan beri başına buyruk ve serazat bir hayat yaşamış, yalnız hürmet ettiği ve sevdiği kimselerin himmeti ile sevk ve idare olunmuş, cesur, atıcı ve gözü pek insanların alıştıkları hayata birden bire sırt çevirmesi" zordur. Onun için ıslahatın zorla değil, kademeli/tedrici ve yumuşak bir politika ile yapılması iyi olacaktır. İki yol düşünür: Menfaat kaygısı ile ıslahata uyum sağlamak istemeyecek aşiret ağalarını Elazığ merkezine nakledip onları tatmin ederek yerleştirmek; ikinci kademede de halkı eğitim sistemi ile uyarmak. Birinci yol hemen Cemal Bey zamanında uygulanmaya başlanmış, arzu eden ağalar, Elazığ merkezinde ev ve arazi verilmek sureti ile yerleştirilmişlerdir. Verilen yerler verimli "emval-i metrukeden"dir. İkincisi için Tunceli derinliklerine okul ve yol yapmak gerekmektedir. Bunun için de aşiretler arasındaki geçimsizlikleri önlemek adına bazı tedbirlerin alınması gerektir. Asayiş zabıta kuvvetleri ile sağlanacak, mahalli çekişmeler nasihat, ikna yolu ile giderilecektir (Okaygün, 11 Ocak 1963, Dizi no. 9).

Diyarbakir'de iken Elazığ'a vali atanan Cemal Bey (Bardakçı), şahinlerden çok daha farklı bir görüşü dile getirir. "Alevi ve halis Türk olan Türkmenler, Yavuz zamanından beri müthiş tazyiklere maruz kalmış ve on binlercesi merhametsizce katl ve imha edilmiştir."

“Sünniler, Alevilere Kürt, Aleviler de Sünnilere Türk” demektedirler. Dört yüz yıldır hükümetin girmedığı bu yörede halk, göçe zorlanmaktan korkmaktadır. Halktan zorla silah toplamak mümkündür. Ama bu tavır uzun sürerse bir gerilla harbi başlayabilir. Silah toplamadan önce halkın, hükümete güvensizliği giderilmeli, iyi niyetine inanmalıdır. Onun kanaatine göre; baskılar son bulur ve şiddetli hareketlere lüzum görülmezse ve şuurlu bir şekilde hareket edilirse Dersimliler; Cumhuriyet’in çok sadık ve fedakâr hizmetkârları olabilir. Vali bu doğrultuda çalışmalar da yapar. Halkı çıkarlarına göre yanlış yönlendiren ağalara birer ev vererek başta Seyit Rıza olmak üzere onları halkın başından Elaziz’e taşınmaya razı eder (Dersim Raporu, 2010: 234-237). Dersim’de dolaşarak fakir çocukları götürüp yatılı okullara yerleştirir. Ve onun döneminde Dersim yöresinde olay çıkmaz. Ama devletin şahin kanadı daha etkindir. İki raporu da değerlendiren Genel Müfettiş İbrahim Tali, Vali Cemal Bey’i görevden ayırır. Ardından, Cemal Bey’in Elazığ’a yerleştiği ağaları, eski yerlerine, “âdetâ olayların çıkartılmasına zemin hazırlamak üzere” gönderir (Öztürk, 1984: 38-41). “Yirmi-otuz senedir Dersim’de te’dip edilmemiş aşiret yoktur. Fakat hiç birisinden müsbet netice alınmamıştır” (Dersim Raporu, 2010: 242). Öyle de olsa artık olaylar, genel müfettiş ve şahin kanadın tavrı doğrultusunda seyredecektir.

Genelkurmay Başkanlığına göre, kuzeyden güneye, doğudan batıya ana yollar yapılmalı, silahlar toplanmalı; reis, bey, ağa ve seyitler bir daha gelmemek üzere Batı Anadolu’ya gönderilmeli, halk içinde en şerli olanlar, Dersim’den uzaktaki Türk köyleri içine dağıtılmalı, kalan halk da reislerden alınan toprağa bağlanmalıdır. Genelkurmay, Dersim’den çıkarılması gerekenleri tespit etmiştir. Bu tedbirlerden sonra; asayişî sağlamaya yetecek miktarda asker bulundurulmalı, yerel idare yeniden düzenlenmeli, yüksek idareye “koloni idarelerindeki” yetki verilmeli, yerli memurlar tamamen çıkartılarak yöreye en iyi memurlar atanmalı, “Türklük telkini”, “Türk dilinin ikamesi” için ilmî, idarî tedbirler alınmalı, kız çocukları okutulmalıdır. “Büyük Erkânî Harbiye”nin görüşleri, üç noktaya odaklanmaktadır: 1. Mevcut durumun devamı tehlikelidir. 2. “Dersimli okşanmakla kazanılmaz.” Silahlı kuvvetlerin müdahalesi “Dersimliye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder.” 3. “Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı, Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır” (Dersim Raporu, 2010: 249-251).

1930 Pülümür hareketinin ikinci safhasını yöneten 3. Fırka Kumandanı Halis Paşa'nın raporu da Genelkurmay Başkanlığının görüşlerine benzemektedir. Halis Paşa'ya göre, halk; zalim seyit ve ağaların zulmünden kurtarılabilirse, en bağlı ve çalışkan insanlar olarak kazanılacaktır. Bu da adaletli memurlarla olabilir. Dört yüz yılda en az kırk defa kılıçla cezalandırma eşkıyalığı bitirmemiştir. Onun için Dersim boşaltılmalı, topluca bir yere gönderilemeyeceğine göre her köye bir-kaç ev olmak üzere dağıtılmalı, ağa ve seyitler, on beş sene Beyşehir Gölü içindeki adalara götürülmelidir. Yerleri boşaltılırsa yeni türeyen ağa ve seyitler, halkı servet, güç kazanmak için daha çok ezecektir. Dersim'in, dört taraftan yeterli güçle sarılarak, silahları toplanmalıdır. Ama böyle yapınca devlete itaat edenlerden silahlar alınmakta, sarp yerlere çekilenler bir süre sonra yeniden eşkıyalığa başlamaktadır. Onun için, askeri tedbir yetmemekte; idari, bayındırlık, kültürel tedbirlerle desteklenmesi gerekmektedir. Buna göre, yüzbaşı ve binbaşılıktan emekli namuslu-idealist subaylar, kaymakam ve nahiye müdürü yapılmalıdır. Yollar inşa edilmeli, kaza merkezlerinde ikokullar açılmalı, Erzincan'daki yatılı okula her köyden birer talebe alınmalı, kendilerine Türklükleri bildirilip sevdirmelidir. Uygulamada etkinliği artıracak yasal düzenleme yapılmalı, Hozat'ta gazete çıkarılmalıdır (Dersim Raporu, 2010: 251-259).

“DERSİM YAŞATILMAMALIDIR”

Devletin, Dersim'le ilgili düşüncelerini belirleyenlerden birisi de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dır. 1931 Sonbaharında Dersim yöresini dolaştıktan sonra raporunu hazırlayan, önceki raporların tavsiyelerini benimseyen Kaya, politikayı belirleyici ifadeler ortaya kor. Ona göre, Dersim konusunun kesinlikle çözümü gerekmektedir. “Bilhassa hükümetçe tehiri caiz olmayan muzur, tehlikeli ve zaman geçtikçe halli müşkülleşecek ve zararı artacak bir vaziyet”tedir. 60 civarındaki aşirette, 18-20 bin silah vardır. Hükümleri kesindir: *“Dersim içi muntazam hükümet teşkilatına rağmen tamamen anarşiktir. Dıştan görünüşü silahlı, teşkilatlı hırsızlar yatağı ve ocağı olmasıdır. Bu ocak gün geçtikçe kızışmakta ve etrafını yakmaktadır. Acil ve kati tedbir alınarak, bu ocak kati surette söndürülmezse ateş günden güne sirayetini artıracaktır.”* Devletin güçlü adamının hükmü şöyledir: *“Eskiden yapılan ve neticesiz kalan hareketler daima göz önünde bulundurulmuş ve Dersim'in artık Türk idare tarihinde yaşamaması ciheti en esaslı hedef telakki olunmuştur”* (Dersim Raporu, 2010: 259-264).

Bütün bunlardan sonra İçişleri Bakanlığına bağlı Jandarma Umum Kumandanlığının Dersim'i ıslah esasları, ıslah çalışmasının aşamaları belirlenir. Buna göre silahlar toplanacak, ileri gelenler sürülecektir. Fakat ciddi bir yönetim ıslahı ardından gelmezse başarı sağlanamayacaktır. Onun için de halk, ovalara indirilerek toprağa bağlanmalı, yönetim yeniden düzenlenmeli, idealist memurlar atanıp yerliler uzaklaştırılmalı, adalet çalıştırılmalı, yollar yapılmalı, okullar açılıp "Türklük propagandası" yapılmalıdır (Dersim Raporu, 2010: 265-266). Belirlenen esaslara göre, Dersim'in ıslahı ve medenileştirilmesi için, yıllara göre yapılacaklar belirlenir. İlk yıl yapılacaklar; silah toplama, reislerin "Dersim'e dönemeyecek ve kaçamayacak surette" batı illerine gönderilmesi, yeni reis türetmemek, suçluların yakalanması, vergi-askerlik görevlerinin yaptırılması, Kuzey Dersim halkının batıya nakli, dağınık yerleşmenin yasaklanması, tek evlerin yakılması, işe yaramayan memurların değiştirilmesidir. "Yerli memurlar Dersimlilerin casusudur." Onun için yerlilerin mutlaka uzaklaştırılması gerekmektedir (Dersim Raporu, 2010: 267-272). İkinci yıl yapılacaklar daha çok kontrol ve pekiştirmeye dönüktür. Yörede görev yapacak askeri güç belirlenecek, silah yoklaması tekrar yapılacak, memurlar denetlenecek, halka toprak dağıtılacak, yollar yapılacak, okullar açılacak, sağlık kuruluşları açılıp, ticari ilişkiler geliştirilecektir. Okullardan maksat, net ortaya konulmuştur: "İstikbalin Dersimlilerini bugünkünden daha medeni, yumuşak hale getirmek ve Türklük ile yaklaştırmak ve kendilerinin aslen Türk olduklarını öğretmek.." Türkçe öğretilmelidir. Üçüncü yıl ve onu takip eden yıllar yapılacak olanlar da belirlenmiştir. Bunlar daha çok kurulan yeni yönetimi güçlendirmeye, aşiret yapısını çözmeye dönük tespitlerdir. Dersim'i içinden tanımak için çalışmalar (güvenilir muhbir yerleştirmek dâhil), batıya gönderileceklerin yerleştirilebileceği elverişli köy ve arazilerin şimdiden tespiti, Birinci Genel Müfettişliğin yapılanları yakından takip etmesi için Elaziz'de bulundurulması düşünülür (Dersim Raporu, 2010: 272-276). Devlet raporu, bir ekle (Lâhika) bitirilir. Ekte, Batıya gönderilecek olanlar tespit edilmiştir. Buna göre, 91 aşiretten 347 aile; Tekirdağ (72), Edirne (38), Kırklareli (56), Balıkesir (65), Manisa (73), İzmir'e (34) gönderilecektir. Yerleştirilecek il-ilçe belirlenen aileler için nakliye, yiyecek, mesken yapımı dâhil masraflar da hesaplanmıştır. Buna göre 347 aileden toplam 3.470 kişinin maliyeti 300 bin liradır (Dersim Raporu, 2010: 277-294). Yaklaşık dört yıl sonra uygulamaya konulan bu raporun, sahaya inilince başta nüfus miktarı olmak üzere birçok yeri değişmek zorunda kalmıştır.

Dersim’le ilgili düşünceler, temelde Türkiye’de yönetime egemen olan fikri dönüşüm hakkında da bilgi vermektedir. Fikri dönüşüm, dikkat edilirse aradaki bağların zayıflama ve kopmasında etkili olmuştur. Temel olan ortak kültür-medeniyet değerlerinden sıyrılıp, “Atatürk Milliyetçiliğine” evrilen bir “Türk milliyetçiliği”; “Halifeliğin kaldırılması”, “Osmanlı zımnî sözleşmesinin sonu” gibi nedenler, ayrılıkçılığı besleyen etkenler olmuştur. Zira “İslam, Kürtler ve Türkler arasındaki birliğin temelidir.” Türkler, bu temeli bozmuşlardır. “Osmanlı zımnî sözleşmesinin sona ermesi, devlet tarafından dini ve mezhepsel farklılıkların bastırılması demektir. Bu zımnî sözleşmenin yerini dolduran yeni anlam/a kuralları ise Kemalist devletin kuruluşundan hemen sonra birleştirilmiş ve böylece modern Türkiye’de devlete karşı kırsal direnişi harekete geçiren ve sonraki yıllarda açığa çıkacak olan geniş çaplı Kürt silahlı direnişini mümkün kılan potansiyel bir kaynağa dönüşmüştür.” (Bozarslan, 2005: 217-229).

İDARİ DÜZENLEMELER

Dersim’de idari düzenlemeler raporlarda öngörülenlere göre gerçekleştirilir. İlk düzenlemelerden biri, 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen İskân Kanunu’dur. Bu kanunla, aşiretlerin hükmi şahsiyetleri ortadan kaldırılmak istenmiştir. Aşiret reisliği, şeyhlik ve ağalık kalkacak, aşiret fertlerinin göç ettirilmesi veya devletin istediği yerlere yerleştirilmesi sağlanabilecektir. Atatürk, konuyla bizzat ilgilidir. Kasım 1935’teki TBMM’yi açış konuşmasında; “*İç idare teşkilatımızı, yurdun Doğu bölgelerinden başlayarak genişletmek ihtiyacını duymaktayız. Bu arada Dersim bölgesinde esaslı bir ıslahat programının tatbiki de düşünülmüştür*” sözü (Ulus, 2 Sontesrin 1935, s.1), hükümet başta olmak üzere bütün yetkililere, “Ebedi Şef”in açık direktifidir¹³. Bu doğrultuda hazırlanan İnönü’nün Şark Raporu, 1935’ten itibaren resmen gerçekleştirilen bütün ıslah ve medenileştirme çalışmalarını kapsamaktadır¹⁴.

¹³ Bu sıra hazırlanıp gözetim altında 100 adet basılan, *Dersim Raporu* yeterince açıklayıcıdır. Ayrıca, Tunceli Valiliği ve Kumandanlığı’nca, Elazığ’da: *Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkiya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakkında Kılavuz*, 1938; künyeli bir kılavuz basılmıştır. Burada, belirtildiğine göre, köylerin ve ormanların nasıl yakılacağı, evlerin içine çalı çırpı toplanarak nasıl ateşe verileceği anlatılmaktadır. Sonra bu doğrultuda, 300 civarında köy ve mezra yakılmış veya boşaltılmıştır (Mehmet Bayrak, <http://www.yeniozgurpolitika.com/?bolum=haber&hid=54906>, 10 Ocak 2010).

¹⁴ İsmet İnönü’nün, başbakanlığı sırasında hazırlanan Şark ıslahat Planı’nın 10. yılı sonuçlarını değerlendirmek amacıyla yaptığı doğu gezisinde hazırlanıp, cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulan

Dersim olayları öncesindeki en önemli düzenleme, 25 Kanunvevel (Aralık) 1935 tarihinde kabul edilen 2884 sayılı, “Tunçeli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun”dur¹⁵. Bu yasa ile Dersim adı, “Tunçeli”ne çevrilmiştir¹⁶.

sunulan raporu, 1935'te İstanbul Başvekâlet Matbaası'nda basılmıştır. Uzun rapordan, sadece Dersim'le ilgili bazı yerler buraya alınmıştır. Rapor, 1935 sonrası idari, askerî, bayındırlık ve kültürel alandaki gelişmelerle örtüşür durumdadır: “Erzincan'da Dersim saldırıları tablo halinde görülür.. Dersim Kürtlerine karşı vaktiyle set olan Türk köyleri dağılıp zayıflayarak ve Ermeniler kâmilten kalkarak Dersimlilerin istilâsına karşı meydan tamamen boş kalmıştır. Erzincan yanındaki boş köyler, Dersim'in semiz ve mütehakkim halkı ile süratle dolmaktadır. Erzincan beyleri arazilerinde işlemek için Dersimlileri (Maraba) adıyla kullanmaktadırlar. Bu beylerin bir nevi Dersimli himayesine sığınmasıdır. Bu köyler ve marabalar Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için menzil ve yatak rolü yapmaktadırlar... “Dersim Vilâyeti'nin yeniden teşkili ile askerî bir idare kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması lâzımdır. Kazalarda bazı değişiklikler ve yeni kazalar yapılması da zaruridir. Bunlar Genel İnspektörlüklerle (müfettişlik) beraber yapılmalıdır. Genel İnspektörlüklerin asayiş, iskân ve program hususlarında vekâletlerin yegâne muhatabı olması başlıca meseledir. Bununla beraber Genel İnspektörlüklerin müdahale edemeyecekleri iş olmayacaktır.. “Dersim ıslahına bir program halinde tevessül edeceğiz. Program, hazırlık, silâhtan tecrit ve icap ederse iskân safhalarını ihtiva edecektir. Hazırlık ve silâhsızlanma 3 senede olacaktır. Dersim Vilâyeti'ni yeni usulde teşkil edeceğiz. Muvazzaf bir kolordu kumandanı vali ve üniformalı muvazzaf zabıtlar kaza kaymakamları olacaktır. Kaza memurlarından hiçbirisi yerli olmayacak ve bulundukça müteakıt zabıtlar talî memuriyetlere tayin olunacaktır. İlbaylık (valilik) dairesi, bir kolordu karargâhı gibi fakat maksada elverişli olarak teşkil olunacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır. İdama kadar infaz, İlbaylıkta bitecektir. Adliye usulü basit, hususî ve kesin olacaktır. İlbaylığın muhakeme etmek üzere Dersim haricinden istediği yerli alâkalılar veya yatakları İlbaylığa göndermeğe devlet teşkilâtı mecburdur. Kazaların teşkilâtı ihtiyaca ve bu esasa göre yapılacaktır. İlbaylığın emrinde asgarî 7 seyyar jandarma taburu bulunacaktır. Sabit jandarması ayrıdır, İlbaylığa yardım etmek Genel İnspektörlerin vazifesidir. İlbaylık bu teşkilât ile idareyi alacaktır. 1935 ve 1936'da yolları, karakolları yaptıracaktır. 1937 ilkbaharına kadar hazır olursa mürettep ve seferber 2 F. kuvvet İlbaylığın emrine 1937 ilkbaharında verilecektir. Süratle bütün Dersim silâhtan tecrit olunacak, İlbaylığın o zamana kadar tetkiki neticesinde kuvvetle yapılmasını tasavvur ettiği, hükümete bildirdiği icraat da yapılacaktır. Bundan sonra Dersim'e verilecek şeklin safhası başlayacaktır. Bütün bu tasavvurlar gizlidir. İlbaylık yol, orman işletme, çabuk ve kesin adalet, gibi kuvvetli bir idare ile işe başlayacaktır. İlbaylığın lüzum göstereceği diğer ihtiyaçları temin etmek ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamandan evvel harekete kalkarlarsa programı acilen tatbik etmek zaruridir. Bu tasavvurları İcra Vekilleri ve Genelkurmay Başkanı ile Kamutay Başkanı'ndan başka yalnız İlba ve iki Genel İnspektör ve 3. Ordu Müfettişi şahsan bileceklerdir. Maiyet memurları bilmeyeceklerdir.” (BKz.http://www.newededersim.com/news_detail.php?id=3519).

¹⁵ Bu kanun, 1 Ocak 1947 tarihinde; ardından 1948 yılında genel müfettişlikler kaldırılmıştır (Beşikçi, 1992: 173).

¹⁶ Bu adın nereden çıkartıldığını, Nazımiye eski kaymakamı M. Zülfü Yolga, Tunceli vali ve kumandanı Alpdoğan'dan duyarak eserine almıştır. Buna göre; kuraklık dolayısıyla Orta Asya'dan batıya gelen Türkler, sulak ve madenlerin olduğu yöreye gelirler. Bakırla kalayı işleyip Türkistan'daki gibi tunç yapmaya başlarlar. Nazımiye'de bulunan ufak tunç heykel bir delildir. Bundan dolayı Dersim'e, 1935'te “Tunçeli” adı verilmiştir (Yolga, 1994, 77-78).

38 maddelik kanun; idari, adli olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Kanun, valilik adı altında resmen askerî bir yönetim oluşturmaktadır. Vali; ordu ile ilişkisi devam eden, rütbesinin yetkilerini taşıyan, “korkomutan rütbesinde” bir asker olacak, aynı zamanda yeni kurulan “Dördüncü Umumî Müfettişliğin de Umumî Müfettişi” olacaktır (md.1). Bu kumandan vali; vilayetin işlerinde, memurlar üzerinde bakanların, kanunen sahip olduğu yetkilere sahip olacak, gerekli gördüğünde kaza ve nahiyelerin sınırlarını, merkezlerini değiştirebilecektir (md. 2). Kaza kaymakamlarını, nahiye müdürlerini, “ordu ile irtibatları baki kalmak şartıyla muvazzaf subaylardan” tayin edebilecektir. Böylece görev verilen subayların, hizmetleri “askerî hizmetten” sayılacak, maaşları rütbelerine göre Millî Müdafaa Vekilliği (Millî Savunma Bak.) bütçesinden verilecektir (md. 3). Asker memurlar üzerinde, askerî kanunların kendine verdiği disiplin yetkisine sahip olan vali, diğer memurlar üstünde de ihtar, uyarı, maaş kesme, kıdem düşürme, sınıf düşürme, memuriyetten çıkarma yetkilerine sahiptir. Vali, gerekli görürse, belediye başkanlıklarını da kaymakam ve nahiye müdürlerine verebilecektir (md. 5-7). Kumandan Valinin yetkileri bu kadarla sınırlı değildir. Lüzum görürse fertleri, aileleri il içinde bir yerden diğer bir yere nakledebileceği gibi, vilayet içinde oturmalarını da yasaklayabilecektir (md. 31). Ayrıca vali, herhangi bir kişi hakkındaki takibatı erteleyebilecek, cezaları sonraya bırakabilecek. Bu yetki; idam cezası için de geçerlidir. İdam cezasını erteleyebileceği gibi, onaylayarak infazı emretme yetkisine de sahiptir (md. 32, 33). Tunçeli Kanunu, “makabline şamildir”, yani kanunun kabulünden önce olan olaylar hakkında da hükmü yürütülebilecektir (md. 35).

Kanun, idari yönden valiyi otorite haline getirdiği gibi, adli kısımda da cumhuriyet savcısının elini güçlendirir mahiyettedir. Normalde muhakeme edilen bir insanın, ne ile suçlandığını bilmesi en tabii hakkıdır. Ama bu kanuna göre; “İddianame maznuna tebliğ edilmez” (md. 18). Sanık ve avukatına, savunmalarını hazırlamak üzere, en fazla “iki gün müsaade olunabilir” (md. 28). “İlbalık (vilayet) içindeki ceza mahkemelerinde verilen hükümler, temyize tâbi olmayıp kat’idir.” (md. 239) (*Düstur*, 3/17, s. 165-170).

Tunceli için, bu yasanın hemen ardından, 8 Kânunusani (Ocak) 1936 tarihinde, 2887 sayılı ikinci bir kanun daha çıkarılır. Bu yasa; “*Tunçeli Vilâyeti halkından olup da Nüfus ve Askerlik kanunlarına göre kendilerine verilmesi lâzım gelen bazı cezaların affına ve nüfus yazımı ile askerlik işlerine dair kanun*” adını taşımaktadır. Birinci yasa ne kadar

özel ve amansız hükümler taşıyorsa, ikincisi onun tersine müşfik ve toleranslı hükümler içermektedir. Birbirine bu kadar zıt iki yasanın 14 gün ara ile çıkarıldığı düşünülürse, durumu değerlendirmek güçleşecektir. Farkı sorgulamadan önce, bu af yasının bazı hükümlerine bakmak yerinde olacaktır. Af kanunu, Tunceli halkından olup da her ne sebepten olursa olsun şimdiye kadar nüfus kütüklerine yazılmamış veya doğum, ölüm, evlenme, boşanma veya kayıp olaylarını yazdırmamış olanların hakkındaki yasal cezaları kaldırmakta, sayılan suçlardan dolayı takip yapılamayacağı hükmünü getirmekte, evini naklettiği halde mekân değişikliğini bildirmemiş olanların cezalarını yok saymaktadır. Hükmü iki yıl sürecek olan bu özel kanun, Tunceli halkından doğumu 1316'dan (1900) 1331 (1915) yılına kadar (1915 dâhil) olanları, iki yıl içinde nüfusa ve askerlik şubesine başvurmayacağına çağırılmaktadır. Bunların, askerlik işlemlerinden dolayı hak ettikleri cezalar affedilecek ama askerlik görevleri yaptırılacaktır. Yoklama kaçağı, bekaya, saklı, firari, izinsiz durumda olanlardan iki yıl içinde başvurularının da haklarında takibat yapılmayacaktır (md. 1-6, *Düstur*, 3/17, s. 215-216).

Bu iki yıllık kanunla, bilinmeyen gizli nüfusun ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Ayrıca sürenin iki yıl ile sınırlandırılması, hazırlık ve operasyon takvimi ile ilgili olmalıdır. Bu doğrultuda, 10 Mart 1937 tarihinde ayrıca İçişleri Bakanlığı tarafından Umum Müfettişlik ve Valiliklere "Gizli nüfusların kaydına dair" 2530/781 sayılı iki maddelik bir tamim gönderilir. Maksat, nüfusla ilgili doğru tespitlerin yapılması, ihmalin önlenmesidir (*İdare*, Mart 1937, 108/444-445).

İlk düzenlemeler sırasında, "Dördüncü Umumî Müfettişlik de uhdesinde bulunmak üzere Sekizinci Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan"¹⁷, Vali komutan olarak 10 Ocak 1936'da tayin edilir (BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 61.2..12). Olağan dışı yetkilerle donatılan Komutan vali döneminde düzenlemeler hızlandırılır. Bunlardan birisi, Tunceli Vilayetinin üç köyünde üç ayrı nahiye merkezi

¹⁷ Ağrı ayaklanmasında Abdullah Alpdoğan, General Salih Omurtak ile birlikte ordunun komutanlarından birisi olarak görev yapmıştır (Hasan Hisyar, 1994: 361). İsyana katılan yazar, 180 köyden "47 bin kadın, çocuk, yaşlının", Zilan vadisindeki dere civarında "tüfek ve mitralyözlerle taranarak" öldürülüp, cesetlerinin üst üste yığıldığını iddia eder (s. 362-363). Abdullah Alpdoğan üç nesil bölge olayları ile ilgilenen bir aileden gelmektedir: Müşir İbrahim Paşa, görevi devrettiği oğlu Nurettin Paşa (Kocgiri olayları) ve Nurettin Paşa'nın damadı A. Alpdoğan. Bu durum, aile belleğinin devlet belleğini etkileyerek Seyit Rıza'nın 37'deki akıbetinde pay sahibi olduğu iddia edilir (Bkz. Kızıldağ Soileau, 2013: 36-2013/31).

kurulmasıdır. Başbakanlığa, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından sunulan 6 Eylül 1936 tarihli kararnamenin gerekçesi, bütün gelişmelerin özünü açıklar mahiyettedir: **“Tunceli Vilâyetinin şimdiye kadar hükümet nüfuzunu hissetmemiş olan halka bu tesiri göstermek, emniyet ve islahatı temin eylemek gayesiyle kaza ve nahiyeye merkezlerine uzak olup halk ve hükümet işlerinin görülmesinde müşkilata tesadüf edilen üç mıntakaya merkezi vaziyetinde bulunan Mazgirt Kazasının Milli Köyünde Kahmut (1), Ovacık Kazasının Merho Köyünde Kalan (2) ve Bornak Köyünde Havaçor (3) adlarıyla anılmak ve ilişik cetvellerde yazılı köyleri ihtiva etmek üzere yeniden üç nahiyeye kurulması”** kararlaştırılır (BCA, 5/9/1936, Sayı: 12492, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 107.31.5).

Aynı tarihli bir başka kararname ile Hozat’tan, bütün köyleri ile birlikte Germil Nahiyesi alınarak Ovacık Kazasına bağlanır ve adı ‘Demir’ olarak değiştirilir (BCA, 5/9/1936, Sayı: 12490, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 107.31..3).

23 Haziran 1937 çıkarılan, “Beş kaza teşkili hakkında Kanun” (3223 sayılı) ile “Tunceli Vilâyetinde, merkezi Mameki olmak üzere Kalan” kazası oluşturulur (*Düstur*, 3/18, s.1262).

1937 HAREKÂTI

Komutan Vali ve Bölge Müfettişi Alpdoğan, göreve başladıktan sonra, bölgeye devletin girebilmesini sağlamak üzere devrine göre yüksek miktarda para harcamaktadır. İlk elde ayrılan miktar, dört milyon liradır. Ardından istihbarat faaliyetlerini geliştirir, yöre ileri gelenlerinden özellikle Seyit Rıza ile irtibat kurar¹⁸. Para, arazi teklif

¹⁸ Seyid Rıza, yöre lideridir. Dersim doğumludur. “Şeyh Hesenan aşiretinin kabile liderleri yani Ocak sülalesinden”, yörede “asil sayılan bir aile”den, “tarikat noktasında en yüksek derece olan Rehber derecesine varmış” kendisine Seyid unvanı verilmiş, Dersim ve Hesenan aşiretlerinin “baş evladı” kabul edilen Seyid İbrahim’in oğludur. Seyid İbrahim tahsilini Baytar Nuri’nin büyük dedesi Colikzade Mehmet Ali Efendi’de görmüştür. “Seyit İbrahim’e, Kürtlük düşüncesini aşıl原因 eşsiz Kürt bilgini” de bu adamdır. Yerine oğlu Seyit Rıza’yı yönetici olarak görevlendirmiştir. Seyit Rıza’ya da yörede, “Rizo ve Rayber (Rehber)”, babasının oğlu denmektedir. Seyit Rıza ile babasını eğiten, Kürtçülük düşüncesinin kaynağı aynıdır. Bunu Baytar Nuri şöyle belirtir: “Özel öğrenimini merhum babam İbrahim Efendi’den görmüş ve üstün zekâsı sayesinde bilgisini genişletmiş” birisidir. Babasından sonra Tujik Dağı eteğindeki Ağdad Köyü’ne gelip yerleşmiştir. Halkla içli dışlıdır. “Kürtlüğün esaretten kurtulması, bağımsız ve haklarına kavuşması için, her Kürd’ün çalışmaya ve gerekirse ölmeye hazır olması gerektiğini ilan etmektedir” (Dersimî, 2004: 227-280). Değişik şahsiyetlerden Farsça, Arapça ile İslami ilimler, ladini dersler alarak yetişmiştir. Çeşitli seyidlerden, Alevilik adab ve erkânı ile batını bilgiler alıp pratikler öğrenmiş, **Venk Kilisesi** kesişlerinden Ermenice yanında, güncel bilgi ve siyasi dersler almıştır. Türkçe, Kürtçe-Zazaca, Ermenice, Farsça,

ederek Seyit Rıza'yı Dersim'den Elazığ merkezine taşımak ister. Ama kabul ettiremez. Bizzat görüşmeler sonunda Seyit Rıza'da hâkim olan kanaat; devletin, Dersim'de bir sürgün ve katliam uygulayacağı yolundadır. Onun için aşiret ileri gelenleri ile anlaşarak bir direniş komitesi oluşturur. Zaten Dersim içinde karakol, köprü, subay evi, okul gibi bina ve yol yapım çalışmaları, şüphe ile takip edilmektedir¹⁹. Bu arada Alpdoğan, yöreden 200 bin martin tüfek, vergi, asker ve itaat isteyen genelge yayınlar. Durumdan şüphelenen aşiretler, Demenan ve Nazımiye sınırları içinde yapılmaya başlanan askerî karakol binalarını tahrip ederek askerlerin silahlarını alırlar. Bu arada, birkaç asker Yusufan Aşiretinden bir kadına tecavüz eder. Bunun üzerine Aşiret

Arapça bilen, politik bir seyit'tir. Birinci Dünya Harbinde, Dersimli ve Şeyh Hasenanlı Aşiretinden oluşturduğu milislerle, Ruslara karşı Doğu Cephesinde savaşır. Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı Postnişini Ahmet Cemalettin Çelebi'nin kurduğu Mücahidin Alaylarına, gönüllü asker toplar, maddi ve manevi yardımda bulunur. Rusya ile anlaşma sonrası köyüne döner. Şeyh Sait Ayaklanmasında doğu bölgesinde yapılan toplantılara katılmayarak tavırını kor. Kendiyle görüşmelere gelenlere de "İsyan"ın yanlışlığını vurgular. Elazığ'ı işgal eden Şeyh Sait yanlısı Şeyh Şerif'in kuvvetlerine karşı; Hüseyin Doğan Dede ve Seyyid Rıza kuvvetleri, Nisan 1925'te taarruz ederek onları şehirden uzaklaştırarak, Palu'ya doğru sürmüştür. Onun için "Dersim bir Zaza veya Kürt İsyanı değildir. Seyyid Rıza, Atatürk'e telgraflar çekip, görüşmek istemiş, o dönem Atatürk'ün çevresindeki bazı devlet adamları, bunu engellemişlerdir." Seyyid Rıza, güvence alarak teslim olmuş, yetkililer affedileceğini söylediği, yaş haddini geçtiği halde, Elazığ'da asılmıştır (www.utopiya.org, <http://www.alevileriz.biz/archive/index.php/t-3471.html>). Bu bilgilerin bir kısmını, MAH (Millî Emniyet Hizmeti Riyaseti/İstihbarat Teşkilâtı) ve Müfettişlik raporları başta olmak üzere devlete ait kaynaklardan faydalanılarak hazırlanan *Dersim Raporu* da doğrulamaktadır. Seyit Rıza, Birinci Dünya Harbi'nde "Hükümete sadakat göstermiş", "hükümet kuvvetleriyle mesai birliği yapmıştır. Ara sıra hükümete hoş görünmek için adamlarının, malûmatı olmayarak yaptıkları mahsubatı da kendilerinden istirdat ederek, hükümete iade" etmektedir. "Bütün Dersim'i kendi şahsi nüfuzu altında toplamaya çalışır. Dersim'in karıştırıcı, bulaştırıcı en mühim bir şahsiyetidir." Yerleşim yerinin sarplığından dolayı "şımarık ve küstah" vaziyettedir. "Menfaatine çok mecluptur (tutkun)". 1933/34'te devletle ilişkisini tespit eden şu cümleler gelecek için önemlidir: "Aşı aşiretlerin ilk saflarında bulunurlar. Koçgiri hadisesine iştirak etmişlerdir. 1926'da Koçuşığı Aşireti tedibatında Koçuşaklarına yardımda bulunmuşlardır" (Dersim Raporu, 2010: 111).

¹⁹ Cumhuriyet başlarında yöre milletvekillerinin en çok istediklerinden birisi yol ve köprüdür. Konu ile ilgili bazı belge adresleri şöyledir: BCA, 16/12/1923, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 6.34..10: Elazığ-Erzincan karayolu ile Pertek köprüsünün inşası için hiçbir faaliyet gösterilmediğine dair Dersim Milletvekili Ahmet Şükrü ve Feridun Fikri beylerin önergesi. BCA, 26/4/1924, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 6.37..35: Hozat-Elazığ yolunun bu sene derhal yapılmasına dair Dersim Mebusu Feridun Fikri'nin önergesi. BCA, 1/11/1924, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 6.38..10: Elazığ-Erzincan yolunun anayollar arasına dahil edilmesine dair Elazığ Mebusu Hüseyin'in önergesi. BCA, 4/11/1924, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 6.38..12: Çemişgezek'i Elazığ'a bağlayacak köprü inşaatının tamamlanması için halktan toplanacak yardımla ilgili Dersim Mebusları Feridun Fikri ve Ahmet Şükrü'nün önergesi. BCA, 25/1/1925, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 7.40..32: Dersim ve Elazığ illerinin birleşme noktasındaki Eşkoni-Aşvan köprüsü inşaatı hakkında Dersim Milletvekili Ahmet Şükrü'nün önergesi.

adına, askeri bölgeye saldırılır ve askeri birlik aşiret bölgesi dışına atılır (Kaya, 1999: 218-222). Yakılan, sadece yolları birbirine bağlayan tahta köprüler (Singeç) değildir. Pamuk ipliğine bağlı olan irtibat kopmuş, karşılıklı savaş vaziyetine geçmiştir. 20-22 Mart 1937’de başlayan küçük çaplı isyan hareketi, bundan sonra dalga dalga büyüyecektir. Büyümesi için isyanın başlatılacağı an olarak, İlkbaharın ilk günü, kutsal kabul edilen Sultan Navruz seçilmiştir²⁰. Seyit Rıza önderliğinde toplanan aşiret reislerinin direniş yemini; Holvari Köyündeki “ziyaret suyunu” içip yemin etmek (Kaya, 1999: 216); ellerine birer taş alarak, sözlerinin arkasında durma yeminiyle taşları, “Kutsal Munzur Suyu”na atmak şeklindedir²¹.

Bu patlamanın olmasında, halkın tahriki etkilidir: *“Aşiret kadınları, gündüzleri kocalarının, geceleri karakol efradının malı olacaktır, karakollar yakında sürülecek aşiretlerin posta teşkilatıdır, halk evlere tıklılıp kapılarında polis bekleyecek, ekmek ve odun vesikayla verilecek, keçilerin yediği meşe yaprağı bile vesikaya bağlanacak, halkın*

²⁰ *Ulus* gazetesine göre olay 20-21 Mart Cumartesi gecesi saat 23.30’da Kahmut Köprüsünün yakılması ile başlamıştır (13 Eylül 1937, s.3).

²¹ Aşiretler toplantısına Yusufhan, Demenan, Haydaran, Şih Hesenan, Kalan, Karakoçan, Kevan, Lolan, Keçelan, Kozan, Bahtiyar aşiretleri katılır. Seyit Rıza’ya yakınlığıyla bilinen Kureyşan ise önce bu birlikteliğe katılmayarak, devletin yanında yer alır. Halvori-Vank arasında yapılan bu toplantıda liderler, ellerine bir taş alarak, sözlerinin arkasında durma yeminiyle kutsal Munzur Suyu’na atarlar. Seyit; omuzunda havlu, hürmet ile hizmete duran ev sahibinin elindeki tasta dökülen kutsal Munzur Suyu ile yıkarken, yüzünü, Sultanbaba’ya çevirir. Okuduğu, rutin dualarından biri: “Ey Sultan Baba../ Ey alemleri aydınlatan Güneş../ Önce cümle aleme hayırlı bir kapı nasip eyleyin/ uygun görürseniz bu naçar kulunuza da bir köşede yer verin../ Geleceğimi hayırlı kılın../ Beni halkımdan, komşularımdan, ailemden ayırmayın/ ihanetin, muhanetin, puştun, namussuzun şerrinden koruyun../Ben haksızsam, benim günahıma çevremi ortak etmeyin../ Eğer haklıysam düşmanımı sevindirmeyin../ Bu gün de siz şahitsiniz ki dostluk ziyaretine gidiyorum../Bu dostluk ve iyi niyet şansını kullanmayı bana nasip eyleyin../ Beni halkıma düşman eden anlayışa iyi niyetimi göstereceğim../ yıllardır hile ve oyunlarına maruz kaldığım insanların ayağına gidip samimiyetlerini sizlerin tanıklığında öğreneceğim../ Siz beni ve mazlum halkımın şahidisiniz../ Çocuklarımızı yetim ve boynu bükük koymayın../ Geleceğimizi karartmayın.. Bahtınıza düşmüşüm.” (<http://www.alevileriz.biz/archive/index.php/t-31594.html>, 17 Kasım 2009). Seyit Rıza’nın önünde dua, yardım ve niyazda bulunduğu Sultan Baba yatırı, Tunceli, Nazimiye ilçesi civarındaki Düzgün Dağ’ında gömülü olduğu bilinen, “Azerbaycanlı Türk bahadırı **Sultan Babek**”tir. Abbasiler devrinde, Dersimlilerle birleşerek, hilâfeti Abbasoğullarından alıp “Evlad-ı Rasûle teslim” etmek üzere savaş açmıştır (Öztürk, 1984: 2). Sultanbaba, Dersim’in Germil Nahiyesinin Ağdat Köyü civarında bir tepedir (Dersim Raporu, 2010: 51). 21 Mayıs 2013 tarihli *Milliyet* gazetesinde, “Dört bin yıllık taş geleneği” başlıklı bir haber yer alır. Buna göre Giresun’un Aksu Festivali’ne katılan CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu, “4 bin yıllık geleneğe uygun biçimde sac ayağından geçen, bolluk ve bereket getirmesi için dereye arkası dönük dilek dileyip taş” atmıştır. Aynı haber için bkz. “O bende sır kalsın”, *Vatan*, 21 Mayıs 2013, s. 1, 19.

bütün kazancı elinden alınacaktır". Bu telkinler, aşiretler toplantısından sonra, hükümete verilen sert ultiyatoma dönüşmüştür: *"İçimizde karakollar yapmayacaksınız, köprü kurmayacak, yeni nahiyeye-kaza merkezleri oluşturmayacaksınız, silahlara dokunmayacaksınız, her zamanki gibi pazarlık usulü ile vergi vereceğiz"* (Akgül, 1992: 124-125). Artık ok yaydan çıkmıştır.

Dersim olaylarının başladığı Mart ayına en yakın resmi bilgi, 4. Umumî Müfettiş ve Komutan Vali Alpdoğan tarafından gönderilen, 8 Nisan 1937 tarihli yazıdır. Buna göre *"Pah ile Kahmut Nahiyeleri arasındaki köprüyü yıkanlarla Sin Nahiyesine tüfenk sıkıncılar"* hakkında bilgi toplanmakta, karşı tedbirler alınmaktadır. *"Suçluları meydana çıkarmak ve ele geçirmek, bunların başka gruplardan yardım teminine ve çapulculuklarına mani olmak için"* seyyar ve sabit jandarma kuvvetleri harekete geçirilmiştir. Ayrıca Erzincan'dan seyyar jandarma süvari bölükleri getirilerek bir bölük Mazgirt'e, diğeri Hozat'a gönderilmiş, Hozat'taki seyyar piyade alayından tabur ve ağır makineli tüfek takımı belirli bölgelere gönderilmiş, yeni gelen 500 sabit jandarma eri birliklerine dağıtılmış, Mazgirt-Türüşmek Nahiyesi-Hiç Köyünde yeni karakollar açılmıştır (BCA, 29/4/1937, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 111.744..3).

26-27 Nisan 1937 tarihli dört şifre ile Vali Komutan Alpdoğan tarafından İçişleri Bakanlığına yeni sıcak gelişmeler bildirilir. Bu çatışma bilgileri, bakan Şükrü Kaya tarafından Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığına iletilir. 25 Nisan 1937 tarih ve 1130 sayılı ilk şifreye göre, Demenan, Haydaran, Yusufan, Abbaslar ve Türüşmek Nahiyesindeki Kureyşan aşiretleri, birlikte hareketi kararlaştırmışlardır. Hareket 22-23 Nisanda yapılacakken, aralarındaki propagandacının telkini ile mevzilerinden geri çekilmişlerdir. 24 Nisan'da Sin Karakolu'na kuzey tarafından üçüncü defa olarak sabaha kadar aralıklarla ateş açılmıştır. Seyit Rıza'nın evi önünde ve Sin Karakolu'nun kuzeyinde 150 kadar silahlı toplanmıştır. Tayyare bölümü öğleden sonra iki defa uçurulmuş, sonuçta Seyit Rıza'nın küçük oğlu Hüseyin'in eli, bomba tesiri ile kopmuş, başka biri ayağından yaralanmış, elli kiloluk bir bomba da Seyit Rıza'nın, ev kapısının önünde patlamadan yere gömülmüştür. Seyit Rıza'nın, Dojik taraflarındaki adamları, kendisine katılmışlardır. Bunlar Seyid'e, *"niçin hükümetle uğraşarak masum kanı akıtmaya sebebiyet vermeye çalıştığını"* sormuşlardır. Büyük oğlu Şeyh Hasan, Sin Nahiyesine gönderdiği mektupta babasının işine karışmadığını ve onun harekâtından sorumlu tutulmaması gerektiğini bildirmiştir. Şifredeki şu

bilgi, tereddüt halindeki aşiretlerin rahatsızlığının kaynağı olarak kaydedilmelidir: *“Bu aşiretlerin bir ağızdan söyledikleri sözler, Tunceli teşkilatından sonra **içlerine sokularak açılan karakol ve nahiyelerin geriye alınması** keyfiyetidir. Halkı bu fikrin etrafında toplamak için subay ve memurlarımıza iftiralar yapmakta ve **kanunlarımızın kendi menfaatlarına mugayir** olduğunu mübalağalı şekilde yaymakta ve devletimizin yakında Fransızlarla harbedeceğinden ve Fransızların kendilerine silah, para, cephane ile yardım edeceğinden bahsetmektedirler.”*

1140 sayılı şifrede, Demenanlıların, Kahmut ve civarındaki seyyar jandarma taburuna, 26.4.1937 günü saat 15'te baskın yapmaya karar verdikleri bilgisi bulunmaktadır. Baskın için iki grup halinde toplananlar üzerine, “üç tayyare uçurulmuştur”. Hedef, yollar, dağlar pilotlara; detaylıca izah edilmiştir. Fakat birbirine benzer manzaralar yüzünden uçaklar, saldırı için toplanan grupların kuzeyinden geçerek Nazımiye'nin Dereova Köyündeki karakolun iki kilometre açıklarındaki mıntıkayı bombalayıp dönmüşlerdir. Ayrıca aynı şifrede iki istihbari bilgi daha bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Kureyşan Aşireti reisi Haso Seydi'nin, Seyit Rıza'dan gelen elçi ile görüştüğünden sonra Kalbosan'a gitmesi; diğeri yeni açılan 36 jandarmanın bulunduğu Eskisor Karakolunun yüz kişilik bir eşkiya grubu tarafından sarılmasıdır. Ayrıca aynı günün gecesi, eşkiyadan genel bir baskın hareketi beklenmektedir. 27 Nisan 1937 tarih ve 1146 sayılı şifre, eşkiya tarafından gece baskınlarını ve karakollar ile seyyar jandarma taburunun çatışmaları ile ilgilidir. Bir keşif tayyaresi uçurulmuş, “üç tayyare filosu eşkiya üzerine bomba atmış ve makineli tüfek ateşi” açmıştır. Aynı güne ait 1171 sayılı şifreye göre, çatışmalar devam etmektedir. Eşkiya, yer yer tabur komutanı ile taburu, bölükleri arasına girmektedir. Eşkiyadan üç ölü, dört yaralı; dört kayıp askerden de iki şehit bir yaralı ve altı hayvan zayıtı vardır. Çatışmaya üçlü filo, bomba ve makineli tüfek ile katılmış, bombalardan asker zarar görmemiştir (BCA, 29/4/1937, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 111.744..3). Bunların dışında arşivde Dersim olayı ile ilgili dişe dokunur raporun bulunmaması dikkat çekicidir (2010 itibarıyla). Özellikle, sonuç raporlarında daha detaylı bilgilerin bulunması gerekirdi.

4 Mayıs 1937 tarihinde Bakanlar Kurulu; toplanan kuvvetlerle, şiddetli ve etkili bir taarruz ile isyan eden yerlerdeki halktan iki bin kişinin toplanarak başka bir yere nakli kararını alır. Bu arada köylere baskınlar düzenlenerek, hem silah toplanacak hem elde edilenler göçe

tabi tutulacaktır. Bundan sonra içlerinde, Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in de bulunduğu üç filo (15 uçak) gönderilerek yöre havadan bombalanır (Kaya, 1999: 222).

Dersim'de asıl tedip harekâtı, Dördüncü Umum Müfettiş Alpdoğan, "mecburi izinle İstanbul'a" gönderilip bütün hareket yetki ve komutanlığı General Kazım Orbay'a verildikten sonra gerçekleşir. Zaten "Mareşal (Çakmak) hazır İsviçre'de iken bir an evvel ikmal olunmak kaygusu ile süratli şekilde" hareket edilir. İnsanlar yakalanır. "İsmi listelerde olsun veya olmasın katara eklenerek derelerde, nehir yataklarında 300-500 kişilik kabileler halinde elleri bağlanıp makinalı tüfeklerle" taranır. "Buğday tarlalarında tırpanlanan başaklar gibi nebati muamele gören bu Allah kullarının üst üste yığılan cesetleri aktarılıp orada tesadüfen ve henüz ölmeyenler de süngülenerek bertaraf" edilir. Cesetlerin Munzur suyu içinde akışı "aylar"ca sürer. Rostan deresi, Balişer vadileri yanlış icraatın akisleri ile dolar. Harekat sırasında Elazığ, Erzincan tarafına sürülen keçi, koyun, sığır sürülerinden dolayı, başlangıçta kırk-eli kuruşa askerlerden satın alınan hayvanlar, daha sonra bedava ele geçirilmeye başlanır (Okaygün, 29 Ocak 1963, Dizi no. 23).

Yarı resmî gazete olan *Ulus*'a göre Tunceli olayları, birkaç bin zavallı tarafından çıkartılmıştır. Yalnız gazetenin, cumhuriyet yönetimi ile yörenin ilişkisini yorumlama tarzı çok önemlidir: "*Türkiye'nin her tarafına olduğu gibi, Tunceli mıntikasına da cumhuriyetin nimetlerini götürmek maksadıyla hükümetçe hazırlanan ıslahat planını akamete uğratarak eski derebeyliklerini ellerine alıp halkı sömürmek sevdasına kapılan bazı şeyhlerin, iğfal edebildikleri birkaç bin zavallı ile birlikte, itaatsizliğe kalkışmış olmalarından ibaret ve tamamıyla mevziî bir takım şekavet vakaları silsilesi olan Tunceli hadiselerinin, içeride ve dışarıda, izam edilmiş (büyütülmüş) olduğunu görüp işitiyoruz.*" Baş sayfadaki imzasız başyazıya göre Tunceli hadiseleri, "*Türkiye bünyesi için, delinip kati olarak temizlenecek küçük bir çıbandan fazla*" bir şey değildir. Olay bitirilecek ve çetin coğrafi vaziyetten dolayı geri kalan yöre, "*yola, mektebe, karakola, kışlaya ve diğer bütün medenî vasitalara*" kavuşturulacak, silahlı eşkiyalar yakalanıp "*cumhuriyet adliyesine verilecektir.*" Bu arada, "o mıntıkada bulunup da bu hâdiselere iştirak etmeyen masum vatandaşlar hakkında hiçbir idari tedbir alınmayacak"tır. Hareket, tamamıyla bir medenileştirme operasyonudur: "*Temdin hareketine karşı gelmek isteyenlerin son kozlarını oynamak gafletinde bulunmuş olması ve bu temdin hareketi de*

her engeli yıkarak, cumhuriyetin şiarı olan azim ve imanla” devam edecektir (Ulus, 3 Temmuz 1937).

Ulus, iki gün sonraki manşet haberinde; “Tunceli’nde büyük ıslahat programı- Köprüler kuruluyor kışlalar mektepler binalar yapılıyor” haberini verir. Haber içinde, bir tarafı 2 bin metre yüksekliğinde dağ, diğer tarafı baş döndürücü uçurum olan arazide kurulan bir köprü, “Tunceli için bir medeniyet geçidi” olarak değerlendirilir. Gazete, götürülen medeniyet kadrosunu da şöyle sayar: “Yol, kışla, karakol, doktor, ziraatçı, makine, telefon”. Bu “medeniyet kadrosu, Tunceli’ne cumhuriyet damgasını vuruyor.” 4 Temmuz günü bir milyon liralık bayındırlık ihalesi yapılmıştır. Artık “Tunceli’de silah sesi yerine radyo sesi, testere ve çekiç sesi geliyor: Tunceli, Ankara kadar bizim olmuştur.” (Ulus, 5 Temmuz 1937, s. 1). Gazete, 26 Temmuz 1937 tarihinde, “Tunceli’de Bayındırlık- Son bir haftanın inşa faaliyetine bir bakış” başlığı altında; “aşılmaz sanılan suların”, “köprülerle bir gezinti ve eğlence yeri haline getiriliyor” olduğunu yazar²². Yalnız gazete, diğerleri ile birlikte Ağustos ayının birçok gününü, Trakya’daki ordu manevralarına ayırır. Bunlardan birisi, “Büyük hava harbi yapıldı- Atatürk manevrada”, “Sabiha Gökçen hava harbi yaptı” şeklindedir (Ulus, 20 Ağustos 1937).

13 Eylül 1937 tarihli *Ulus*, en önemli haberini baş sayfada iki sütuna verir: *“Tuncelinde emniyet-Seyid Rıza nihayet teslim olmağa mecbur kaldı-Tuncelinde muhalefet tamamile bitmiş inzibat kurulmuştur”*. Haber içeriği çarpıcıdır: *“Tunceli’ndeki muhalefet hareketinin elebaşısı ve en azılı reisi Seyid Rıza, şimdiye kadar saklanmakta olduğu Ovacık Kazası dâhilindeki dağ ve ormanlarda daha fazla barınamayacağını ve cumhuriyet ordusunun şiddetli takibatından kurtulamayacağını anlayarak, bu sabah saat ikide iki adamı ile beraber Erzincan’a gelerek hükümete teslim olmuştur.”* Aslında Seyit Rıza’nın, Erzincan Jandarmasına teslim oluşu, 11 Eylül 1937 gecesidir. Basında normal olarak, iki gün sonra yer almıştır. Bahri Turgud imzalı haber, vaziyetin güllük gülistanlık olduğunu hissettirmeye çalışır: *“Bütün bu mıntıkada köylüler, serdengeçtilerin elinden tamamıyla kurtulmuş olmalarından dolayı cumhuriyet hükümetine şükranlarını*

²² Tunceli harekâtı sırasında, bayındırlık harcamaları yapılırken devlet kasasından sahtekârlıklar yapanlar da vardır. Bunlardan birisi, “17. Tümen anbar müdürlüğünde bulunduğu zaman müteahhitlerle anlaşarak sahtekârlık yapmak suretiyle 24.118 lira 72 kuruşluk erzakı zimmetine geçirmiş olan” Üsteğmen İhsan Yalçın ve arkadaşlarıdır. İki sene altı ay ağır hapse mahkum edilen üsteğmen, askerlikten de atılmıştır (BCA, 3/7/1940, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 139.20..6).

sunmaktadırlar. Tunceli’nde şimdi baştanbaşa yeni bir hayat, bayındırlık ve kalkınma başlamıştır.” Cumhuriyet gazetesi de baş sayfadan “Şaki Seyid Rıza teslim oldu” özel haberini, “iki avanesi ile birlikte Tunceli Ağır Ceza Mahkemesine verileceği” notu ile birlikte geçer (13 Eylül 1937).

Ulus’a göre Seyid Rıza, “ağa ve seyidliği nefsinde topladığını iddia eden mütegalibelerden”dir. Oğlu Şahin ve araziyi iyi bilen Alişer imha edilmiş, evi bombalanmıştır. Kırk yaşındaki ikinci karısı Besi, kendisini teslim olmamaya teşvik ederken, birinci karısı Puli, hükümete itaat etmesini istemiş, sözünü dinletemeyince kendisi “kuvvetlerimize dehalet etmiştir”²³. Bombalandıktan sonra evi içinde yapılan araştırmada, “safsatadan ibaret bazı fal kitapları” bulunmuştur. Gazete, kitap adlarını vermemiştir²⁴.

²³ Seyit Rıza’nın bir eşi de Dersim Mebusu Diyap Ağa’nın (Yıldırım, 1852-1932) eşidir. Ferhatuşağı aşiretinin reisi, Hamidiye Alaylarında milis komutanı olan Diyap Ağa’nın, sonradan Seyit Rıza ile kurduğu ilişkiden dolayı Diyarbakır’a sürüldüğü iddiası vardır (http://tr.wikipedia.org/wiki/Diyap_Y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m, Erişim: 15 Ekim 2014). Aynı konuda tam tersi bir iddiaya göre Diyap Ağa sürülmemiş, Mustafa Kemal’in çok önceden verdiği bir bilgi üzerine Dersim’den göç etmiştir: Sibel Yardımcı ve Şükrü Aslan’ın, Diyap Ağa’nın torunuyla yaptıkları görüşmeye göre, M. Kemal Diyap Ağa’yı çağırıp "Git, aşiretini kedisine kadar al, Dersim’den çık. Çık ama Malatya’yı geç" demiştir. Diyap Ağa da Çankaya’dan aldığı bu tüyo sayesinde Dersim’i terk edip ailesinin hayatını kurtarmıştır ("Herkesin Bildiği Sır: Dersim", s. 426’dan Mustafa Armağan, 'Hasta' Atatürk, Seyid Rıza’nın asıldığı gece Elazığ’da ne yapıyordu?, *Zaman*, 27 Kasım 2011, http://www.zaman.com.tr/mustafa-armagan/hasta-ataturk-seyid-rizanin-asildigi-gece-elazigda-ne-yapiyordu_1206766.html, Erişim: 15 Ekim 2014). Diyap Ağa’nın erkek tarafından torununun oğlu olan, 1948 Tunceli-Çemişgezek ilçesi doğumlu, CHP Sarıyer İlçesinden il delegesi Veli Yıldırım, sürgünü dedesinden sonraki döneme ait olarak kısmen doğrulayan ifadelerde bulunmaktadır: “Annem ve babam Çemişgezek’te yaşıyorlar. 1937-38 yıllarında yaşanan Dersim olayları süreci 1948’e kadar sürdü. 1938’de biz Bursa’ya sürgün ediliyoruz. 10 yıl süreyle orada kalıyoruz. O tarihlerde çıkarılan bir kanunla alınan arazilerin iadesi koşuluyla geri dönüşe müsaade edilince, bizim de çok sayıda köyümüz olduğu için geri dönüş yapıyoruz.” (Dersimli Diyap Ağa’nın torunu, *Sarıyer Manşet*, 25 Nisan 2012, <http://www.sariyermanset.com/dersimli-diyap-aganin-torunu-2265h.htm>, Erişim: 15 Ekim 2014).

²⁴ Seyit Rıza’nın ele geçirilen çadırında Ermenice kitaplar ile Ermenice yazılı bir taç bulunduğu belirtilmektedir (Akgül, 1992, 121). Baytar Nuri’ye göre; Tehcir sırasında “kaçıp Dersim’e sığınan on binlerce biçare Ermeni’ye” sahip çıkarak onlara “öz kardeş muamelesi” yapmıştır (Dersimi, 2004: 279). Bu tutum Ermenice ile ilgisini zenginleştirmiş olmalıdır. Seyit Rıza’nın Dersim Hareketi sırasında, Kasım 1937’de çadırında bulunan tüm şahsi eşyaları, el konarak, Ankara’ya getirilir. Bu eşyalardan bazıları şunlardır: “Kuran, Hadis, Ayet, Enam-ı Şerif, Mahmudiye, Siyer-i Nebi, Keşkül, mavi boncuklar, içinde hayat iksiri bulunan renkli testi, Ekberi Meşlahi vs., ayrıca Ermenice kitaplar, beş yüz sayfalık Almanca lügat, çeşitli boy haç (renkli İstavrozlar), İsa’nın başparmağının kemiği olan "Eizzei Nasra" bir kutu (bu kutu kapalı olup hiç açılmamıştır), Ermenice yazılı olan Taçlar, (Taçları kim yaptırmış neden yaptırmış malum değil), dış tedavisinde kullanılan kerpeten takımı vs.” (www.utopiya.org; <http://www.alevileriz.biz/archive/index.php/t-3471.html>).

Başbakan İnönü; hükümetin “iki seneden beri Tunceli bölgesinde özel ıslahat programı takip” ettiğini, bu programın “bölgeyi medenileştirmek için bütün vasıtalarla ve özel hükümler dâhilinde orada geniş bir çalışma” yaptığını anlatır (Uluğ, 2007: 185). İnönü; 18 Eylül 1937 tarihli Millet Meclisi konuşmasında Mart ayında başlayan harekâtın ilk kısmının bitiminden beş gün sonra şu bilgileri verir: “Cumhuriyet ordusu ve zabıtası, bu hâdise esnasında yaptığı takiplerde hurafe olarak zihinlerde yerleşen ne kadar uçurum halinde dere ve ne kadar çıkılmaz dağ varsa hepsini Ankara sokakları gibi baştanbaşa geçmişlerdir. Kanun götüren ordu, jandarma neferlerinin ayak basmadığı yer, inmediği dere ve çıkmadığı tepe yoktur. Bugün Tunçeli’nde ne seyit, ne ağa ve ne de reis vardır. Devlet kanunlarına muti, cumhuriyetin feyizlerinden geniş miyasta istifade eden vatandaşlar mevcuttur.” (Ağar, 1940: 5).

Konuşmasında, yaşananların, “diğer vatandaşlara ibret olması temennilerini” ileten İnönü, “Cumhuriyetin imar ve ıslah programına muhalefet” edenleri, “nüfusları az olmakla beraber, altı aşiret” olarak tanımlar. Bölgedeki operasyon sonrasında, “265 maktul, 20 yaralı, 27 yakalanmış ve müsademe esnasında 849 kişi teslim olmuştur.” (Goloğlu, 1974: 247). “Dersim harekâtının başından itibaren verilen zayıat, subay: Bir şehid, dört yaralı; er: 28 şehid, 46 yaralı; bekçi: Bir şehid, bir yaralı”dır. Böylece; “Cumhuriyet idaresinin kuvvetli olduğu kadar şefkatli ve adaletli olduğunu göstermek itibarıyla Tunceli hadisesi en son ve en mukni, bir misal olmuştur.”²⁵

SEYİT RIZA’NIN YARGILANMASI

Teslim olduktan sonra, Seyit Rıza’nın ilk mahkeme haberi, basında 5 İkinciteşrin (Kasım) 1937 tarihinde yer alır. CHP Konya teşkilatının yayın organı olan *Ekekon*, İstanbul’dan telgrafla aldığını belirttiği haberi şöyle verir: “Sergerde Seyit Rıza’nın mahkemesi. İstanbul, 5 (Telgrafla)- Dün Elaziz Ağır Ceza Mahkemesinde sergerde Seyit Rıza ile avanesinin duruşmasına devam edildi. Müddeiumumî bu celsede iddianamesini okuyarak Seyit Rıza ile oğlu Hasan’ın ve avanesinin idamını, diğer maznunların da altı seneden aşağı olmamak

²⁵<http://www.ilkelihaber.com/index.php?id=298704&ad=%DDn%F6n%FC:%20Dersim%20%DDbre t%200lsun>.

üzere ağır hapsini istemiştir. Mahkemeye Cumartesi günü devam edilecektir.”

Dersim olayının sembol isimlerinden Seyit Rıza'nın doğru anlaşılması, gelişmelerin de kavranmasına yardımcı olacaktır. İsyan ve bastırma hadisesi patlak vermeden önce Seyit Rıza'nın şöyle dediği anlatılır: “*Şayet hükümet, hizmet ve sadakatimizden şüphe ederse âbâ ve ecdadımızın eskiden Yukarı Türkistan, Horasan vilayetine bütün mensubini aşiretimizle hicret etmeğe himmet buyursun.*” (Hezarfen-Şenler, 2003: 3). Bu istek gerçekleşmemiştir. Kendisine katılanlar, “5-6 bin kişiyi” geçmeyen, bunların yarısını da kadın ve çocuklar teşkil eden biridir Seyit Rıza (Okaygün, 26 Ocak 1963, Dizi no. 21).

Dersim olayları sırasında kabile reislerinden Alişer ve eşinin başları, kesilerek ilgililere teslim edilir²⁶. Ölen ölmüştür. Ama ileri

²⁶ Alişer/Alişer ile ilgili iki ayrı anlatım vardır. Birisi; kendisini yakinen tanıyan, birlikte iki ayrı yerde isyan hareketi içinde buldukları Nuri Dersimi'ye aittir. Baytar Nuri'ye göre Alişer, Koçgiri aşiretleri üzerinde büyük etki sahibidir. O “bu nüfuzunu kelimenin gerçek anlamıyla, Kürtlük ve Kürdistan bağımsızlık davası uğrunda kullanmış ve bu amaçla Dersim aşiretleri arasında kuvvetli bir birlik yaratmayı başarmıştır.” Karısı akrabasından Zarife de aynıdır. Bu kadın “her yıl Dersim'e gider, millî propagandalar yapar ve aşiretler arasındaki sorunları bir hâkim gibi hallederdi.” Dersim'in bahsettiği şu bilgi önemlidir: “*Alişer, 1914 Dünya Savaşında Kürdistan'ın bağımsızlığı için Rus ordusuna katılarak, Koçgiri, Sivas, Malatya ve Dersim bölgelerini Kürt temsilcisi sıfatıyla Rus himayesi altında, Özerk Kürdistan yönetimi kurulması için çalışmıştır. Rusların Erzincan'ı işgali sırasında, Alişer bir askeri birlikle Ovacık ilçe merkezine gelmiş ve orada Türk idaresini dağıtarak bir Kürt idaresi kurmuştu. Bu başarı, Rus ordularının Dersim'le irtibat noktalarını güven altına almıştı.. Ne yazık ki, Rus orduları çekilmeye başlamıştı. Bu nedenle Alişer onlardan ayrılarak Dersim'e dönmüş ve burada kalmaya devam etmiştir. Türk kumandanı Vehip Paşa, siyasi bakımdan Dersim'in durumunu pek önemli gördüğünden, Kürtleri kazanmak için Alişer'in ve onunla beraber Rusya'ya katılan diğer Koçgiri ve Dersim gençlerinin affedilmelerini sağlayarak, bu suretle Alişer'in tekrar Koçgiri'ye dönmesine olanak çıkmıştı.*” Kürdistan Teali Cemiyetine bağlılığını bildiren Alişer, “*Sevr Anlaşması gereğince Kürdistan'ın bağımsızlığının onaylanması için Dersimlilerle birlikte Ankara Hükümetine telgraflar yağırdırıyordu. Diplomasi alanında yaptığı bu faaliyetlerden başka, Dersim'de bulunmasından faydalanarak, halka Kürtçe konferanslar veriyor ve önemli etkiler yaratmakla beraber Kürt bağımsızlığını sağlamak için tek başına çalışmalar yapıyordu. Koçgiri savaşlarına bilfiil katılmış ve bu yüzden ölüm cezasına mahkûm edilmiş olduğundan, artık Ovacık mintikasını ikametgâh olarak seçmişti.*” Dersimi'nin Alişer ile ilgili son cümlesi şöyledir: “*Türk paşasına teslim edilen Alişer'in ve Zarife'nin kanlı başları, Kürt milletinin, kurtuluş ilahına sunduğu en kıymetli kurbanlardır.*” (Dersimi, 2004: 274-276). Diğer anlatım ise; Alişer'in mesai arkadaşı Baytan Nuri'nin anlattıklarının tam tersidir: Alişer, Kafkas Cephesi sırasında, Erzurum-Erzincan'ı işgal ettiğinde Ruslara-Ermenilere karşı ülkesini savunan birisidir. Karargâhı Palu'nun Sekrat Köyünde olan 9. Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabis) ile irtibat kurup, ondan Dersimliler için silah, millis teşkilâtı kuracak iki subayı (Binbaşı Deli Halit ve Binbaşı Hasan Lütfi Bey) alarak mücadele etmiştir. Dersim olayı sırasında tenkil edilen, Kureyşan Aşiretinden Şah Haydar da bu mücadelede yaralanarak ölmüştür. Yaralandığı sıra inlediğinde kardeşinin uyarısı: “*Utan! Sen Horasan aslanısın, Ruslar işitir sana gülerler*” olmuştur (Öztürk, 1984: 20-21). Nitekim Alişer ve

gelenlerden Seyit Rıza sağdır. “Singeç Suyu üzerine, Singeç Köprüsü” yapılmıştır. 60 metre uzunluğundaki bu köprüyü, “*Ebedi Şef Atatürk 1937 yılı İkinciteşrin (Kasım) ayının 17 nci Çarşamba günü*” açmaya gidecektir (Ağar, 1940: 63). Pazartesi Elazığ’da olacak olan “Ebedi Şef”ten, Seyit Rıza’nın affını istemek üzere, “beyaz donlu altı bin” kişi toplanmıştır. İçişleri, bunların Atatürk’ün karşısına çıkmasına izin vermeme kararı alır. Onun için af talebinden önce, Seyit Rıza işinin halledilmesi, yani idamı gerekmektedir. Sorunu çözmek üzere, altı kişi ile İhsan Sabri Çağlayangil, yetkilendirilerek yola çıkarılır. Öncelikle savcının, mahkemenin tatil günü toplanıp karar alması gerekmektedir. Savcı rapor alarak ayrılınca yerine, Çağlayangil’in hukuk fakültesinden bir arkadaşı geçer. Çağlayangil, hâkimin evine gider. Hâkim, “vereceği kararı daktiloya geçirmekle meşguldür”. Cumartesi günü mahkemenin toplanamayacağını, ancak Pazartesi toplanıp Salı günü de kararın verilebileceğini söyler. Bu sıra Tunceli’de kararların temyizi yoktur. Komutan Alpdoğan’ın tasdiki temyiz demektir. Çağlayangil, hâkimi, Pazar günü sahurdan sonra mahkemeyi kurmaya ikna eder. Çünkü Pazar gecesini 00’den sonra Pazartesi başlamaktadır. Bu defa hâkim, “elektrikler kesik, dinleyici yok” itirazını dillendirir. Onlara da çözüm bulunur. Otomobil farları ile hapisane aydınlatılacak, dinleyiciler getirilecektir. Asılırken de idam mahkûmlarının birbirini görmemesi gerekmektedir. Gece yarısı her meydana dörder idam sehpa kurulur. Gece 12’de hapisaneye gidilerek 72 sanığın duruşması yapılır. İdam işini yapacak Çingeneyle, adam başına on liraya anlaşılmıştır. Seyit Rıza, mahkemede “ölüm cezası” dendiği, “idam” denmediği için durumunu tam anlamamıştır. Otomobilde götürülürken, idam sehpalarını görünceye kadar durumu fark etmez. Soğuk havada, kimsenin olmadığı karanlık meydana, Seyit Rıza, meydan dolu imiş gibi; “*Evladı Kerbelâyih!.. Bî hatayih!.. Cürümdür.. Zulümdür.. Cinayettir..*” der. Çingene’yi iterek ipi boynuna geçirip sandalyeye tekmeyi vurur. Tarihi bir anı yaşadığını düşünen Çağlayangil, asılanların fotoğraflarını çeker, banyo ettirir. Bir kopyasını saklayarak fotoğrafları, Atatürk’e vagonda kahvaltı yaparken götürür. Fakat Atatürk’ün, fotoğrafları görünce, takdir edeceğine yüzü asılmıştır. Negatif ve kopyalarının da kendisine hemen getirilmesini emreder. Çağlayangil, “neye uğradığını bilemeden” koşup getirdiğinde, açıklaması şöyledir: “*Bunlar bayrak adam.. senin çektiğin*

karısının kesik başlarını “mükâfat almak” için getiren iki kişiyi, Erzincan’ın Rus işgali günlerinden Alişer’i tanıyan Deşt Kışlasındaki komutan kurşuna dizdirir (Öztürk, 1984: 35).

resim, ellerine geçse, bu bölge yeniden isyan eder.. Sen, hem ateşi söndürmüşsün, hem de külleri arasındaki kıvılcımlardan yeni bir ateşi tutuşturmaya çalışıyorsun!..” (Bozdağ, 2009: 124-131). “Arkadaşı Çağlayangil”den dinleyerek adaletin işleyişini anlatan Bozdağ, Dersim olayı sırasındaki hukuki durumu da açıklamış olmaktadır.

Çağlayangil’in perde gerisini deşifre ettiği mahkeme sonucu, 16 Kasım 1937 tarihinde kamuoyuna şöyle açıklanır: “Sergerde Seyit Rıza, Oğlu ve 5 avanesile idam edildi. Ankara, 16 (Telgrafla)-Sergerde Seyit Rıza ile oğlu ve avanesinden dokuz kişi Tunceli Ağır Ceza Mahkemesince idama, diğer suçlular muhtelif hapis cezalarına mahkûm edilmişlerdir. Maznunlardan 14 kişi de berat etmiştir. Dün Elaziz’de Ağır Ceza Mahkemesinin verdiği bu hüküm infaz edilmiş, Seyit Rıza ile oğlu ve avanesinden beş kişi idam edilmiştir. İdama mahkûm olan avaneden dört kişi de yaşları 65’i tecavüz ettiği için ölüm cezaları 30 sene ağır hapse tahvil edilmiştir.” (*Ekekon*, 16 İkinciteşrin 937, S. 534-67/1).

İnfaz edilen idam mahkûmları, Seyit Rıza, oğlu Hüseyin, Şeyhanlı Aşireti Reisi Hasan Seydi, Yusufhanlı Aşireti Reisi Cebrail oğlu Hasan, Kureşanlı Ulukiye oğlu Hasan, Mirza oğlu Ali’dir (Goloğlu, 1974: 247).

Ekekon gazetesi, M. Kemal’in bir gün sonra, yani 17 Kasım 1937 tarihinde, Elazığ’daki köprü açma ve Pertek’teki halkevi ziyaretini şöyle verir: “Cumhurreisimiz Atatürk Elâziz’de hararetle karşılandı. Ankara, 17 (Telgrafla)-Büyük Şef Atatürk bugün Elâziz’i şereflendirmişlerdir. Büyük kurtarıcısını görmek isteyen Elâziz halkı sabah çok erkenden sokaklara dökülmüş, İstasyon’da toplanmışlardı. Ulu Önder’in hususi treni Elâziz’e girince halk kendisini büyük tezahüratla alkışlamıştır. Atatürk, Dördüncü Umumi Müfettişlik binasında bir müddet kalarak General Alpdoğan’dan izahat aldılar. Sonra Murat Suyu üzerindeki beton köprüyü bizzat açtılar ve buraya ‘Sihgeç’ ismini verdiler. Cumhurreisimiz dönüşte Pertek Kazasını şereflendirerek Halkevinin gezdiler ve akşama Elâziz’e döndüler. Atatürk gece Elaziz Halkevinin verdiği müsamereye huzurlarıyla şeref verdiler.” (*Ekekon*, 18 İkinciteşrin 937, 534-69/1).

Tunceli olaylarının, 1937 silahlı kısmı biterken Ankara’da bir daha bir araya gelmeyecek bir ayrılık baş gösterir. “Kamutayın açıldığı” gün, İsmet İnönü Başbakanlıktan “mezunen” ayrılır ve yerine Celal Bayar atanır (*Ulus*, 29 Eylül 1937). Falih Rıfkı Atay, gazetenin “Başbetke”sinde (başyazı), İnönü’nün dinlenmek üzere Atatürk’ten izin istediğini belirtir. Ona göre İnönü, “*şanlı hayatının en büyük şerefini*

Atatürk'e hizmet etmiş olmakla bulmuştur.” Zaten “Türk inkılâpçısının en iyi vasfı da Atatürk'e hizmet kelimeleriyle hulâsa olunabilir.”

Gazete, ertesi günkü (30 Eylül) sayısında, yeni Başbakan Celal Bayar'ın hayat hikâyesini, baş sayfadan verir. Bu bilgiler, Dersim olaylarında İnönü ile Bayar'ın iki yıla yakın süreyi yarı yarıya paylaştıklarını göstermektedir.

1938 HAREKÂTI

Askerî harekât, 20-21 Mart-19 Ekim 1937 ile sınırlı kalmamıştır. 31 Aralık 1937'de Kalan mıntıkasında jandarma karakollarına (Mansuluuşağı ve Diztaş köyleri) saldırı olur. Çünkü jandarma, Kalan Deresi bölgesini boşaltmaya gelmiştir. Yedi jandarma ile basılan Mercan Karakolu'ndan iki asker şehit edilir. Bunun üzerine 3. Ordu'nun da katıldığı kati bir tedip hareketine girişilir. Koç, Kalan mıntıkları yasak bölge ilan edilerek üzerinde yaşayanlar batıya nakledilir. Sarp dağlar ve mağalarda barınarak isyana devam edenler olur (Ağar, 1940, 34). Ocak 1938'de başlatılan, modern teçhizatlı üç Kolordu ve iki Süvari Tümeni'nin katıldığı harekât, Haziranda şiddeti artırılarak Eylülle kadar devam eder²⁷.

Başlangıçta, “Muharebe ve müsademeleri” gerekli kılacak Dersim harekâtının, “bir aydan fazla devam edeceği” tahmin edilerek Millî Savunma Bakanlığı isteğine bakanlar kurulu kararname ile onay verilir (BCA, 9/6/1938, Sayı. 89742/, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 83.51..14). Aynı gün çıkartılan bir başka kararnameye göre; *“Tunceli Harekâtına iştirak edecek kara, hava ve jandarma birliklerine mensup erata kuvvetli tayın verilmesi için bu hareketin **sefer mahiyetinde** mühim hareket olduğu”* kabul edilir (BCA, 9/6/1938, Sayı: 89732/, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 83.51..14).

Dersim olaylarının sonuna gelindiği sıralar, bakanlar kurulu, 5 Ağustos 1938 tarihli kararını alır. Buna göre, “Tunceli'de sükûn ve istikrarı temin etmek” üzere “yasak bölgeden”, 2 bin kişiye ilaveten 3 veya 5 bin kişi, isyancı, firari, aşiret reisleri, kolbaşları, seyitler ve yakınları batı illerine nakledilecektir. Bölgede tarama, silah toplama, işi devam ettirilerek “yasak bölge”nin muhafazası için kuvvet

²⁷ Kurmay Albay Halli'nin hazırladığı Genelkurmay'ın yayını olan *Ayakanmalar* kitabında, Dersim olayının bu ikinci kısmı üç safhada ele alınır: “Birinci Safha (II nci Tunceli Harekâtı-2 Ocak-7 Ağustos 1938), İkinci Safha (II ncü Tunceli Harekâtı: 10-17 Ağustos 1938), Üçüncü Safha (IV. Tunceli Harekâtı: 6-16 Eylül 1935)” (Halli, 1972: 337-465).

gönderilecektir (Öztürk, 1984, 37). Bir yıl önce Trakya'da yapıldığı gibi, bir büyük manevranın planlanması, belli yerlere mesaj verilmesi açısından önemlidir.

24 Ağustos 1938 tarihinde başlatılıp, üç gün boyunca devam eden "Şark Manevraları" basında, özellikle yer almıştır. Bir hafta önceden Elazığ'a gelen Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Üçüncü Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım'la birlikte manevra hazırlıklarının tamamlanmasına bizzat nezaret etmiştir. Harekâta, motorlu kıtalar, hava filoları da katılacaktır. Başbakan Celal Bayar, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras yanında Cumhurbaşkanı Umumi Kâtibi Hasan Rıza, Maliye Bakanı, milletvekili Kılıç Ali, Donanma Komutanı, Bağdat, Bükreş (Hamdullah Suphi), Brüksel elçilerinin de bulunduğu kalabalık heyet, bir gün önceden (23 Ağustos) Elazığ'a, harekâti yerinde izlemek üzere giderler (*Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1938, 1, 3). Aynı gazete, 28 Ağustos tarihli sayısında, Başbakanın katıldığı harekâti, manşetten "Doğu Manevraları Bitti" başlığı ile verir. Tunceli bölgesinde silahtan arındırma harekâti, 16 Eylül 1938'de sona erdirilir (Akgül, 1992: 159).

Harekâtle ilgili olarak ordu mensupları ve "misafir"lere, çok miktarda madalya dağıtılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, Başbakanlıktan 23.7.1938 tarihli yazı ile "Tunceli bölgesinde yapılacak 3. Ordu manevrası için" 100 adedi mahfazalı, 250'si mahfazasız olmak üzere toplam 350 adet madalya ister. Fakat madalya, "manevra"lara katılan bütün subay ve misafirlere verilecek olunca ihtiyaç yükselir. "Darphanede henüz klişesi bozulmamış olan" madalyanın, sayısı bine çıkartılarak, 30 Ağustostan önce bir uçakla Elazığ'a gönderilmesi istenilir. Ama mevcut madalya yetmemiş, ancak "yüzde seksen miktarında" dağıtılabilmıştır. Onun için Ordu Müfettişi, yeniden Başbakanlıktan 500 adet madalyanın gönderilmesini, 5 Eylül 1938 tarihli telgrafla ister. Böylece 1938 "Tunceli manevrası" için, üç partide bastırılan 1850 madalya dağıtılır (BCA, 8/10/1938, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 197.349..8).

Ödül sadece askere değildir. Tunceli'deki idari kadroya da ödüller verilmiştir. Pülümür Kaymakamı Edip Yavuz, Ovacık Kaymakamı Kadri Sözen, Pertek Kaymakamı Sabri Berkman, Çemişgezek Kaymakamı Mazhar Onu, Mazgirt Kaymakamı Fahri Tokmakçı, Nazımiye Kaymakamı Nesip Ararat, Hozat Kaymakamı Ahmet Turgut Başkaya, Kalan Kaymakamı Hayri Sarıkaya; "Yol, mektep inşasında, emniyet ve asayişin temininde ve Tunceli ıslahatının tatbikatında ve memnu

mıntıkalarla boşaltılması gerekli sahanın temizlenmesindeki gayretinden dolayı vekâlet makamınca takdir edilmiştir.” (*İdare*, İkincikanun 1939, 130/38-40).

DERSİM'DE NELER OLDU?

Dersim olayı, sadece arşivde değil, büyüklüğü oranında basında da yer almamıştır. 1937-38'lerde yukarıda verildiği tarzda yorum ve haberlerin yapılması anlaşılır bir durumdur. Fakat daha sonra yazılanlar da nelerin olduğunu yeterince ortaya koyar mahiyette değildir. İlginçtir, Dersim'i, bilindiği kadar ilk defa gerçek yüzüyle, dört ayrı sayıda dergisinde yazı konusu yapıp, mercek altına alan Necip Fazıl Kısakürek'tir. Doğrudan kendisine ait, "*Dedektif X Bir*" müstearıyla yazılanlar, yeterince göz açııcıdır. Tenkil olayının daha kanları yeterince kurumamış, yangının ateşi soğumamıştır. Kısa süre sonra, birinci elden tanıklardan yapılan derlemeler, sorgulayıcı, suçlayıcı ve mazlumdan yana açık tavır alan bir tarzda *Büyük Doğu*'da verilmiştir. Bu durumun belirtilmesi önemlidir. Çünkü Dersim olayı günümüzde; bir Alevi-Sünni, Kürt-Türk çatışması daha doğrusu Türk ve Sünnilerin; Kürt ve Alevileri katliama uğratması, acımasız ve alçak bir jenosit hareketi olarak gösterilip yeni düşmanlık, bölücülük alt yapısı oluşturma çabalarında kullanılmak istenilmektedir²⁸. Kırklı, ellili yıllarda Sünni ve Türk bir fikir, sanat ve ideal adamının; tam tersi tavrının bu tezgâhları boşa çıkarması açısından Necip Fazıl'ın, yayınında neler yaptığının ortaya konması gerekmektedir. Örneklerden bazıları şöyledir:

"YERİNİZ BABANIZIN YANI"

Elazığ Ortaokulunda okuyan iki kardeş, tatillerini geçirmek üzere memleketleri olan Hozat'ın köyüne gelirler. Tam tenkil hareketinin devam ettiği sıradır. Ailelerini ararlarken, babaları Yusuf Cemil'in öldürüldüğünü öğrenirler. Birkaç gün perişan dolaştıktan sonra sığınacak bir yer bulmak üzere Hozat Kaymakamına başvururlar. "*Babamızı suçsuz olarak öldürttünüz. Bari bizi bir tarafa gönderin de başımızı sokacak bir yer bulabilelim*" derler. Kaymakamdan aldıkları cevap; "*Şimdi sizi rahat edebileceğiniz bir yere, babanızın yanına göndereceğiz*" olur. Bu söz ardından çocuklar; odadan sürüklenerek çıkartılıp, jandarma muhafazasında götürüldükleri yolda süngülenerek öldürülürler. Yusuf Cemil'in köyünde, 200 kadın ve çocuk öldürüldükten sonra cesetleri buğday sapsarı üzerinde yakılmıştır. Elazığ'da askerliğini

²⁸ www.america.gov/world/africa.html.

yapan Rüstem adında biri de bu sıra izinli olarak köyüne gelmiştir. İstenirse kimliğini ve izin kâğıdını gösterebileceğini söylediği halde Rüstem, dört çocuğu, anası ile birlikte kurşunlanarak öldürülmüştür (Kısakürek, 3 Şubat 1950: 17/3).

YAKILAN ÖĞRETMEN

İmhası öngörülen bir köyün, bütün evleri yakılmak üzere tutuşturulmuş, ayrıca dört tarafını kaplayacak şekilde dış çevresi de çalıcırpı ile alev alev yanmaktadır. Alevler içinden biri deli gibi çıkıp, yangın gerisinde manzarayı seyredenlere doğru koşarak haykırır: “Durun, ben köy ahalisinden değilim! Muallimim! Müsaade edin, kendimi size ispat edeyim!” Bu sözler karşısında, öğretmen, alevler içinden kurtarılacak yerde, kalasla alevlerin içine geri itilir. Önce göğsünün kolları tutuşan öğretmenin yanışını âmir, “zevk ve istihza ile sigarasını içerek” seyreder (Kısakürek, 3 Şubat 1950, 17/3).

O köyden olmadığı, bir devlet görevlisi olduğu halde öğretmen, niçin diri diri yakılmıştır? Bu durumu ancak katillerin, görgü tanığını yok etme tavrı, izah edebilecektir. Zira öğretmen, köy içinde yapılanların, yangının tanığı olmuş, son anda yanarak öldürülmekten kimliğini açıklayarak kurtulmak istemiştir. Ama artık çok geçtir.. Öldürülen tek öğretmen bu değildir. Hozat’ın Dolantanır Köyünden Veli de onlardan birisidir. Elazığ Muallim Mektebinden mezun olan Veli, Trakya’da öğretmenlik yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır. Harekât sırasında, karısı ve çocukları ile yaz tatilini geçirmek üzere köyüne gelmiştir. Erkek, kadın, çocuk ve ihtiyarları ile birlikte katledilen köy halkı arasında, karısı ve çocukları ile birlikte Veli öğretmen de vardır. Öldürülür ve cesedi yakılır (Kısakürek, 3 Şubat 1950, 17/16).

ÇAPUL DEVREDE

Öğretmenlere benzer bir durum, Hozat’ın Karaca Köyünden Cafer oğlu Kasım’ın başına gelir. Kasım, eğitilmiş insanların çıktığı bir ailedendir. Daha önce Amerika’ya gitmiş, on beş yıl kalarak hayli para kazanarak köyüne dönmüştür. Döndüğünde, Kafkas Cephesi Köprüköy Muharebesinde şehit düşen, kardeşi Yüzbaşı Şükrü’nün iki çocuklu dul eşi Şirin Hatun’la evlenerek Hozat’a gelip yerleşir. Ticaretle uğraşmaya başlar. Hükümetle bazı taahhüt işlerine girer. Dersim harekâtı sırasında, yaptığı işlerin bedeli olan altı bin lirayı almak üzere Ovacık Kaymakamlığına müracaat eder. İşlemlerini yaptırıp devrine göre bir hayli yüklü olan parasını alır. İşlem bitişi, “seni Hozat’tan çağırıyorlar” denerek yanına görevliler verilip yola çıkarılır. Kasabadan ayrıldıktan

bir saat sonra, yanındaki görevliler tarafından öldürülerek koynundaki servet alınır ve bu para, iki idare âmiri arasında taksim edilir. Kasım'ın dramı burada bitmez. Olay sırasında her şeyden habersiz olan karısı, dört çocuğu ile komşularına oturmaya gitmiştir. Kocasının başına gelenlerden habersiz olan Şirin Hatun, döndüğünde, evlerini kapısı kırılmış, eşyaları etrafa saçılmış bulur. "Yetişin, evimize eşkıya girdi!" diye feryat ederken kapı önünde, dört çocuğu ile birlikte öldürülür ve ardından dolgun miktarda altını, parası, eşyaları yağma edilir (Kısakürek, 3 Şubat 1950: 17/3). Necip Fazıl, iki görevlinin adlarının kendilerinde olduğunu belirtmiş, fakat açıklamamıştır.

ÖLÜ KADININ SAĞ BEBEĞİ

Hozat'ın Zımbık Köyündeki durum diğerlerinden farklı değildir. Erkekleri tamamen katledilen köyde, kadın ve çocuklar, kurşun harcanmadan sivri uçlu aletlerle öldürülmüştür. Katledilenlerin arasında doğumlu, gebe bir kadın da vardır. Sivri uçlu kesici alet, karnını kesip bağırsaklarını yere dökmüş, rahmini parçalayarak ölümünü sağlamıştır. Faciadan sonra, gizlendikleri yerlerden çıkıp gelen birkaç kadın, ölümler arasındaki gebe kadın rahminden düşen çocuğun, sağ olduğunu dehşetle görürler. Bu çocuğu alıp emzirip büyütürler. Yalnız, "Besi" adını verdikleri bu kız çocuğu da annesinin rahmini parçalayan delici alet tarafından topukçuğundan yaralanmıştır. Büyüdüğünde, bebekliğinden kalma o yaranın izini taşımaya devam eder (Kısakürek, 3 Şubat 1950: 17/3, 16). Çocuğa verilen ad, geri kalanların hangi duygular içinde olduğunu vurgulamaktadır. Zira Besi'nin, Seyit Rıza'nın silahlanarak dağa çıkıp savaştan, genç karısının adı olduğu hatırlardadır.

TİTREŞEN YİRMİ ÇOCUK

Mazgirt Tersemek Nahiyesinin halkı, tenkil edilmektedir. Bu sıra merhamet sahiplerinden birisi, birle on yaş arasındaki yirmi çocuğu kaçırmak bir derenin içine saklar. Fakat vaziyet haber alınmıştır. Çocukların öldürülme emri verilir. İlk emredilenler, küçüklere karşı silah kullanamayarak görevi yerine getiremezler. Dere içinde titreşerek bekleyen çocuklar, en katı yürekleri bile sızlattmıştır. Ama kara yüzlü, cellâttan daha "karanlık suratlı" biri bulunarak görevlendirilir. Ve o karanlık adam eliyle, yirmi masum çocuk, dere içinde öldürülür (Kısakürek, 3 Şubat 1950: 17/16). Artık "Murat suyu kandan kıpkırmızı" akmaktadır.

Kimyasal silahın kullanıldığı bilinen Dersim'e ait olduğu açıklanan bir fotoğraf, çok daha düşündürücü²⁹. Fotoğrafta silahlı askeri kıyafet içinde askerler ile iç-dış bütün giyeceklerini çıkarmış, edep yerlerini kapatmaya çalışan kadınlar grubu görülüyor. Dersim, bir farklı travmanın yaşandığı coğrafya.

Necip Fazıl'dan 36 yıl sonra gazeteci M. Övür, 1986'da Tunceli'ye giderek birçok insanla görüşmüştür. Bunlardan birisi, yaşı 60'ın üzerinde olan Menez Teyze'dir. O tarihte 8 yaşında olan Menez, görüşme yılı gazetecinin yayınlamadığı bir durumu anlatır: "Köyümüzü uçurumun kenarına topladılar. Çoluk çocuk yaşlı genç hepimiz bir aradaydık. Arkamız uçurum, önümüzde mitralyöz denilen silahlı askerler. Üzerimize kurşun yağmaya başlayınca kimimiz öldük kimimiz uçurumdan aşağı düştük. Aşağı düşenlerden üç kişi kurtuldu, biri bendim."³⁰

Dersimi de bazı örnekler verir. Ona göre, manevralar sırasında Karabal, Ferhad ve Pilvenk aşiretleri, teslim oldukları halde tamamen imha edilmişlerdir. Bu aşiretlerin "kadın, çocuk ve ihtiyarları samanlıklara doldurularak yakılmış ve öteden beri hükümete itaat eden Pilvenk ve Abasane Jerin aşireti mensupları ve aileleri de İn ve İncığa vadilerinde toplu olarak kurşuna" dizilmişler, "İrgan Köyünde bütün kız ve kadınlar toplatılarak üzerlerine petrol serptirilip feci bir surette" yakılmışlardır. Şeyh Mehmedan Aşireti mensupları, Hozat'ta teslim olanlar, Karaca Seyitleri makineli tüfeklerle imha edilmişlerdir. "Vahşet o dereceye varmıştır ki, birçok ihtiyarın süngüyle gözleri oyularak" öldürülmüştür. Dersimli kadın ve kızlar arasında, kurşunla intihar edenler, kendilerini uçurumlardan aşağı atanlar vardır. Uçurumdan atarak ölenler arasında Nuri Dersimi'nin 14 yaşındaki kızı Fato da bulunmaktadır. "Askeri harekât sahasında bulunan Erzurum Kolordu Kumandanı" Tevfik Paşa, yapılanları eleştirerek "adil ve insani bir hareket yapılmasını" istediği için Dersim'den Ankara'ya gönderilerek sorgulanmıştır. Aynı kolordudaki, "bir düşman subayı" Binbaşı Haydar, öldürülen bir çocuğu kendi evladına benzeterek bayılmış, sonra delilik alametleri göstererek dengesini bozduğu için cephe gerisine çekilmiştir

²⁹ Dersim Katliamı'nda Kimyasal Silah Kullanıldığı Belgelendi, <http://www.cnnturk.com/2013/guncel/12/04/dersim.katliaminda.kimyasal.izi/733085.0/index.html>, <http://devrimcikaradeniz.com/2013/12/04/dersim-katliami-kimyasal/>, Erişim: 14 Aralık 2013.

³⁰ Mahmut Övür, Başbakan'ın Dersim devrimi, **Sabah**, 24 Kasım 2011, <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ovur/2011/11/24/basbakanin-dersim-devrimi>.

(Dersimi, 2004: 305-307). Dersim’de asker olarak görev yapan Muhsin Batur da benzeri hislerle olmalı ki, hatıralarında, bölgede geçirdiği iki aylık süreyi okuyucularından özür dileyerek anlatmaktan kaçınmıştır³¹.

Dersim olayı ile ilgili araştırmacıya verilmeyen belgelerin önu 23.11.2011 tarihinde Başbakan Erdoğan’ın kamuoyuna açıkladığı dört arşiv belgesinden sonra açılmış bulunmaktadır³². Başbakan, 1937, 1938 ve 1939 yıllarında Dersim’de büyük bir dramın yaşandığını; “havadan, karadan, toprakla, hatta gaz bombalarıyla, Dersim’de hareket eden her şey, çocuklar, kadınların” katledildiğini bazı örnekler vererek belirtmiştir. Bu gelişme üzerine, arşiv belgelerinden yararlanarak dizi yazı hazırlayanlar çıkmıştır³³.

Belgelere yansıyan, Tunceli Valisi Alpdoğan’ın yangın, yakıcı ve boğucu gaz bombaları isteği, ile bazı mağaralarda ölü ele geçirilen yüzlerce insan içinden “dokuz ölü çocuk ve yaralı bir kadının” dışarıya çıkarıldığı tarzında bilgiler basına yansımıştır (Koç, 11.01.2012). Bu tür bilgiler, Dersim harekâtına katılan askerler tarafından da anlatılmaktadır³⁴.

³¹ Muhsin Batur, Dersim olayları sırasında Kayseri’de, 19. Piyade Alayı’nda görevlidir. *Anılar ve Görüşler* adlı hatıralarına göre, özel bir görevle Dersim’e gitmiş ve madalya alarak ayrılmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanlığı yapan, sonra CHP’nin Cumhurbaşkanı adayı gösterdiği Batur’un eserinden basına yansıyan cümleler şöyledir: “*Tren yolu ile Elazığ’a intikal edilecek; bir süre orada eğitim gördükten sonra o zamanlar Dersim denilen bölgeye gideceğiz. Tren yolculuğumuz 40 kişinin paylaştığı kapalı yük vagonlarında pek ilkel ve zor koşullar altında gerçekleşti. Elazığ’ın biraz uzağında Harput’un eteklerinde çadırli karargâh kurduk ve bir müddet sonra ilk durak Pertek olmak üzere harekete geçtik ve iki ayı aşkın bir süre özel görev yaptık. Okuyucularımın özür diliyor ve yaşantımın bu bölümünü anlatmaktan kaçınıyorum.*” Bkz. Taha Kıvanç (Fehmi Kuru), Tanıklıklarla Dersim olayı, *Star*, 22 Kasım 2011, www.haberdar.com/yazilar/tanikliklarla-dersim-olayi-taha-kivanc-3235425.

³² Başbakan, Cumhuriyet tarihinde ilk olarak Dersim olaylarından dolayı özür dilediğini de ifade etmiş bulunmaktadır.

<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/11/23/basbakan-erdogan-konusuyor-410701598106#>.

³³ Yaşar Taşkın Koç, Devletin Belgelerinde Dersim Gerçeği, *Star Politika*, 9-12 Ocak 2012, s. 16 (Dizi yazı).

³⁴ Konya Din Görevlileri Derneğinde, 4 Ocak 2012 tarihli Dersim Olayları ve Sebepleri konulu seminer sonundaki görüşme sırasında, Konya Bûsan Sanayi Camii İmamı Mustafa Küpeci, bir zehirleme olayını nakletmiştir. Kâzım Karabekir Kasabasında genç bir imamken, cemaatinden soyadını hatırlayamadığı Ali Amca’dan, Dersim hatırasını dinlemiştir. 1937-38’lerde vatani görevini yapan Ali, Dersim tedip hareketine katılmıştır. Karaman Kazım Karabekirli bir askerdir. Girdikleri bir mağarada, bütün insanların öldüğünü görmüştür. Yalnız ölümler içinde yaşayan, üç-dört yaşlarında bir çocuk vardır. Vicdanı sızlayan asker, bu çocuğu kucaklayarak dışarı çıkarır. Dönüş yolunda da kucağında taşıyarak merkeze götürmeye gayret eder. Munzur kenarına geldikleri sıra, akarsuyu

NEDEN KIYIM?

Dersim’le ilgili ilk ve en önemli değerlendirmeleri veren Necip Fazıl, harekâtın “tek bir özre malik olmadığını” ifade eder. Ona göre gerekçe; *“Anadolu’nun göbeğinde yaşayan ve inkıyat tanımayan muhafazakâr bir ruhun, etrafına örnek teşkil etmemesini”* sağlamaktır. *“Gaye, bu Anadolu ruhuna zıt umdelerin terörle sineye çekilmesini temin”*dir. Yazara göre Anadolu bütünü, *“kansızca ve açığözce”* teslim alan kadro, gözleri korkutmak *“yıldırım için Dersim’i poligon olarak kullanmış ve bu poligonun hedefleri içine, gebe kadınların çıkık karınlarına ve ağız süt kokan çocuklara kadar en aziz eşyayı merhametsizce dâhil etmiş ve on binlerce cana kıymıştır. Böylece inkılâp, muhtaç olduğu kanı, teessüs ettikten ve esasen hiçbir aksülamele imkân kalmadıktan sonra nehirler dolusu akıtmakla, hakiki gaye ve maksadının içyüzünü belli etmiştir. Bu gaye ve maksat, muhafazakâr farz edilen bir sahanın bu ruha yataklık etmesine, üstüne kezzap dökerek mani olmaktır ki, bu ölçünün altında, şahısları tedip ve tenkil etmek değil, mukaddesatı ezmek gibi bir kasıt ve niyet yaşadığı apaçıktır.”* Yazarın sezgisi, yarım asır sonraki gelişmeleri ihata eder mahiyettedir: *“Bugünkü sahte hak ve hürriyet kahramanlarının bilfiil başında bulunduğu ve en büyük mesuliyet hissesini taşıdığı Dersim Faciası, yarının tarih savcısı elinde, büyük amme davası olarak açılacak olan 1 numaralı dava dosyasını gösteriyor. Bu dosyada 1 numaralı mesul, son 25 senelik ruhî izmihlalin 1 numaralı müessiri; 2 nci ve 3 üncü numaralılar da şanlı demokrat Celal Bayar ile maalesef görünüşü ile içi ve mazisi birbirine uymayan Mareşal Fevzi Çakmak’tır. Öbür numaraları kaydetmeye bile değmez.”* (Kısakürek, 10 Şubat 1950: 18/15).

gören çocuk, su ister. Uzun süre mağarada yalnız kalıp susamıştır. Nehir kıyısına, su içirmek üzere indiği zaman başındaki komutan, çocuğu azgın suya atmasını emreder. Fakat Kâzım Karabekirli Ali, bunu yapamaz. Kenarda bir taşın üstüne oturtur. Çocuğun yanına inen komutan, süngüsü ile çocuğu nehre atar. Ali, çocuğun bir çırpınıp suda kayboluşunu ömrü boyu unutamamıştır.

YABANCI PARMAĞI

Görünen yüzü verilmeye çalışılan isyanın çıkmasında; sosyal yapı ve aşiret hayatının etkisi, din ve mezhep olgusu, Kürtçülük, İngiltere, Fransa, Rusya, Ermeniler sırayla etkilidir. Fransa'nın Hatay'la ilgili hesapları, İngiltere'nin Irak-Musul-petrol hesapları, Amerikan misyonerlerinin Anadolu'yu yeniden Hıristiyanlığa kazandırma çabaları unutulmamalıdır. İsyana niyetlenenler de savaşacakları güce karşı destek almada bir sınır gözetmeyi düşünmemişlerdir³⁵. Örneklik teşkil eden birkaç çalışmadan bahsetmekte fayda vardır.

1911'de bir İngiliz Yüzbaşı Seel, ikibuçuk ayını Dersim'de geçirir. Klavuzlu, fotoğraf makineli yüzbaşı, bölgenin eksiksiz bir haritasını, halk, inanış ve kültürel yapısını çıkarmaya çalışır. Daha sonra aynı yörede yine bir İngiliz, bu defa Binbaşı Noel, daha uzun süre çalışma yapar. O kadar da içeriden durur ki, ona, "Kürt Lawrence", "Kürtlerin Peygamberi" bile denir³⁶. Dersim olayından önceye bakıldığında, eski

³⁵ Şeyh Sait isyanının isyancılarından Hasan Hışyar, isyan hazırlığı sırasında 1924 yılında Şeyh Sait'in de bulunduğu bir toplantıdan bahseder. Katılanların bir kısmı güneyde Fransa'dan, bazıları İngiltere'den bazıları da Rusya'dan yardım isteyelim, derler. Fransa ve İngiltere tekliflerine ses çıkmazken Rusya teklifine tepki duyulur. "Dinsiz bir ülkedir. Bizim onlardan bir beklentimiz olamaz" itirazı yükseltilir. Bunun üzerine Şeyh Sait, "Sizin devletlerin dini ile ne alakamız olacak ki?" sorusunu yöneltir. Ve kongrede karar alınarak Rusya'ya, bir atlı ile destek mektubu gönderilir (Hasan Hışyar, 1994: 193-194).

³⁶ Binbaşı Noel, günümüzde Irak'ın ABD ve müttefikleri tarafından işgalinden sonra Kuzey Irak'ta kurulan bölge yönetimine benzer bir siyasi yapıyı ilk kuran kişidir. Türk ordusunun Birinci Dünya Harbi ardından Kerkük ve Süleymaniye'den çekilmesi üzerine bölgeye gelir. Daha önce Kerkük'e İngilizleri davet eden, "İngilizlerin zaferine sevindiğini, Türklerin yöneticiliğinden kurtulup İngiliz Hükümeti sayesinde mutluluğa kavuşmak istediğini, İngilizlerin Türklerin bir daha bu ülkeye dönmelerine izin vermemesi gerektiğini" yazan Şeyh Mahmut'u (ö. 1956), Kürdistan Yöneticisi atar

gelişmeler bir yana bırakılsa da sadece Mütareke döneminden itibaren değerlendirilse bile İngiltere'nin ilgi zenginliği dikkat çekecektir. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kuruluşu (30 Aralık 1918), işleyişi, Doğu şubeleri, özellikle Sevr'den sonra tamamıyla İngiltere'ye bağlanması önemlidir. İngiltere'nin, cepheyi büyötmek için 1927'de Hoybun adıyla bir Ermeni-Kürt cemiyeti daha kurdurup, Dersim içinde Kürdistan oluşturmak için kendi elemanları yanında, Kürdistan Teali Cemiyeti ve Hoybun'u yörede çalıştırdığı bilinmektedir (Akgöl, 2001: 74-75). Hoybun'un Türkiye'de çıkartılan isyan ve kargaşalarla özel ilgisi bulunmaktadır. Onun için Hoybun üzerinde kısaca durulmalıdır.

ve "Mahmud'a 15 bin Ruype (Rupi, İngiliz düzenlemesi Hint parası) maaş bağlar". Kürt ileri gelenlerini toplayarak onlara, "Irak'taki Britanya Hükümetinin temsilcisi (Genel Hükümdar)" sıfatıyla, Farsça hitap eder. Noel, bir yandan da görgü tanığı olarak bu bilgileri hatıratına kaydeden Refik Hilmi'den Kürtçe dersleri alır. Refik Hilmi'ye göre, "Binbaşı Noel'in diğeri bir görevi", "tanınmış yurtseverlerle anlaşış, Büyük Kürdistan'ın kurulması yolunda bir program hazırlamak"tır. Kürtçü yazar, Noel'e o kadar inanmıştır ki, Türkiye Cumhuriyeti kurulmasa idi, "müstakil bir Kürt devleti kurulacak ve böylece Noel ile Kürt yurtseverlerinin rüyaları gerçekleşecekti" der (Refik Hilmi, 1995, 20-23). Kendisi de İngiliz temsilcileri ile birlikte hareket eden yazar, İslâm diyarına Avrupa'dan işgalci olarak gelen İngilizlerin, bu temaslar sonucu ne tür yerel ilişkiler geliştirdiğini de kaydeder: "**Süleymaniye halkından bazı kişiler, İngilizlere casusluk yapmakla övünüyorlardı.**" (Refik Hilmi, 1995: 24). Kuzey Irak'ta görevi biten Noel, buradan sonra Güneydoğu, Doğu Anadolu'ya geçerek buralarda İngiltere adına, yerel işbirlikçi taban oluşturma faaliyetine devam edecektir. Refik Hilmi, Binbaşı Noel'e olan hayranlığını ifadeden geri kalmaz. Noel'den sonra "tercümanlık ve muavinlik" yaptığı gururlu İngiliz temsilci Bill'i değerlendirirken bunu ifade eder: "Sakin ve centilmen Noel" (Refik Hilmi, 1995: 25). Bu İngiliz centilmenliğinin sonunu görmek için Refik Hilmi'nin de Şeyh Mahmut hükümetinin de fazla beklemesi gerekemeyecektir. Zira 1922'de şeyhi adına Ankara'ya geldikten sonra dönüş yolunda İngilizlerin Süleymaniye'yi bombaladığını ama kendi evinin yıkılmadığını, fakir ailelerden kimselerin şehit edildiklerini öğrenecektir. Zira TBMM adına Musul'u kurtarmaya giden Özdemiş Bey harekâtına karşı İngilizler, kendilerine bağlı bir "Kürdistan"ı savunup kullanıyorlardı. 1922 sonlarından itibaren buna ihtiyaçları kalmamıştır (Refik Hilmi, 1995: 95, 151-152). "*Noel Bağdat'tan buraya geldi, çok iyi bir insan, çok güçlü biri, fakat diğeri bakımdan da Kürtlerin peygamberi olmak istiyor. Kürtler gibi kimse yoktur, onlar çok asil, çok iyiler diyor. Ermenilerin ise değersiz ve hilekâr oldukları görüşünde. Kürtler hiç Ermeni öldürmedi, aksine onları korudular, fakat Ermeniler Kürtleri öldürdüler, diyor. Korkarım ki, Noel bir Kürt Lawrence'i olabiliyor. Mezopotamya şimdi bizim olacağına göre, ona bir Kürt devleti kurdurup kuzey dağlarını böylece koruyabiliriz. Abdulkadir ve onun gibilerle konuşum. Onlara etki edebilemek için biz de Türklerle hile yapıyoruz diye belki beş defa tekrarlamak mecburiyetinde kaldım. Ancak Kürtlere fazla güvenilmez. Majeste'nin Hükümeti'nin amacı Türkleri azami derecede zayıflatmak olduğuna göre, Kürtleri bu şekilde harekete getirmek fena bir plan değil.*" Mr. Hohler'den Mr. C. Kerr'e 27.8.1919. "*Kürdistan Türkiye'den tamamen ayrılıp özerk olmalıdır. Ermenilerle Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt kulübü başkanı Said Abdulkadir ve Paris'teki Şerif Paşa emrimizdedir.*" (Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye s.193-194'den naklen, bkz. Cem Cüneyd Canan, Bazıları Acaba Neden Anlamazlar, <http://www.cccanan.com/index.php?yid=1>; http://www.y-tm.com/index.php?option=com_content&task=view&id=6277&Itemid=835&limit=1&limitstart=1).

Hoybun'u içeriden, birinci elden tanıyan Nuri Dersimi'nin bilgilerinden özellikle faydalanmak gerekmektedir. 1927 yılında kurulan Hoybun Cemiyeti, ilk kongresini, Ağustos 1927'de Lübnan'ın Bihamdun'un merkezinde yapar. Kongreye, "*Ermeni Taşnak Cemiyeti Lideri Vanlı Vahan Papazyan (Goms) da katılmıştır.*" Amacı, "*Kürdistan'ın Türkler elinde bulunan parçasını, Türk yönetiminden*" kurtarmaktır. Bunun için de "*Ermeni-Kürt ayrımının yok edilmesini, Ermeni Taşnak Cemiyeti'yle işbirliği yapmayı gerekli görmüştür.*" Fakat Taşnak'la işbirliği, Rusların hoşuna gitmeyerek ters tepkiye neden olduğundan, Erivan'dan birçok Taşnak önderi kovulur. Hatta "1928 yılında, Ermeni Taşnak Cemiyeti'nin Ağrı Kürt harekâtına yardım amacıyla Tebriz'den temsilci olarak göndermiş olduğu Eleştirtli Ardeşes, Ağrı'nın İğdır yöresinde askeri malzeme sağlanacağı vaadiyle Rus askeri kumandanı tarafından aldatılarak yakalanmış Erivan'a ve oradan da Tiflis'e gönderilerek öldürülmüştür." Çünkü "*Ermeni Taşnak Partisi, Sovyet rejimine karşı olup, Batılı devletler lehine çalışmakta*"dır. Hoybun'un, İngiliz ve Fransızlarla ilişkisini Dersimi şöyle itiraf eder: "*Bu güçler bir taraftan Musul petroleri ve diğer taraftan Fransızlarla Türklerin henüz çözümlenmemiş anlaşmazlıklarının kendi çıkarları doğrultusunda sonuçlanmasi için, Türkler'e karşı Hoybun faaliyetini kullanmışlarsa da, Kürtlere fiili bir yardımda bulunmaktan da çekiniyorlardı. Türklerle olan sorunları çıkarlarına uygun şekilde hallettikten sonra, Hoybun'un faaliyetlerine engel olmuşlardı. İşte bu nedenle, 1939 yılına kadar faal bir halde olan Hoybun, Türk yönetiminin Kürtlere yaptığı kötülükleri medeni dünyaya bildirecek birçok yayın yaptıktan sonra, dünya siyasetinin gidişatına uyararak çalışmalarına son vermek zorunda kaldı.*" (Dersimi, 2004: 249-250). Vatanına karşı, dış güçlerle işbirliğinin bundan daha açık ifadesine ihtiyaç var mıdır? Baytar M. Nuri, kendi eserinde de ayrıca anlattığı üzere, Dersim olaylarından hemen önce, "*Hoybun Cemiyeti tarafından 1933 ve 1934 yıllarında Türkiye'ye gönderilen Ermeni Bogos*" ile birlikte uzun süre "Dersim ve civarında birtakım gizli çalışmalar" yapmıştır (Ezer, 2003: 21).

İngiliz çalışmaları, zihin çeldirmeyi de planlamaktadır. 1918'den sonra Irak'ın işgalcisi, Musul'un sahibi olmak isteyen İngiltere'nin, Türkiye içinde ne kadar istikrarsızlık oluşturarak yoluna devam etmek istediğini belirtmeye gerek yoktur. Yöre ileri gelenlerinden bir seyitle, İngiliz misyoner Rerry H. Riggs'in, dostluk ilişkileri yeterince göz açıdır. Riggs'in, Harput'ta "Mustafa" dediği seyit, bu İngiliz'i evinde ağırlamakta, bölgeye geldiğinde mutlaka evine uğramasını istemektedir (Akgül, 2001: 79). Yörede uzun soluklu çalışma yapan başka bir İngiliz

asker araştırmacı Yzb. Seel'e göre, ta Dersim sancak yapılıp merkezi Hozat olduktan (1848) sonra çıkan isyanda, "Türkler", Dersim'e askeri sefer düzenleyip, kışlalar, hükümet binaları inşa etmişlerdir. Seel, Hz. Hüseyin'in kesik başının bir Ermeni papaz elinde tutulmasından Türkleri sorumlu tutan birisidir. Hüseyin'in başını elde etmek isteyen Türkler; 12 İmamdan, bir Ermeni papazın kızından mucizev şekilde doğan İmam Bakır'ı da öldürmek isterler. Ama Ermeni anne, sihirli kapta bebek İmam Bakır'ı, Türklerin öldürmesinden kurtarır (Akgl, 2001: 92, 110-111).

İngiliz subayın, Kızılbaşlardaki Ehl-i Beyt sevgisini kullanmak için safsatalar uydurarak, Ermeni-Kürt yakınlaşmasına altyapı oluştururken, Türk düşmanlığının tohumlarını ekmek için ne kadar zorlandığını anlamak mümkündür. Hatta daha ileri giden şu cümleler anlamlıdır: *"Kızılbaşların, Hristiyanlara nisbeten Türk'lere olan kinlerini bir Seyid, matematiksel olarak bir Türk' öldürmenin 36 Hristiyanı öldürmekten daha değerli bir hareket olduğunu anlattı. Aynı Seyid, her sabah güneş doğarken sahte halifeler Ebu Bekir, Osman ve mer'e ve gerçek dini bozan Türklerle beddua ettiklerini söyledi."* (Akgl, 200: 92, 114). İngiliz yüzbaşının dediği "seyid" kimdir, gerçekten var mıdır, diye sorgulamaya herhalde gerek yoktur. Basit bir telkinle, zihinlere, kendi isteklerine uygun düşmanlıklar yerleştirecek muhteva gözükmektedir. 1930'da Trabzon İngiliz Konsolosu, yanında sırmalı elçilik kavasları ile Dersim'de bazı Pazar yerlerini gezmiş, bazı köylülerle görüşmüştür (Dersim Raporu, 2010: 258-259). Dersim olayından önce iki yıl süre ile Hoybun cemiyetinden birileri ile yörede alışan Baytar Nuri (Dersimi), İngiliz hkmetine yazdırdığı mektupta kendisini, "Dersim Başkomutanı" olarak ifade eden Seyid Rıza'nın yakınındadır³⁷.

³⁷ Seyit Rıza'nın, İngiltere'ye müracaatı için bkz. "Büyük Britanya Dışışleri Bakanlığına, Yıllardır, Türk Hkmeti Kürt halkını asimile etmeye çalışıyor ve bu amaçla halkı eziyor, Kürtçe yayınları ve gazeteleri yasaklıyor, anadilini konuşan insanlara işkence ediyor ve sistematik olarak insanları Kürdistan'ın bereketli topraklarından söküp, Anadolu'nun çorak bölgelerine ge zorluyor ve birçoğu oralarda telef oluyor. Türk Hkmeti son olarak, hükümetle yapılan anlaşma gereği, bu işkencelerin dışında tutulan Dersim'e de girmeye çalıştı. Bu olay karşısında Kürtler, uzak sürgün yollarında yok olmaktansa, 1930'da Ağrı Dağında, Zilan vadisinde ve Beyazıt'ta yaptıkları gibi, kendilerini savunmak üzere silaha sarıldılar. Üç aydan beri ülkemi, acımasız bir savaş kırıp geçiriyor. Savaş araçları bakımından eşitsizliğe rağmen ve bombardıman uçaklarının yangın bombaları, zehirli gaz bombaları atmalarına rağmen, ben ve arkadaşlarım Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık. Direncimiz karşısında Türk uaqları köyleri bombalıyor, ateşe veriyor, savunmasız kadın ve çocukları öldürüyor ve böylelikle Türk Hkmeti, başarısızlığının intikamını tüm Kürdistan'da işkence yaparak almak istiyor. Hapisler, ağzına kadar masum Kürtlerle doludur. Aydınlık kurşuna diziliyor, asılıyor veya Türkiye'nin ücra köşelerine sürgüne gönderiliyor.

Kitabında anlattığına göre, 11 Eylül 1937’de Baytar Nuri, yurt dışına çıkar. Maksudı, başta İngiltere, Fransa, Amerika olmak üzere bütün devletlerin konsoloslukları aracılığı ile dışişleri bakanlıklarına “şikâyetnamesini” sunmaktır. Ayrıca “en büyük ve biricik merci tanıdığı” İsviçre’deki Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği’ne, “acil ilgi” gösterme, bir “komisyon tayin” edip “etkili tedbirler” alınması talebiyle bir rapor verir. 20 İkinciteşrin (Kasım) 1937 tarihli ve “Dersim Aşiretleri Adına” imzaları açıklamadığı raporda “gençleri, ihtiyarları, kadınları, kızları ve çocuklarıyla” Kürtlerin, Türk Hükümeti tarafından imha siyasetine tabi tutulduğunu anlatır. Buna göre, “top, mitralyoz, uçak bombardımanları ve boğucu gaz saldırıları” dâhil her türlü “ölüm vasıtası” kullanılmaktadır. “Medenileştirme hareketi” adı verilen “bu toptan imha siyaseti”, Kürt okullarını kapatmak, Kürt dili ile okuma-yazma, yayın ve konuşmayı yasaklamak, Kürt çocuklarını Türkçe ile bile olsa orta-yüksek düzeyde okutmamak, Türk ordusunda Kürt subaylar yetiştirmemek, “hiçbir Kürdü” sivil de olsa memur yapmamak, “Kürt, Kürdistan” gibi kelimeleri eserlerden ve basından çıkarmak, kadın-genç kız dâhil Kürtleri kamçı altında askeri inşaatlarda çalıştırmak, diğer bir kısmını Türk bölgelerine nüfusun yüzde beşini geçmemek üzere zorla göç ettirmek, mahkemeleri askeri infaz merkezi olarak kullanmak, mahkemeye sevk etmeden insanları infaz ettirmek gibi işleri gerçekleştirmektedir (Dersimi, 2004: 282-286).

Amerikan Elçiliği, 1937 Dersim olayını, hükümetteki gelişmeleri takibe almıştır. 25 Haziran 1937 tarihli Amerikan Büyükelçiliğinin ABD Dışişleri Bakanına gönderdiği rapor, yörenin hangi düzeyde izlendiğini göstermektedir. ABD’nin, Osmanlı devrinden itibaren Harput Konsolosluğunun varlığı, Anadolu’nun her yanında olduğu gibi Doğuda da misyoner okullarının toplam yüzlerle bulunduğu göz önünde tutulursa, bu devletin ilgisinin, sadece diplomatik alanla sınırlı olmadığı anlaşılacaktır. ABD elçiliği, 1927-37 arasındaki son on yılda en az dört

Ülkelerinde bulunan 3 milyon Kürt, barış içinde yaşamak, özgür, kendi ırkını, dilini, geleceğini, kültürünü ve uygarlığını korumak istiyor; benim sesimle ekselanslarınızdan maruz bulunduğu zulüm ve adaletsizliğe son vermek için, Kürt halkını hükümetinizin yüksek ahlaki etkisinden yararlandırmanızı diliyor. Sayın Bakan, en derin saygılarımızı sunmaktan onur duyuyorum. Seyit Rıza Dersim Başkomutanı.” http://tr.wikipedia.org/wiki/Nuri_Dersimi. Dilek KIZILDAĞ SOİLEAU, Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza? Başlıklı makalesinde, Dersimi’nin anlattıklarının güvenilirliğine gölge düştüğünü ve onu kaynak göstererek yazılanların sorgulanması, ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtir. Bu gerekçesinin arşiv belgeleri dışında bir gerekçesi de Kâerli Mehmet Efendi’nin hatıralarında N. Dersimi’yi “devlet adına çalışan bir ajan” imasında bulunmasıdır (36-2013/30-31).

isyanın baş gösterdiğini tespit eder. Tabii şartlar ve yöre sosyal yapısının, isyanları beslediğini belirtir. 1937 ayaklanmasının, hükümetin bölgede sosyal, ekonomik durumu ıslah için reform yapma teşebbüsüne bağlayan rapor, isyanda Rus silahlarının kullanılmasının yabancı güç müdahalesini göstermeyeceğini belirtir. Çünkü silahlar, Rus ihtilali sırasında bölgeye gelenler tarafından bırakılmıştır. İsyan, general valinin aşiret reislerini toplayıp hükümetin bölgede yapmayı tasarladığı ıslah programını açıklaması sonucu çıkmıştır. Dönüş yolları üzerindeki köprüleri havaya uçuran aşiret reisleri, Dersim’de jandarma, yeni köprü, yeni idari güç, silahların ellerinden alınması, vergi vermek istememektedirler. Bölge halkını başka yerlere naklederek, yol, köprü yapan hükümet; yöreye medeniyet götürme iddiasındadır. Yöre üst düzey yetkililer tarafından çokça teftiş edilmiştir. İçişleri Bakanı Ş. Kaya Doğu vilayetlerini gezerek rapor hazırlamış, İsmet İnönü bir yıl önce bölgeyi gezmiş, 1937’de Cumhurbaşkanı Atatürk, Erzurum’a kadar giderek doğudaki valiler ve askeri yetkililerle görüşmüştür (Akgül, 2001: 52-55).

Dersim harekâtı devam ederken, olayın dış basında nasıl yer aldığı ile ilgili bazı yayın organları takibe alınır. Bunlardan Paris’te çıkan Taşnak Partisinin yayın organı *Haraç*, 3 Temmuz 1937 tarihli sayısında; “Dersim hükümeti teşekkül etti”, “*Dersim Kürt Umumi Valiliğine Seyid Rıza tayin olunmuştur.. Dersim.. kahramanca döğüşmektedir. Kürtlerin kuvve-i maneviyeleri çok yüksektir*” muhtevasını işler. Mayıs sonu ve Haziran ayının kayıpları şöyledir: Türk Ordusundan toplam 1428 asker ölü, 1.178 asker yaralı; isyancılardan 378 ölü, 272 yaralı. Bu kadar kayıp da Türk ordusu üzerine hücum yapıldığı için verilmiştir. Onun için Seyit Rıza, hücum yapılmaması ve herkesin bulunduğu yerde kendisini müdafaa etmesini emreder. Taşnak gazetesine göre, dışarıdan hiçbir yardım almadan Türk ordusuna karşı direniş beş sene devam edecektir. Kuvvet miktarı da Dersim civarında 30 bin Türk askeri ile harekâta katılan 30 uçak bulunmaktadır. Kahire’de, Ermeni Ramgavar Partisinin yayın organı olarak çıkan *Arev*’in 5 Temmuz 1937 tarihli sayısında ise, 20 Kürt reisin kurşuna dizildiği, tepelere sığınan asilerin kendilerini kuşatanlara karşı şiddetle dayandıkları haberi verilmiştir. İngilizlerin *The Truth* dergisi, 23 Haziran 1937 tarihli nüshasında, Cumhuriyet yönetimini destekler mahiyette haber vermiştir. Buna göre “Bazı geri zihniyetli Kürt aşiret reisleri, Atatürk’ün, memleketini modernleştirmek için tatbik ettiği reformlardan hoşlanmadıklarından dolayı ananevi anarşilerini muhafaza etmek gayretiyle silaha sarılmışlardır” (BCA, 19/7/1937, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 111.745..11).

Cehalet, ihmal, yanlış ellerde yönetilme, fakirlik üstüne gelen dost görünömlü telkinlerin, etkili olması kaçınılmazdır. Yalnız günümüzde onca gelişmeden sonra hâlâ İngiliz ve Fransız ilgisini, “dost”, “medeni devlet” tavrı görenlerin bulunması, Anadolu üzerindeki hesapların “dün”den farksız devam ettiğini göstermektedir³⁸.

İngiltere'nin dış misyonu bütün birimleri ile Dersim olayını 1937 ve 1938'de sıkı takibe almıştır. İngiliz arşivinde açıklanan belgelere göre, başlangıçta önemli kayıplar veren askeri birlikler, sonunda Seyit Rıza'yı yakalayıp idam ettiği gibi, 12 bin silah ele geçirmiş, Tunceli bölgesinde 420 km. yol yapılmış, 684 m. uzunluğunda dokuz köprü inşa edilmiş, telefon şebekesi geliştirilmiştir (Şimşir, 1975, L-LIII).

SON DÜZENLEMELER

1937-38'den sonra da Tunceli ile ilgili düzenlemeler devam eder. Tunceli, olduğu gibi Kalan Kasabasına nakledilir. Kalan kaldırılır. Mevcut kadrosu, Kütahya'nın küçük bir yerleşim birimi olan Altuntaş'a gönderilerek bu köy ilçe haline getirilir (BCA, 5/12/1946, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 112.77..11).

³⁸ “Dersim jenosidini Turklerin nasıl işlediklerine dair batının “uygar” devletlerinin çok iyi takip ettiklerini bilmekteyiz, batı devlet arşivlerinin acılmasıyla Dersim Janosidinin batı devletlerine nasıl yansıdığı da gün ışığına çıkmaktadır özellikle bölgede aktif olan Fransa ve İngiltere'nin arşivlerinde Dersim janosidiyle ilgili çok belge olduğu bilinmektedir. İngiliz Devlet arşivinden Dersim janosidiyle ilgili bir kaç belge görmekteyiz.” (<http://f28.parsimony.net/forum68217/index.htm>). Bir başka sitedeki ifadeler çok daha çarpıcıdır: “Türklerle aynı gökyüzü altında yaşamak istemiyoruz”. “Dersimde Türk demek: Dersime yalnız ölümü yalnız yok edilmeyi isteyen ve hep zulüm getiren bir devlet, bir halk demektir. Onlar zulmün ve kanın, haksizliğin, işgalin temsilidir. Dersimin kutsal toraklarında, onlar Kutsal topraklarımızda, her gün ruhumuzu çigneyen kara bir lekedirler. Zulüm, yıkım ve kan ve gözyası ve yakılan binlerce yıllık köylerimizdeki postal izleri ve ates, kan izleri onlara aittir, yıkık duvarlar, pupuk kusunun öttüğü bom bos köylerin marifeti onlara aittir. Ve yer ve su ve gökyüzü sahibimizdir ki; Kalbimizdeki o ses “turklerle aynı gök altında yaşamak istemiyoruz” diyor, bunca zulümden sonra, adınız zulüm olsun, kan ve yok etme olsun “kilicla gelen kilicla gidecektir” (www.dersim.biz/). Buna karşılık, bir mail grubundan gelen elektronik posta şu başlığı taşımaktadır; “Sorun PKK değil, Kürttür!” İçeriği, fitne değirmenine su taşıyan cinstendir: “Ülkemizde Kürt terörünün yaratılmasının, ısrarla Türk Milleti'ni tahrik etmelerinin sebepleri artık daha net anlaşılıyordur sanırım. Tarihte 'Kürt Kartı' her zaman kullanılmıştır. Mesela Misak-ı Milli sınırları içinde olan Musul ve Kerkük neden kaybedilmişti? İngilizler Kürt kartını oynamış ve Kürt isyanları ile uğraşan Türkler maalesef bu toprakları kaybetmiştir! Kürtlerin demokrasi ve kardeşlik söylemleri de, onlara ağabeylik edenlerin söylemleri de Kürdistan kurulması amacını gölgeleyen bir maskedir. Bu ülkede Kürtler Türklerden daha fazla hakka sahiptir, hatta Türklerin sırtında asalak olarak yaşamaktadırlar. Sorun PKK değil Kürt'tür! Kürtler bizim iç düşmanlarımızdır ve tarih boyunca dış düşmanlarımız tarafından kullanılmışlardır!” (domino_etkisi@googlegroups.com, Cüneyt Şaşmaz/ Cesuryorum).

Sürgüne yollanan Dersimli miktarı, yirmi bine yakındır. Mali durumları perişan olduğu için Elazığ ve Malatya'ya "dökülen 10 bine yakın Tuncelili" ve çocukları "ser sefil" bir hayat yaşamak zorunda kalırlar (Okaygün, 31 Ocak 1963: Dizi no. 24).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde Dersim yöresinden nakiller ile ilgili belgeler bulunmaktadır. Bunlardan birisi, "Tunceli Vilayeti halkından ve Türk ırkından olup hükümete dehalet eden Tunceli Kanununa uygun görülen vaziyeti dolayısı ile hakkındaki takibati durdurulmuş olan ve Şimdi Pülümür Kazasının Aşkirit Köyünde oturan 62 yaşlarında Hır oğullarından Ahmet oğlu Eyüp Çaresiz"dir. "Kan davaları sebebi ile vukuat" yaptığından, "karısı Cevher, oğulları Ahmet, Ali ve Süleyman'dan ibaret ailesi ile birlikte Erzincan Vilayetine bağlı Kuruçay Kazasının Armudan Nahiyesine naklen iskânları" hakkında kararname çıkartılmıştır (BCA, 23/12/1937, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 81.104..10.).

Dersim olayları sonrasında yörede yoğun bir şekilde halkevi ve halkodalarının açılması, askeri harekât ardından medenileştirme operasyonunun kültürel yönden tamamlanması için gereklidir. Onun için bizzat CHP Genel Sekreterliği, bölge vali ve kumandanı halkevleri ve şubeleri ile 1937 başından itibaren ilgilenirler (BCA, 20/4/1937, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 973.768..4).

Silahlı tedip hareketinin dingin hale geldiği dönemde vali-komutan Alpdoğan, CHP Genel Sekreterliğine, Bingöl-Çapakçur, Kiğı, Tunceli-Pülümür, Çemişkezek'te "modern halkevleri" yapılabilmesi için toplam 25 bin lira ister (3 Haziran 1939). Ardından Ovacık için "iş mevsimi çok kısa olduğundan derhal işe başlamak üzere", acele dört bin lira talep eder (16 Ağustos 1939). Alpdoğan, "4. Umumî Müfettiş" imzasıyla gönderdiği uzun yazısında halkevi yapılmasının gerekçesini de açıklar. Bu tek kelime ile, "medenileştirme"dir: "Asırlarca hükümete ve medeniyete kapılarını kapamış bulunan Tunceli'nin Ovacık Ovası ve bu ovanın üstünde bulunan Ovacık Kazasının merkezi ve köyleri cumhuriyet hükümetinin yüce himmetiyle yapılan yollar ve hükümet konakları, kışlaları, mektepleri, subay ve memur evleriyle kapılarını hükümete ve medeniyete açmıştır. Kanı ve özü Türk olan yüksek yayla üstündeki bu ova halkının bir an evvel medeniyet nurundan ve cumhuriyet feyzinden istifade edebilmesini temin ve Türk birliğine olan bağlılığını tarsin için kaza merkezi olan Maraşal Çakmak Kasabasında bir halkevine lüzum ve ihtiyaç hissetmiş ve o zamanki şartlara ve hesaplara göre bunun dört bin lira ile vücut bulabileceğini de yüce partiye arz etmiştim." Eğer istendiği

zaman gönderilse idi, bina şimdiye bitmiş olacaktı. “Bu mukaddes eserin ikmali için” ihtiyaç duyulan paranın gönderilmesini tekrar ister (7.10.1940). İki yıl içinde 48 ayrı yazışma ve telgrafın teati edildiği halkevi ve odaları yazışmaları yapılır. Yazışmalar içinde, CHP Genel Sekreteri Erzurum Mebusu Dr. A. F. Tuzer’in gönderdiği üç sayfalık halkodalarının nasıl işleyeceği ile ilgili talimat da vardır. Buna göre, halkodaları yönetiminin hazırlayacağı bütçe “vilayet parti idare heyetlerinin tasdikinden” geçirilecek, hesaplar usulüne uygun tutulacaktır. O kadar ki parti, bazı milletvekillerini “bölge müfettişi” olarak gönderip halkevi inşaatı, yapılan harcamalar da dâhil incelemelerde bulunup genel merkeze bildirir. Bunlardan birisi de Antalya Milletvekili Dr. Münir Soykam’dır. “Ovacık Mareşal Çakmak Halkodası” inşaatını inceleyen milletvekili, 4002 lira harcanarak yapılan odanın bittiği halde kışın kar ağırlığına dayanamayarak çatısının çöktüğünü, direklerinin çoğunun kırıldığını, sahne ortasına gelen beton lentonun ortadan çatlayarak bel verdiğini tespit ederek yeniden yapılmaya başlandığını, tamamlanması gereken eksiklerini rapor eder. “4. Umumî Müfettiş Alpdoğan” da Ovacık Halkevi tapu işlerinin takip edildiğini işlem bittiğinde neticenin sunulacağını CHP Genel Sekreterliğine bildirir. Uzun yazışmalar sonunda 4. Umum Müfettiş Alpdoğan, “CHP Genel Sekreterliğine Ankara” adresine şu anlamlı telgrafi çeker: “*Nur ve medeniyetten asırlarca uzak yaşamış olan Ovacık’ta yüksek partinin verdiği para ile inşasına başlanan halkevi binası bitmiş ve cumhuriyetin on sekizinci yıldönümü günü açılma töreni yapılmıştır. Tabii güzellikleri eşsiz bulunan bu kazaya bir kültür kaynağı olacak olan bu eserden dolayı halkın minnet ve şükranlarını ve bağlılıklarını saygı ile arz ederim. 31/10/941*”. Bu arada halkodasına asılmak üzere “*Millî Şefin fotoğrafları*” da gönderilmiştir. Aynı zamanda Ovacık Kaymakamı olan Halkodası başkanı, Millî Şef’in fotoğraflarının, “*halkın gösterdiği coşkun tezahürat*”la asıldığını bildirir. “*Partiye bağlılığımızı arz eder ellerinizden öperiz. Ovacık Halkodası Başkanı Kaymakam Fikri Kuttan*” tekmilini vermeyi de ihmal etmez (31 Teşrin 1941). CHP Genel Sekreterliği, 3 Kasım 1941 tarihinde iki telgraf çeker. Birisi General Alpdoğan’a diğeri halkodası başkanınadır. Odaya gönderilen tel şöyledir: “*Bay Fikri Kuttan Halkodası Reisi Ovacık/Tunceli. Halkodanızın açılışını kutlar hayırlı başarılar diler gözlerinizden öperim*” (BCA, 1/4/1944, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1647.728).

Bu sıra yörede açılan odalar şunlardır: “CHP Nazımiye Halkodası Başkanlığı”nın bildirdiğine göre, ilçe merkezinde 700 kişi, tamamında 9 bin nüfus bulunan Nazımiye’de, biri merkezde olmak üzere dört

halkodası vardır. Pertek, Hozat, Pülümür-Şeteri Bucağı-Pintige Köyü Halkodası, Pülümür-Brastik Köyü Halkodası, Rabat Köyü Halkodası, Zerenik Köyü Halkodası, Kakbil Halkodası, Vavgirt Bucağı Halkodası, Göbürge Köyü Halkodası, Dereova Halkodası, Kalan Kazası-Tüllük Halkodası, Kalan Halkodası, Amutka Bucağı Halkodası, Pah Bucağı Halkodası, Türüşmek Bucağı Halkodası, Derebucak Halkodası, Çarsancak Halkodası, Nuhundu Halkodası, Pertek Halkevi, Pülümür Halkevi. CHP, 1945 yılında bütün halkevlerinden; hangi gazete ve dergilerin okunup, saklandığı, kitabevlerinin durumu ile ilgili sorular sorup cevap ister. Cevaplar genelde, *Ulus*, *Cumhuriyet*, *Tan* gazeteleri ile *Ülkü*, *Yeni Adam*, *İstanbul* halkevi mecmualarının ulaştığı yönündedir. Dönem yayınlarının en fazla ulaştığı yer Hozat'tır. Ulaşmayanlar olduğu gibi şöyle yazanlar da bulunmaktadır: "*Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine, Ankara. 12.3.1945 tarih ve 8/2609 sayılı yazıya karşılıktır: 1- Açıldığı tarihten beri odamıza 1 adet Yurt gazetesinden başka gazete gelmemiştir. 2- Odamıza gelecek gazete ve mecmuaların muhafazası işini Halkodası Başkanı üzerine almıştır; saygı ile arz olunur. Kalan Kazası Tüllük Halkodası Başkanı Ali Soykurt.*" (BCA, 12/5/1945, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1381.586..1). Bu sıra aynı zamanda halkevi ve halkodalarında verilen, verilecek olan konferansların konuları, konferansçıların adlarını içeren yazışmalar da yapılır.

CHP adına halkevlerinin etkin olduğu sıra, Batıya sürülenlerden sağ kalanlar, on yıl sonra 1948'de Dersim'e geri döndürülmüşlerdir (Dersimi, 2004: 311).

Dersim olayından yarım asır sonra yazılan bir değerlendirmede, sürgünlerin yöre hayat tarzını hareketlendirdiği belirtilmiştir. Sürgün sonrası dönenlerin, aşiretlerin uğraş biçimi, toplumsal ilişkilerinde farklı değerler getirdikleri görülmüştür. Ağaya verilen vergiler, ödenmemeye başlanmış, aşiret düzeni çözülmüştür. Fakat 1980'lerde "Tunceli'de geleneksel kültür öğeleri ağır" basmaktadır. Sanayi yok, geçim yine hayvancılık ve tarıma dayalıdır (*Yurt Ansiklopedisi*, 7334). Sosyal değişim konusunda seçim sonuçları bilgi verebilir durumdadır. Sürgün sonrasındaki 14 Mayıs 1950 seçiminde; CHP 9.203 (%41,3) oy alırken, DP 13.083 (%58,7) oyla iki milletvekilini de almıştır. Ama 1954 seçiminden itibaren birkaç istisna hariç (1969), CHP açık ara ile önde gider. 1977 seçimlerinde AP 3.938'de kalırken CHP'nin oyu 31.958'dir (*Yurt Ansiklopedisi*, 7300-7301). Bu durum Dersim olaylarının yürütücü

durumunda olan CHP'nin, halkevleri ile paralel sürdürülen kültürel yönlendirmede başarılı olduğunu düşündürmektedir³⁹.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dersim, asırlarca devlet etkisinden uzak, erişilmesi güç bir kapalı bölge olarak yaşamıştır. 1930'lu yıllar cumhuriyet hükümetleri Dersim'i medenileştirme konusunda kesin kararlı davranmıştır. Yöre ile ilgili siyasi/idari, bayındırlık, güvenlik ve kültürel noktalarda yoğunlaşan hazırlıklara son noktayı askeri tedip hareketi koyduktan sonra diğerlerine yeniden devam edilmiştir. Bunun için 1935-36'da üç yasa çıkartılıp, bayındırlık-alt yapı hazırlıkları başlatılmıştır. Ordu, adliye, basın kayıtsız-şartsız siyasetin emri altına alınmıştır. Güvenlikle ilgili birimlerin emir altında olması, tabiatının gereğidir. Kara, Jandarma, hava güçleri istihbarat birimleri ile birlikte tedip görevini yerine getirmişlerdir. Ama adalet mekanizmasının siyaset emrinde olmasına dikkat çekilmelidir. Gece yarısından sonra, sonucu günler öncesinden yazılı olarak belirlenmiş kararların mahkeme duruşmalarının sahnelenmesi, adaletin içine düştüğü durumu gösterir. Bu tip adalet örneklerini, devlet adına görevli, idareci, bakan, cumhurbaşkanı vekili Çağlayangil anlatmaktadır. Tek parti-tek ideoloji-tek lider uygulamasında, adaletin ne kadar karakuşî hale geldiği sergilenmiştir. Basın da diğer kuvvetlerden farklı değildir. Tek parti iktidarının hizmetindedir. Verilmesi istenilen haberleri vermekte, istenilen doğrultuda yorumlar yayınlamaktadır. Buna göre, Dersim harekâtı, bir medeniyet götürme hadisesidir. Dikkat edilirse şu anlayış; Anadolu'ya dışarıdan bakan, yabancı, Anadolu insanının değerlerini, kültürünü aşağılayan, kendi doğrularına göre onları değişime zorlayan elitist-oryantalist bir anlayıştır. Basına egemen olan anlayışla siyasete hâkim olan arasında fark yoktur. Kültür ve medeniyet değerleri açısından Dersim olayı; Türk'ün Kürd'ü, Sünnilerin Alevi'yi jenoside uğratması olayı değildir. Yenileşme-modernleşme telkini altında Pozitivist bir anlayışın, yerli kültürel çeşniyi yok etme operasyonudur. Bu

³⁹ Tunceli'de CHP'nin seçimlerde öne geçmesi, "koruk çekiciliği", Stockholm Sendromu gibi de değerlendirilmektedir. Tunceli kökenli bazı insanların çocuklarına, Dersim olayları sırasındaki liderlerin adlarını vermesi "Kemal" vb. adın öne çıkması bir çeşit korunma, güce sığınma duygusunun sonucu olduğu yolunda tartışmalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi, İzmir'de TÜYAP Kitap Fuarı'nda Tuncelilerle ilgili düzenlenen panelde gerçekleşir. "Tunceli kökenli Alevi konuşmacının", "Atatürkçü Aleviler cellâdına âşık olanlardır. Buna Stockholm Sendromu denir" şeklindeki açıklaması için bkz.(<http://www.haberyolcusu.com/gundem/aleviler-chp-ve-ataturku-cellat-olarak-goruyor.htm>, 23 Haziran 2011; <http://www.alevidunyasi.com/>).

operasyonda, kültürel değişimi telkin etme görevini, halkevleri ve halk odaları üstlenmiştir. Onun için Dersim tedibinden sonra, yöreye en çok açılan birim halkevleri olmuştur. Zaten bu duruma, devrin görünmeyen gizli otoritesi olan içişleri bakanı ve aynı zamanda tek parti genel sekreteri, dikkat çekmektedir.

1937/38 tedip harekâtından önce onlarca defa yörede askerî harekât düzenlendiği halde bu defa onlardan daha güçlüsü, sonuç alıcısı tertiplenmiştir. Yöre insanın silahlanma meyli, geçim kaynakları, sosyal yapısı bilinmektedir. Soygun, vurgun, yol kesme gibi süregelen güvenlik olaylarını besleyen bir yapı bulunmaktadır. Bu yapının çözülmesi için girişilen yol, köprü, okul, halkevi yapma tarzındaki girişimler, bölge tarafından, askerî harekâtın bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Planlamanın yapılaş tarzı da bu algıyı güçlendirmektedir. Onun için halkı kazanarak, ikna ederek değişime zorlama, geçim kaynaklarını, sosyal yapısını değiştirme çabası, gönüllülük esası ile gerçekleştirilememiştir. Çünkü geleneksel yapının getirdikleri dışında eğitim kurumu yok gibidir. En fazla ilçe merkezlerine ilkokul açma planları yapılmıştır. Halkla temas, asker veya güvenlikle ilgili birimlerin temaslarıdır. Yolda, köprü inşaatında çalıştırılarak harçlığını kazanan insanlar, toplama bakınca son derece sınırlı kalmaktadır. Cumhuriyet hükümeti, yörenin sosyal-ekonomik dokusunu değiştirme işinin askeri tedbirler ve tehirden geçtiği konusunda kesin bir kanaate varmış ve bunu uygulamıştır.

İşyanlar ülkeye, maddi-manevi çok büyük zararlar vermiştir. Dersim'le kıyaslandığı zaman, çatışma süresi ve çapı açısından çok küçük denebilecek Şeyh Sait olayının hazineye verdirdiği kayıp 25 milyon liradır⁴⁰. Sadece Irak petrolünün gelirinden, İngiltere lehine vazgeçmenin bedelinin 500 bin Sterlin olduğu düşünülürse, işin vahameti anlaşılacaktır. Harekâttan on yıl sonra bile 1948'de, "yalnız Dersim merkezi için yılda 3 milyon lira" harcanmaktadır (Dersimi, 2004: 313).

Can kaybı açısından bakıldığında, verilen rakamlar hiç birbirini tutmamaktadır. İngilizler, Dersim olayında hükümetin 25 bin kişilik bir kuvvet kullandığını, 3 bin Kürd'ün öldürüldüğü veya yaralandığını belirtmektedirler (Akgül, 1992, 105). Askerî kaynaklara göre, ölü-diri ilk harekâтта yakalananlar 7954 kişi, elde edilen silah 1019, mecburi iskâna

⁴⁰ Fransızca, Beyrut'ta yayınlanan 7 Ağustos 1938 tarihli *L. Orient* gazetesinden naklen Dersimi, 2004, 300-301.

tabi tutulanlar 7-12 bin kişidir. Baytar Nuri, bu miktarı 30-40 bine çıkarmaktadır (Kürkçügil, 2009, 60). Necip Fazıl ise, olaydan 12 yıl sonra, insan kaybını 50 bin olarak verir (Kısakürek, 1950, 16/3). 23 Kasım 2011’de açıklanan resmi belgeye göre toplam insan kaybı, 13 bin 806 kişidir. 1937-39 arasında 2.967 kişi sağ olarak yakalanmış, 4.616 kişi teslim olmuştur. Toplam 199 asker şehit olmuş, 354 askerin yaralanmış, toplam 6 bin 117 silah ele geçirilmiştir⁴¹.

Ekilmek istenilen düşmanlık çabaları, belki kayıpların en önemli hanesini doldurmaktadır. Bir yazar, Tunceli Kanunu ve uygulamasını; *“Türk sömürgeciliği, cüreti, Kürt ulusuna ve emekçi yığınlarına meydan okuması”* olarak değerlendirmekte, “sol”un bu olay karşısında tavrını “utanç verici” bulmaktadır⁴². Sorusu şöyledir: *“Temel özelliklerinden biri Kürdistan üzerindeki Türk sömürgeciliğini ve uluslar arası sömürge statüsünü desteklemek ve teşvik etmek olan Türk profesörleri, Türk yazarları, faşizme karşı etkili ve tutarlı mücadele yapabilirler mi?”* (Beşikçi, 1992: 9, 253). Bir başka yazar ise; özenti olduğu belli *“Gençliğe Hitap”* başlıklı yazısını, *“Yaşasın Özgür ve Bağımsız Kürdistan!”* diye bitirirken intikam yeminleri eder: *“İntikam!.. Kürt diyarında uluyan sırtlan ve çakallar ırkının pis vücutlarından Kürt vatanını temizlemek için.. İntikam... Medeniyet denilen kahpenin peşine sığınarak bize uluyan köpekleri susturmak için.. Şerefi olan herkes, sinesinde Kürt kalbi çırpınan her insan, damarlarında Kürt kanı dolaşan her genç bu vasiyetnameyi unutmamalıdır. Onu infaz edinceye kadar uyumamalı, rahat etmemeli ve çalışmalıdır!”* (Dersimi, 2004: 328).

Faşizme karşı olduğunu ileri sürerken kendi faşizmini görmeyen, ırkçılığa karşı çıkarken ırkçılık batağına saplanan, emperyalizme karşı

⁴¹<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/11/23/basbakanin-acikladigi-dersim-belgeleri>, 17 Şubat 2012.

⁴² Dersim konusunu değerlendiren yazarlardan birisi de Ahmet Taner Kışlalı’dır. Buraya onun Komintern belgelerine göre nedenlerini açıkladığı olayın son kısmını almak yararlı olacaktır: *“Dersim ayaklanmasının çok kanlı bir biçimde bastırıldığı doğrudur. Hareketi yöneten komutanın, bu nedenle görevden alındığı da bilinmektedir. Ama Dersim ayaklanması nedeni ile Atatürk’ü ve Kemalizmi suçlamaya çalışanların özellikle şu soruyu yanıtlamaları gerekir: ‘Suçlamalar doğru ise Tunceli-yani Dersim- niçin yıllar boyu Atatürk’ün partisine oy vermiştir? Türkiye’de Kemalist partiye –ya da başka bir partiye- verilen oyların yüzde 70’leri aştığı başka bir il var mıdır?’ İşte Dersim gerçeği!.. Gerisi laf-ı güzaf.”*

(http://atatürk.turkforum.net/index.php?Itemid=45&id=63&option=com_content&task=view).

Kışlalı’nın oy yüzdesi vererek ortaya koyduğu iddiayı, 1973’ten itibaren oy yüzdesini ortaya koyarak değerlendiren Alkan, *“zamana yenik düşen bir hüküm”* olarak değerlendirir (Bkz. Alkan, 2009: 781/15).

çıkiyorum derken emperyalizmin aşığılık bir maşası durumuna düşen okumuşların varlığı, Türkiye'nin/doğunun gerçek bir talihsizliğidir. Kürdistan diye farklı bir ülke, ayrı bir devlet, tarihin hangi döneminde var olmuştur ki Türkler orayı dışarıdan, emperyalist bir güç olarak sömürgeleştirmiş olsunlar? İngiliz kafası ile düşünerek, Doğuyu Hindistan, Türkiye'yi de işgalci güç gibi görme ne kadar doğrudur? Kürt ile Türk, tarihin hangi döneminde ayrı, düşman, hasım güçler olmuşlardır? İngiliz propaganda metinlerinde bu böyledir. Rus propaganda metinlerinde, Lazların en büyük düşmanın Türkler olduğunun yazıldığı gibi.. Emperyalizmin telkinlerine kapılıp onu yayarken, yeni ırkçılık tohumları ekip, düşmanlık, kin ve nefret saçarken biraz düşünölmelidir. Dersim olaylarındaki yanlışlığa, kıyıcılığa ilk ve en şiddetli şekilde Necip Fazıl'ın karşı çıktığını bu "okumuşlar" niçin okumazlar? Kaldı ki Necip Fazıl, Dersim'i hesap sorulması gereken önemli olay olarak değerlendirirken, ilericilik misyonunu kimseye bırakmayan, sosyalizmle ilgili yayınlarıyla tanınan *Tan* gazetesi, Sabiha Gökçen'i, "*Tunceli dağlarının sisli kubbesinden, irticain ruhuna kahraman bir erkek cesareti ile bomba savuran*" kahraman olarak yüceltmıştır (Naci Sadullah, *Tan*, 28.11.1938, 7).

DEĞERLERDE FARKLILAŞMA

Dersim olayı, "Türklerin", "Kürtleri" bir jenosit⁴³ hareketi midir? Yoksa Pozitivizm etkisindeki Batıcılık hareketinin devlete egemen olduktan sonra, kendisini benimsemeyen bütün kesimleri, kültürel farklılık, inanış, kıyafet ne varsa hizaya getirme operasyonu mudur? Medeniyet değerlerinde, kendi halkından yabancılaşan elit zümrenin silahlı, siyasi operasyonları; Türk, Kürt etnik ayrımcılığı olarak lanse edilirse; buradan yeni Dersimler türetme çabası çıkar. Yanlış karşı çıkmak, yeni yanlışlar üretmek için olmamalıdır.

Dersim olayının fikri temelinde, devlete egemen olan değerlerle, halkın benimsedikleri arasındaki farkın aşırı açılmış olmasının da bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Halkta yatırlar kültürü ile birlikte geleneksel yapı devam etmektedir. Bu geleneksel oluşum, kendi içinde ekonomik, kültürel, yönetim şeklini de oluşturmuş bulunmaktadır.

⁴³ Günümüzde Dersim olayını bir jenosit gibi görüp, uluslar arası mahkemelere konuyu taşımak, araya buz dağları inşa etmek isteyenler bulunmaktadır (Bkz. <http://www.f28.parsimony.net/forum68141/index.htm>; <http://www.dersim38.de/>; <http://www.dersim38.org/>; <http://www.dersim38.com/>).

Devlete egemen olan, değerlerle ilgili görüşün ne olduğunu “Reisicumhur K. Atatürk”, 10.11.1937 tarihli, TBMM’nin açılış konuşmasında ortaya koyar: “Bizim devlet idaresindeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır. Fakat bu prensipleri, *gökten indiği sanılan* kitapların dogmaları ile asla bir tutmamalıdır. Biz ilhamlarımızı, gökten ve gayipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz”. Atatürk bu konuşmasında, kuvvetler birliğine de vurgu yapar: “Geçen yıl içinde, parti ile hükümet teşkilatını birleştirmekle vatandaşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. Bu hadisenin bizim, devlet idaresinde kabul ettiğimiz ‘Kuvvet birdir ve o milletindir’, hakikatine uygun olduğu meydandadır.” (*İdare*, 16/1188). Laiklik kavramının devlete egemen olduğu hatta bu kavramın, “Lâik Mektep Lâik Ahlak” gibi davranışlar, eğitim alanında da kullanıldığı bir dönemdir⁴⁴. Aslında içerik, laiklikten çok laisizm ile doldurulmaktadır. İnsanların özgür iradeleri ile kendi benimsedikleri değeri yaşama serbestisinin devlet tarafından garanti altına alınması, yani laiklik değildir burada öne çıkan. Yönetimin belirlediği değerlerin benimsenerek yaşanmasıdır. Bu noktadaki kararlılığı; Genelkurmay adına yayınlanan kitabında Kurmay Albay Hallı, şöyle belirtir: “Türk ulusunun yaşaması ve ölümsüzlüğü, Batı yolunda ilerlemesine ve bu yoldan dönmemesine bağlıdır” (Hallı, 1972: 8). Dersim yöresindeki inanç, düşünce yapısı ile ülkeye egemen olan inanç, düşünce yapısındaki farklılığın, bir süre sonra çatışma tarzında ortaya çıkması, eşyanın tabiatına uygundur.

Nitekim Dersim’deki devlet uygulaması, “Kemalist Devrim’in feodal ilişkilere karşı uzlaşmaz tavrı” durumundadır. Devlet görüşünü yansıtan Uluğ’un, 1939’da basılan kitabının adı da bu bakımdan anlamlıdır: *Tunceli Medeniyete Açılıyor*. Cumhuriyet hükümeti, Tunceli operasyonları ile “halkın medenileştirilmesi ve derebeylerin, toprak ağalarının, aşiret reislerinin elinden kurtarılması” sağlanacaktır. Tunceli Vilayeti kurulduktan sonraki iki yıl içinde yapılanlar bu bakımdan bir fikir verecek düzeydedir. Bunlar; “9 kışla, 5 nahiye karakolu, 5 hükümet konağı, 10 mektep, bin kilometreden fazla telefon hattı”, yollar, köprülerdir. Hepsini için “üç buçuk milyon lira” harcanmıştır (Uluğ, 2007: 13, 231).

⁴⁴ Erol, Lâik Mektep Lâik Ahlâk, *Terbiye Postası*, (Aylık Meslek Mecmuası), Konya, 1.11.1932, S.9, s.32’de tanımı şöyle yapar: “Lâik ahlâk, dinî, ananevî her türlü kayıtlardan sıyrılmış, yalnız ilim, mantık ve vicdani hüriyete dayanan müspet bir ahlâktir.”

Tek parti yönetiminin temel değerlerinin, dönem itibariyle basın ve diğer kültür yayıcı kurumlara sahip olmaması mümkün değildir. Zaten aynı sıra basın ile ilgili temel görüş, “*Kemalizmin telkin ve propaganda organı*” olarak ortaya konmuştur⁴⁵. Benzeri bir durum dönemin özel kültür kurumları olan halkevleri ve halk odaları için de geçerlidir.

İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, 20 Şubat 1938 tarihinde, Halkevlerinin altıncı yıldönümü münasebetiyle Ankara Halkevinde bir konuşma yapar. Konuşmada halkevleri hakkında bilgi verir. 1932’de 24 halkevi ve 34 bin üye vardır. 20 Şubat 1938’de ise 209 ev ve yüz binden fazla üye vardır. 1933’te 915 konferans verilmişken 1938’de 3056 konferans, 1164 konser, 1549 temsil verilmiştir. Devrin güçlü bakanı, halkevlerine yüklenen görevi şöyle belirtir: “*Halkevleri Atatürk inkılâbı prensiplerinin halk arasında yayılması derinleşmesi ve kökleşmesi için kurulmuştur. Bu itibarla halkevlerine ihtilâlin kültürel yayın ve korum yurdu demek lazımdır.*” (İdare, 169-170: 181).

Cumhuriyet devrindeki yeni siyasal yapılanma; zihniyet olarak, toplum kültür ve medeniyet değerlerinin, ayak bağı olduğu kanaatindedir. En yetkili ağızdan siyasi değerler (paradigma) ile ilgili açıklamanın, vahiy kökenli inanışları reddetmesi önemlidir. Devlet yönetiminde temel, tek partinin programıdır. Parti ise vahiy kaynaklı dogmalardan değil, hayattan ilham almaktadır. Belirlenen anlayış içinde parti ile hükümet teşkilatı birleştirilmiş, kuvvetler birliğinden hareket edilmektedir. Ana karakter itibariyle siyasal duruşa bakıldığı zaman, sadece Sünnî anlayış-gelenek reddedilmemektedir. Aynı zamanda Peygamber soyundan gelme iddiasını, gücünün esas kabul eden seyitliğin/kısmen vahiy-halk mistizmi esaslı Kızılbaşlığın, kültürel-dini bütün yaklaşımlarının reddi söz konusudur. Laisizmi, pozitivism eksenli bir anlayıştan beslenen yeni siyasal anlayışın, getirdiği devrimlerle çatışan Kızılbaşlığın kalesi durumundaki Dersim, bu çatışmanın sembol bölgelerindedir. Buranın dize getirilmesi, Sünnî, Nakşî vb. bütün itiraz noktalarının da dize getirilmesi anlamına gelmektedir. Onun için bilinçli bir tek parti, hâkimiyet hazırlığı

⁴⁵ Bu durumu, Matbuat Umum Müdürlüğü’nde Müşavirlik, İç Yayınlar Dairesi Müdürlüğü görevlerinde bulunan Server Rifat İskit, şöyle ifade eder: “*İtalya’daki basın, faşist partinin mücadele, telkin ve propaganda aracıdır. Almanya’daki devletçi basın, nasyonal sosyalist görüşün telkin ve propaganda aracıdır. Yukarıda sayılan matbuat gruplarına benzemeyen bizim Cumhuriyet matbuatına gelince; saydığımız rejimlerden daha toleran Kemalizmin telkin ve propaganda organıdır.*” (İskit, 1943: 362-363).

yapılmıştır. Bu durum aslında, “çağın değerleri”, modernizm olarak kamufle edilen Batı etkisinin bir sonucudur.

Ama aslen Dersim-Ovacık kökenli ama yüksek lisans ve doktorasını Fransa’da “Fransız Dışişleri Bakanlığındaki devlet arşivinde” çalışarak tamamlayan Hasan Yıldız da çözüm olarak “çağın değerlerine güveni” öngörür. Kitabının hem ön sözünde hem de sonuç kısmında tekrar ettiği cümle şudur: “Çözüm için yönetenlerin kendilerine ve yaşadığımız çağın değerlerine güven duymaları gerekiyor. Önümüzde duran tek akıl yolu budur.” Onun pratik çözüm önerisi de Fransız, İspanya usulü (Katalanya, Bask) çözümdür. Ona göre Kemalizm, soruna “Bu ülkede komünist olmak gerekiyorsa önce biz oluruz” konseptiyle yaklaşmakta, Kürt kimliğini, siyasi yapı içinde tartışma dışı bırakmakta, “Kürt isyanlarına” önyargılı yaklaşımını Kürt toplumuna karşı sürdürmekte, “kendi kimlikleriyle siyaset yapma izni vermemektedir. Bu da “yasal kimlik ve tartışma hakları elinden alınan toplumun şiddete davet edilmesi”dir (Yıldız, 1996: 7, 136-137).

Bir Dersimli olan Niyazi Okaygün, devleti babaya benzeterek, “her baba bir parça serkeş olan, asi tavırlar takınan her hangi bir evladını terbiye etmek onun tutumuna düzen vermek” için “zaman zaman onu tokatlar.” Fakat tokadın dikkatli atılması gerektir. Kafa, göz yaran, diş kıran, burun yamultan, “şefkatın hududunu tecavüz eden” tokat, faydadan ziyade zarar getirecektir. Dersim, sert ve kırıcı tokattan menfi etkilenmiş, nefesine güveni, teşebbüs kudretini kaybetmiştir. Eziklik, toprağa, ağaca bağlılığın kaybolması sonucu “iktisadi bir çöküntü vuku bulmuştur. Buna ilaveten de yüreklerimizde düğümlenen korku ve ümitsizlik bizi devamlı bir baskı altına almış, hareket serbestimizi insiyatif kabiliyetimizi perişan etmiştir.” (Okaygün, 25 Ocak 1963: Dizi no. 20).

Yerli, orijinal fikir, çözüm üretemeyenlerin, sorunun kayrakları ile çözüm noktasında buluşmaları ilginç bir durum ortaya koymaktadır. Tabir yerinde ise, Türk Jön Türk’ü gibi Kürt Jön Kürd’ünün oluşması, kültür ve medeniyet değerlerinden uzaklaşma, Orta Doğu dışından bölgeye nüfuz etmek isteyen emperyalist güçlerin yerli işbirlikçi bulma çalışmalarında işe yaramıştır. Değerlerden kopuş, parçalanma, kullanılma oranını artırmış, birlik ve güç oluşturma ortamını baltalamıştır. 1925’teki Şeyh Sait, 1928-1931 Ağrı ayaklanmalarına katılan Hasan Hişyar Serdî’nin, anılarında anlattığı görüşleri bu açıdan önemlidir. Ona göre, Osmanlıların Halifelîği, Abbasilerin elinden alarak büyük bir devlet kurmaları, Kürtlerin “*baskı, zulüm ve mutsuz bir yaşam*”

sürmelerinin “en önemli nedenlerinden biridir”. “İslam inançlarına bağlılık onları parçalara” bölmüş; “başkalarının kılıcı olup soysuzlaşmışlardır (Serdî, 1994: 54). “Halifelikten sonra zorbalık politikasının aracı: İslâmiyet”tir. “İslamiyeti yaymak ve ona yönelen saldırılara karşı koymak” düşüncesinde olan Selahattin Eyyubi’nin yaptığı, “Kürt tarihinde”, bundan daha büyüğünün olmadığı bir “utanmazlıktır” (Serdî, 1994: 90-91).

Günümüzde tam bir yanıltmaca ile Dersim olayını, Sünni-Alevi, Türk-Kürt çatışması/jenosidi olarak göstermek, sadece gerçeği gizlemek değil aynı zamanda yeni iç çatışma ve kargaşalara zemin hazırlamak; Anadolu üstündeki yeni oyunları, tarihten faydalanarak tekrar kurgulamaktır. Dersim olayı onun için, hissi olmadan, siyasi, askeri, adli yönleri ile doğru anlaşılmalıdır.

Dersim olayı gibi gelişmeler, tabir yerindeyse “Jön Kürtler”in oluşturulmasında altyapı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Yalnız bu tür elit zümre yetiştirme, hiçbir zaman “Doğu” için iyi gelişmelerin habercisi olmamıştır. 1902, 1907’lerde Jön Türklerin, Ermeni komitacılar, Sırp Çetnikler, Bulgar-Rum çeteleri ile birlikte Osmanlı yönetimini devirmek için toplantılar yapıp kararlar aldıkları gibi, “Jön Kürtler” de yine aynı Paris’te Bayan Mitterrant, Hoybun, Rus, İran, Suriye’den katılımcılarla Türkiye aleyhine toplantılar düzenlemişlerdir⁴⁶. Jön Türk çalışmaları, istenilen neticeyi almıştır. II. Meşrutiyetten kısa süre sonra Tanzimat sırasında açıktan telkin edilen Osmanlı Devleti’nin tasfiye işlemi tamamlanmıştır. M. Barzani, Talabani’nin içinde bulunduğu Jön Kürtler de benzeri sonuçları almaya

⁴⁶ Paris’te Jön Türklerden 87 yıl sonra 14-15 Ekim 1989’da Kürt Konferansı toplanır. Toplantı, devrin Fransa Cumhurbaşkanı’nın eşi olan Danielle Mitterrand’ın başkanlığını yaptığı Fransa Özgürlükler Vakfı ile Paris Kürt Enstitüsü (Başkanı Kendal Nezan) tarafından düzenlenmiştir. Fransa adına Bayan Mitterrand ile “Kürt dostu” denilen Devlet Bakanı Bernard Kouchner, İngiltere’den parlamento İnsan Hakları Grubu Başkanı Lord Avebury, Amerika’dan Senato Dış İlişkiler Komitesi üyesi Peter Galbraith ile senatör Claiborne Pell katılmıştır. Rusya’dan Sovyetler Birliği Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürtçe Bölümü Direktörü Prof. Lazarev, Prof. Nadir Nadirov, Türkiye’den toplantıdan sonra partisinden ihraç edilen 7 SHP Milletvekili (Ahmet Türk, Mahmut Alınak, İsmail Hakkı Önal, Adnan Ekmen, Mehmet Ali Eren, Kenan Sönmez, Salih Sümer), Doğu Perinçek, Irak’tan Celal Talabani, Mahmut Osman, Muhsin Dizayî, PKK lideri Abdullah Öcalan, Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi başkanı Kemal Burkay vb. bulunur. Kürt sorununu, insan hakları platformunda ele alacağını açıklayan konferanstan, siyasi; “Kürt meselesinin Birleşmiş Milletler’e götürülmesi kararı” çıkmıştır. Bazı Kürt temsilciler kararı, “Sevr’den sonra Batılı ülkelerin (Amerika, İngiltere ve Fransa), Kürt sorununda aldığı en ileri tutum” diye nitelemişlerdir. Bazı “Türk sol örgüt” temsilcileri, “Kürt sorununun çözümü bağımsızlıktan geçiyor” derken; Lazarev, “İşe önce siyasi özerklikle başlamalı”, hızlı sıçramalar bağımsızlık hedefine zarar verir, ögüdünde bulunur (Ballı, 1993: 21-26).

başlamışlardır. Bölgelerinde ABD-İngiliz başta olmak üzere Haçlı koalisyonunun Irak'ı işgalinin payandası olmuşlardır. Jön Türklerin İngiliz büyükelçisinin arabasının atlarını çözerek koşdukları, emperyalizm yandaşlığının Osmanlıya yıkım getirmesi gibi; Jön Kürtlerin İslâm diyarındaki işgalcilere yardımları ne Kürtlere ne de Orta Doğu'ya hayır getirmeyecektir. Mevcut durumun vahameti ürküntü vericidir. Kardeş toplumlara düşmanlığı besleyen bir anlayışla Hıristiyan emperyalizmine yamanma ve işbirliğinin gelecekte izahının yapılabilmesi de mümkün olmayacaktır. Yanlış uygulamalara tepki, daha beter yanlışlarla kendini mazur ve masum gösteremez.

Jön Kürtlerin hedefi, kardeşlik, birlikte yaşama, bütün dünyanın uyguladığı türden (AB, BDT, İngiliz Milletler Topluluğu vb.) birliktelik değildir. Dersimi, kitabının *“Türk Halkının Önderlerinden Dileklerim”* bölümünde, *“Kürdistan halkının millî hakları konusunda tatminini”* istemektedir. Bu da *“Türk halkının seçimle Türkiye toprakları içinde bulunan tarihi Kürdistan'ın bağımsızlığını”* sağlaması ile olacaktır. Ancak böylece geçmiş unutulacaktır. *“Aksi takdirde Kürdistan, Türk'e rağmen bağımsızlığını elde etmeye çalışacak ve bunu başaracaktır.”* Türk hükümeti, *“akıl ve mantığın emrettiği borcu”* ödemez de *“hainliğe devam ederse”, “millî varlığını bile koruyamayarak bir sömürge haline”* gelecektir. Takip edilecek yolu da gösterir: *“Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Sırbistan, Romanya ve Arap milletlerinin”* yolu (Dersimi, 2004: 319, 323). Bu yolu gösterirken, *“Kürt hareketleri hiçbir yabancı kışkırtmaya, alet olmamıştır”* (Dersimi, 2004: 321) demeye de ihtiyaç duyar.

Netice olarak Dersim'de *“bir gün tarihin hesap soracağı bir facia”* gerçekleşmiştir. Başlangıçta, birkaç yüz ardından birkaç bin sergerdenin çıkardığı olay, *“on binlerce saf ve masum Müslümanın, çocuk, genç, ihtiyar, kız, kadın, hasta, alil, ısrırgan otu yolunur gibi doğranması işinde”* sebep gösterilmesi doğru değildir. Bir baba, kusurlu çocuğu ile çevresinde bulunan diğer çocuklarını, öğretmen bütün sınıfını zehirleyebilir mi? (Kısakürek, 27 Ocak 1950: 16/3). Devletin suçluyu ayıklayarak, masumlara zarar vermemesi gerekirdi.

Dersim olayı, çıkış itibarıyla bir sınıf veya ırkçı ideolojik bir kalkışma değildir. Asırlarca alışılıp kanıksanan bazı hakların, elden alınması, yeni düzenlemelerin benimsenmemesi bağlamında gelişen bir güven bunalımının çatışmaya dönüştürülmesi mahiyetindedir. Onun için kalkışma, geleneksel yapıdan beslenerek direnişi sürdürebilmiştir. Bu kalkışma içinde ulusçuluk anlamında ayrılıkçı düşüncelere sahip olan

bazı Jön Kürtler de bulunmaktadır. Koçgiri, Dersim olaylarında bulunan Baytar Nuri bunlardandır. Fakat bu tip insanların, bazı Batılı devletlerle bağlantı kurma çabası dışında, halk tabanını etkileme, kontrol altına almada tesirleri yüksek değildir. Ancak, halka hâkim durumda olan Seyit Rıza gibi yöre ileri gelenleri üstünden düşüncelerine ulaşmak istemişler, ilk fırsatta da halkı yarı yolda bırakarak irtibatlı oldukları ülkelere sığınmışlardır. Seyit Rıza'nın idam da dâhil her türlü sonucu göğüsleyerek kendi ülkesinde kalması ile Jönlerin belli gerekçelerle de olsa yöreyi terk etmesi davranış-düşünce farklarını ortaya koymaktadır.

Seyit Rıza ve diğer kabile ileri gelenlerinin ayrı devlet kurma gibi bir düşünceleri yoktur, böyle bir veriye ulaşamadık. Dolayısıyla Dersim olayı bir ayrılıkçılık hareketi değildir.

Tanzimat'tan bu yana çıkan kalkışmaların hepsinde görülen ortak özellik, hak-özgürlük arayışı tarzındadır. Bu durumda, zihniyet itibarıyla, üzerinde bulunduğu toprakları vatan olarak benimseme vardır. Şemsiyesi altında yaşadığı devletin vatandaşı olma duygusunun üzerinde gelişmekte ve taleplerin karşılanmamasından kaynaklanmaktadır. Dersim halkına, Jön Kürt, Jön Türk gözü ile bakma; gerçeği saptırma nedeni olmaktadır. Halkı ve taleplerini anlamadan onları değiştirmeye zorlama ve orantısız güç kullanarak, kıyııcı olma, kan dökme sorunları çözümemektedir. Tam tersi çözülmeyen sorunlar, kanla bastırılan talepler, ancak uykuya yatmakta, kirli emellerin sahiplerinin manipülasyonu için alt yapı malzemesi olmaktadır.

Hâlbuki Kızılbaş, Sünni, Türk, Alevi, Bektaşî, Kürt vb. dini, etnik yapılar, bir realite olarak asırlardan bu yana vardır. Üstelik zaman zaman bazı taşkınlıklar olsa da kültür-medeniyet değerleri çerçevesinde kader birliği eder tarzda vardır. Diyelim ki, Bizansla kapışmalar, Haçlı Seferleri, Rus, Ermeni saldırıları, İngilizlerle savaşlarda; Kızılbaş, Alevi, Bektaşî, Kürt adını kullanan kesimler kendilerini nerede konuşturmuşlardır? Bin yıllık sürece bakıldığında zaman bu kesimler ile Türk, Sünni denilen kesimler hep kader birliği halinde ve yan yanadırlar. Gülbank çeken Mehteran bölüğü ile Bektaşî tekkesi durumunda olan Yeniçeri Ocağı, Haçlı cephesinde midir? Ya da Çanakkale'de şehit olan yüz binlerin arasında "Kürt Civanlar" yok mudur?

Dersim yöresi, 16. yüzyılda (Yavuz Selim-Şah İsmail mücadelesi) öne çıkan mezhep söylemi ve siyasal ayrışmanın bundan sonraki tarihte etkisi altında kalmıştır. İki Türk-İslâm devletinin (Osmanlı-Safevi) politikaları, tercihleri, bölgenin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Safeviler, Şiiiliği öne çıkarırken, bölgenin Kızılbaş nüfusunu değerlendirme yoluna gitmiştir. Buna karşı Osmanlı Devleti de Sünni, Nakşî unsurları öne çıkarmıştır. Osmanlı galebesiyle, Şiiiliği tercih edenlerin önemli bir kısmı, devlete karşı yüreklerini kapayarak sarp bölgelere çekilip kendilerini koruma altına alma yoluna gitmişlerdir. Beş asır önce, mezhepler üstünden yürüyen politik söylem, günümüzde buna ilaveten Kürtçülük üstünden yürütülmeye çalışılmaktadır. Birinci Dünya Harbi sonrasında geliştirilmeye çalışılan Kürtçülük akımı, ulus-devlet anlayışlarından da beslenmiştir. Ulus devlet yapısının, medeniyet değerlerini, Batı ve ulusçu söylem üstünden yürütmesi üzerine, Kürtçülük kendine bir genişleme, yayılma imkânı bulmuştur. Bu vasıta ile Şii, Kızılbaş, Sünni, Nakşî, Bektaşî bütün unsurları Kürtçülük adı altında yeni bir bölücülüğün dayanağı olarak kullanma çabasına girmiştir. Bu çabada, Dersim olayı, malzeme olarak kullanılmaktadır. Artık Türkiye'nin, bütün unsurları kucaklayıcı, ırkçılığı etkisiz hale getirici politikalar üretmesi gerekmektedir.

Bin yıldır etle-tırnak gibi kaynaşmış ve birbiri ile bütünleşmiş ama kendi arasında bazı farklılıkları olan kesimlerin, o uzun birliktelik ardından ayrıştırılması mümkün değildir. Ayrıştırılmaya çalışılması, insana, kültüre, medeniyet değerlerine kanlı kasıt olacak, yeni ve çok daha büyük acıları yaşatacaktır. O zaman, var olan farkların saygı temelinde görülmesi ama asıl kültür ve medeniyet değerlerinde, tarihi süreçteki kader birliği doğrultusunda kaynaşarak hak ve hukukun gözetilmesi öne çıkarılmalıdır.

Dersim'de CHP Genel Merkezinin gönderdiği paralarla halkevi ve halk odalarının yapılması yerine geleneksel yapının korunarak halkın hayatı, geçim kaynakları, hayat standardı, eğitim düzeyi yükseltilese ne olurdu? Diyelim ki, fötr şapka giydirilen Seyit Rıza'nın asılması yerine, puşi sargılı Seyit Rıza yaşatılabilse daha iyi olmaz mıydı? O dağı, taşı, suyu, toprağı delicesine seven insanlarda, oraları cennet yapma bilincini geliştirmede; onların Kızılbaşlığı, değişik Kürt lehçeleri ile konuşmaları ne kadar sakınca getirirdi? Ovacık, Hozat, Nazımiye, Munzur "Küçük İsviçre" olsa, çatışma, savaş, kan dökücülük ne kadar öne çıkardı?

Doğuyu anlamama, Doğuya jön bir kafa ile İngiliz, Fransız, Haçlı-misyoner ayrımcılığı ile yaklaşma, pozitivist düşünce ile çözüm arama, büyük düşünmeyi önlemiş, korkulan ayrılıkçılığı kışkırtmıştır.

Ulus devlet değil, büyük devlet anlayışı ile yaklaşılmadan Doğu ile ruh ikliminde bütünleşmek mümkün değildir. Büyük devlet

anlayışının merkezine ise, kendi ortak medeniyet değerlerimizin konması gerekmektedir. O zaman, farklılıklar düşmanlığın değil, tanışmanın, bilişmenin, kaynaşmanın hatta gelişmede-dayanımda yarışmanın kaynağı olacaktır. Selçuklu ordusundaki farklı kesimlerin konuşlandırılması bu açıdan ilginçtir. Farklı kök ve kavimlerden askerler, vatan müdafaasında, Haçlı saldırısına karşı ancak hizmette, kahramanlıkta yarışır. Birbirini yok etme düşüncesi akıllara gelmez. Çünkü kardeşirler. Selahattin Eyyubi'nin Kürt kökenli olması onun Türkler ve bütün İslâm dünyası tarafından aşk derecesinde sevilmesine engel değildir. Selahattin'in elinde, onun için bazen ilaç, bazen kılınc bulunur. İmarcıdır, adaletten, huzurdan yanadır. Saldırıya karşı direnişçi ruhu, azmi yüksektir.

Destanları, Eba Müslim-i Horasanî'den, Hz. Ali'den, Selahattin-i Eyyubi'den, Hacı Bektaş Veli'den, Mevlânâ'dan, Yunuslardan gelen halkların kaynaşması, birbirinin haklarına, taleplerine insanca, olumlu yaklaşması mı kolaydır; zıtlaşması-düşmanca sürtüşmelerin içine sokulması mı? İkincisi sunidir ve Tanzimat sonrası Batı etkisinde gelişen ve kök değerlerden uzaklaşan jön anlayışların, onların dış teşvikçilerinin etkisi ile üretilmiştir. Doğal olanın, tarihi olanın tercihi herkesin huzuru ve gelişmesi için gereklidir.

Selçuklu ve Osmanlı Devleti, insanı koruyarak, adaletle muameleyi öne çıkararak büyüme ve yükselmenin yolunu bulmuştur. Çünkü devletin en önemli dayanağı "güvendir". İnanış olarak, karşı olduğu dinlerden insanlar bile zulme uğradığında sahip çıkar. Katolik Aragon ve Kastil katliamına karşı, İspanyol Yahudilerini, Müslümanlardan ayırmadan koruması altına aldığı gibi, temele insanı kor. Çünkü devlet, insanla yaşatılacak, coğrafya insanlarla vatan tutulacaktır. "Zulümle âbâd olanın sonunun berbâd" olduğunun herkes farkındadır. "Kerim Devlet" anlayışının bu topraklara daha çok yakıştığı da yeniden keşfedilmelidir.

Kaynakça

- Akinci, B. (2016). William Henry Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 1-13.
- Ally, M. M. (1982). *The History of Muslims in Britain*. University of Birmingham Master Thesis.
- Ansari, K. H. (2008). The Quintessential British Muslim: Abdullah William Henry Quilliam (1856-1932). *Arches Quarterly*, Vol. 2, Winter, Edit. 3, London: The Cordoba Foundation, pp. 46-51.

- Ansari, H. (2014). Maulana Barkatullah Bhopali's Transnationalism: Pan-Islamism, Colonialism, and Radical Politics. Nordbruch, G. ve Ryad, U. (Eds.). *Transnational Islam and Interwar Europe: Muslim Activists and Thinkers*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 181-209.
- Armağan, M. (2016). *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı-2*. 13. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Armağan, M. (2017). Sultan Abdulhamid'in Dünyadaki Elçileri. <http://www.yenisafak.com/yazarlar/detayscroll/2036582?n=1>, (Erişim Tarihi: 21.06.2017).
- Aydın, C. (2013). İmparatorluk ve Hilafet Vizyonları Arasında Osmanlı'nın Panislamist İmajı, 1839-1924. Kara, İ. ve Öz, A. (Ed.). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. 1. Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 47-68.
- Aydın, C. (2014). The Ottoman Empire and the Global Muslim Identity in the Formation of Eurocentric World Order, 1815-1919. Dallmayr, F., Kayapınar, M. A. ve Yaylacı, İ. (Eds.). *Geopolitics and Cultural Difference*. New York: Lexington Books.
- Bano, R. (2012). The Legacy of Victorian England's first Islamic Convert. <http://www.bbc.com/news/uk-england-17827016>, 25 April, (Erişim Tarihi: 15.06.2017).
- Basu, S. (2011). *Victoria and Abdul: The True Story of The Queens' Closest Confidant*. Gloucestershire: The History Press.
- Bawany, E. A. (2010). *Tercihimiz Niçin İslam*. Çev. İ. Ruhi Bolay, 4. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayram, A. (2015). Büyük Britanya'daki İslami Akımlar. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 390-415.
- Birt, Y. (2008). An Enquiry into the Status of the Sheikh-ul-Islam of the British Isles. 5 February, <https://yahyabirt1.wordpress.com/2008/02/05/an-enquiry-into-the-status-of-the-sheikh-ul-islam-of-the-british-isles/>, (Erişim Tarihi: 22.06.2017).
- Birt, Y. (2016). Abdullah Quilliam and Sufism. 20 August, <https://yahyabirt1.wordpress.com/author/yahyabirt1968/>, (Erişim Tarihi: 25.06.2017).
- Bowen, P. D. (2015). *A History of Conversion to Islam in the United States*. Volume 1: White American Muslims Before 1975, Leiden/Boston: Brill Publishing.
- Bozbaşı, G. (2016). Ortadoğu'da Bölgesel Milliyetçilikler: Mısır Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (31), 108-113.
- Brandon, J. (2008). The UK's Experience in Counter-Radicalization. *CTC Sentinel*, Vol. 1, Issue. 5, April, pp. 1-3; <https://www.ctc.usma.edu/wp->

- content/uploads/2010/06/Vol1Iss5-Art4.pdf, (Erişim Tarihi: 27.06.2017).
- Butt, R. ve Bowcott, O. (2008). Ex-Islamists Start Moderate Thinktank. 1 March, <https://www.theguardian.com/world/2008/mar/01/islam.religion>, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).
- Capdepuy, V. (2014). Le Japon, un modèle pour le monde musulman?. http://blogs.histoireglobale.com/le-japon-un-modele-pour-le-monde-musulman_3714, 5 Mars 2014, (Erişim Tarihi: 25.06.2017).
- Clark, P. (1986). *Marmaduke Pickthall: British Muslim*. London: Quartet Books.
- Clayer, N. (2014). Transnational Connections and the Building of an Albanian and European Islam in Interwar Albania. Nordbruch, G. ve Ryad, U. (Eds.). *Transnational Islam and Interwar Europe: Muslim Activists and Thinkers*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 45-66.
- Çiftçi, M. R. (2009). *Mühtedî Abdullah Henry Quilliam'ın "Dîn-i İslâm" Adlı Eserinin ve Makalelerinin Kelâmî Açısından Değerlendirilmesi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dabağyan, L. P. (2001). *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*. 1. Baskı, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Dajani, A. M. S. (2014). The Islamic World, 1893-1908. *Victorian Periodicals Review*, 47 (3), 454-475.
- Geaves, R. (2010). *Islam in Victorian Britain: The Life and Times of Abdullah Quilliam*. Leicestershire: Kube Publishing Ltd.
- Germain, E. (2007). Southern Hemisphere Diasporic Communities in the Building of International Muslim Public Opinion at the Turn of the Twentieth Century. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 27 (1), 126-138.
- Gilham, J. (2014). *Loyal Enemies: British Converts to Islam, 1850-1950*. Oxford University Press.
- Gilham, J. (2015). Upholding the Banner of Islam': British Converts to Islam and the Liverpool Muslim Institute, c. 1887-1908. *Immigrants & Minorities*, 33 (1), 23-44.
- Gilliat-Ray, S. (2010). The First Registered Mosque in the UK, Cardiff, 1860': The Evolution of a Myth. *Contemporary Islam*, 4 (2), 179-193.
- Gladstone, W. E. (1876). *Bulgarian Horrors and the Question of the East*. London.
- Guida, M. ve Çaha, Ö. (2013). İslamcılık. Çaha, Ö. ve Şahin, B. (Der.). *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Orion Kitabevi, ss. 563-620.
- Green, L. (2013). Spacetime and the Muslim Journey West: Industrial Communications in the Making of the "Muslim World". *American Historical Review*, 118 (2), 401-429.

- Has, Ş. S. (2000). İngiltere: Ülkede İslamiyet. *İslam Ansiklopedisi, Cilt: 22*, ss. 307-310.
- Hazar, N. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri*. 2. Baskı, Ankara: USAK Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*. 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karaca, T. N. (2015). *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*. 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. 8. Cilt, 7. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karpat, K. H. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi*. 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koloğlu, O. (1987). *Abdülhamid Gerçeği*. İstanbul: Gür Yayınları.
- Koloğlu, O. (1990). Dünya Siyaseti ve İslam Birliği. *Tarih ve Toplum*, 14 (83), 12-17.
- Köse, A. (2008). *Neden İslam'ı Seçiyorlar: Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. 2. Baskı, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Lawson, A. (2011). Queen Victoria and Abdul: Diaries Reveal Secrets. <http://www.bbc.com/news/world-south-asia-12670110>, 14 March 2011, (Erişim Tarihi: 15.01.2017).
- Munir, H. (2017). An Encounter of Ottoman, British and West African Muslims in 1894. <http://www.ihistory.co/quilliam-in-africa/>, (Erişim Tarihi: 27.06.2017).
- Murad, A. H. (1997). British and Muslim?. <http://www.masud.co.uk/ISLAM/ahm/british.htm>, 17 September, (Erişim Tarihi: 21.06.2017).
- Motadel, D. (2014). The Making of Muslim Communities in Western Europe, 1914-1939. Nordbruch, G. ve Ryad, U. (Eds.). *Transnational Islam and Interwar Europe: Muslim Activists and Thinkers*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 13-43.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. 10. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- O'Shea, J. (2016). The Victorian Muslims in Britain. <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2016/05/victorian-muslims-britain-160514100711278.html>, 15 June 2016, (Erişim Tarihi: 16.06.2017).
- Özcan, A. (1997). *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*. 2. Baskı, Ankara: İSAM Yayınları.
- Öztuna, Y. (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi*. 5. Cilt, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Quilliam, W. H. A. (1892). *The Faith of Islam*. 3. Edition, Liverpool: Willmer Brothers&Company Ltd.
- Quilliam, A. (1896). The Union of Islam. *The Islamic World*, 4 (39), 84-90.
- Quilliam, A. (2015). Dinde Felsefe. Çev. Halit Ahmet Çiftçi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 179-190.
- Rank, S. (2015). Polygamy and Religious Polemics in the Late Ottoman Empire. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 61-79.
- Robinson-Dunn, D. (2003). Lascar Sailors and English Converts: The Imperial Port and Islam in late 19th-Century England. *Seascapes, Littoral Cultures, and Trans-Oceanic Exchanges*. 12-15 February 2003, Washington D.C.: Library of Congress, <http://www.historycooperative.org/proceedings/seascapes/dunn.htm> > (Erişim Tarihi: 22.06.2017).
- Robinson-Dunn, D. (2006). *The Harem, Slavery and British Imperial Culture: Anglo-Muslim Relations in the Late Nineteenth Century*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Runyun, M. (2015). İngiltere'nin İlk ve Son Şeyhülislam'ı A. Quilliam. <http://www.dunyabizim.com/portre/19328/ingilterenin-ilk-ve-son-seyhulislami-a-quilliam>, 27 Ocak 2015, (Erişim Tarihi: 21.06.2017).
- Siddiqui, A. (1995). Muslims in Britain: Past and Present. *The Bulletin*, No. November, Hyderabad: Henry Martyn Institute of Islamic Studies, <http://www.themodernreligion.com/convert/britain.html>, (Erişim Tarihi: 26.06.2017).
- Singleton, B. D. (2009). That Ye May Know Each Other: Late Victorian Interactions Between British and West African Muslims. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 29 (3), 369-385.
- Şeker, M. (2012). Sultan II. Abdulhamid'in İngiltere'ye Atadığı Şeyhülislam: Abdullah Quilliam. *Derin Tarih Dergisi*, 2, 22-24.
- Şentürk, H. (2011). *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset: İslamcılık*. 2. Baskı, İstanbul: Çıra Yayınları.
- Teke, Y. (2014). *William Henry Abdullah Quilliam'ın Pan-İslamist (İslam Birliği) Faaliyetleri, 1891-1908*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- The Crescent (1900). 11 July, *Vol. 16*, No. 391.
- The Crescent (1903). 11 November, *Vol. 22*, No. 565.
- The Crescent (1907). 3 April, *Vol. 29*, No. 741.
- The Crescent (1908). 27 May, *Vol. 31*, No. 801.